

MOZAIKOK

A MAGYAR NYELVHASZNÁLATBÓL

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő

2022

MOZAIKOK A MAGYAR NYELVHASZNÁLATBÓL

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az elmúlt két évtizedben számos, az egész Kárpát-medencére is kiterjedő kutatási programban vettünk és veszünk részt. A nemzetközi kutatási projekteken kívül az intézetnek belső kutatásai és kutatóinak saját kutatási programjai is vannak. Főbb kutatási témáink: Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése; többnyelvűség Kárpátalján; Kárpátalja nyelvi tájképe.

A kerek évforduló apropóján azonban nem egy átfogó, eddigi kutatásainkat összegző tanulmánykötettel jelentkeztünk, úgy érezzük, „fiatalok” vagyunk még a nagy számadáshoz, a múltba révedő visszatekintéshez, így a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból (I–V.)* sorozat korábbi köteteihez híven inkább a jelenleg is futó projektjeink részeredményeit, valamint az Intézettel együttműködő kutatópartnereink tanulmányait publikáljuk.

Mozaikok a magyar nyelvhasználatból

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
kutatásaiból VI.*

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Mozaikok a magyar nyelvhasználatból

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
kutatásaiból VI.*

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő

Termini Egyesület
Törökbálint, 2022

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő szerk.: *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.* Törökbálint: Termini Egyesület, 2022.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az elmúlt két évtizedben számos, az egész Kárpát-medencére is kiterjedő kutatási programban vettünk és veszünk részt. A nemzetközi kutatási projekteken kívül az intézetnek belső kutatásai és kutatóinak saját kutatási programjai is vannak. Főbb kutatási témáink: Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése; többnyelvűség Kárpátalján; Kárpátalja nyelvi tájképe. A kerek évforduló apropóján azonban nem egy átfogó, eddigi kutatásainkat összegző tanulmánykötettel jelentkeztünk, úgy érezzük, „fiatalok” vagyunk még a nagy számadáshoz, a múltba révedő visszatekintéshez, így a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból (I–V.)* sorozat korábbi köteteihez híven inkább a jelenleg is futó projektjeink részeredményeit, valamint az Intézettel együttműködő kutatópartnereink tanulmányait publikáljuk.

LEKTORÁLTA:

Dr. Ferenc Viktória – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász),
Nemzetpolitikai Kutatóintézet (Budapest)

Dr. Kész Margit – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász)

Dr. Szoták Szilvia – Budapesti Metropolitan Egyetem és Károli Gáspár Református
Egyetem (Budapest)

A kiadvány megjelenését a *MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA* támogatta.

Tördelés: *Tóth-Orosz Enikő*

Borító: *Márku Anita*

A borítón Makó András *Ganz-MÁVAG: Nő azúrban* c. fotója látható.

ISBN 978-615-81834-2-0 (print)

ISBN 978-615-81834-3-7 (e-book)

© A szerzők, 2022

© A szerkesztők, 2022

Tartalom

Előszó.....	7
--------------------	----------

Nyelvi tájkép

<i>Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő</i> Helységnevtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján.....	11
--	----

<i>Hires-László Kornélia – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő</i> Kereskedelmi egységek nyelvi tájképe: kárpátaljai román- és magyarlakta települések példája alapján	36
---	----

Nyelvhasználat

<i>Beregszászi Anikó – Karmacsi Zoltán – Márku Anita</i> A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján	57
---	----

<i>Gazdag Vilmos</i> A Kárpátaljáról Magyarországra költözöttek nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönnyelvi használatukhoz való viszonyáról	66
---	----

<i>Dudics Lakatos Katalin – Csurman-Puskás Anikó</i> Néhány adat a kárpátaljai magyar iskolások nyelvhasználatáról (2000–2018).....	79
--	----

<i>Lechner Ilona</i> AZ ERKÖLCSES ÉLŐLÉNY fogalmi metafora nyelvi manifestációja a magyar nyelvben	89
--	----

<i>Askar Mambetaliev</i> Attitudes Toward Language Policy Models Among Foreign Applicants to Hungarian Universities	104
---	-----

Digitális kompetenciák

<i>Sütő Krisztina – Márku Anita</i> Digitális kompetenciák: az információsztűrés kérdései és az álhírekhez való viszonyulás a Beregszászi járás internetezői körében.....	121
---	-----

<i>Bárány Erzsébet – Fábián Márta – Lechner Ilona – Huszti Ilona</i> A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: tapasztalatok, vélemények, tanulságok	135
--	-----

Narratívák

Fedinec Csilla

A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa 155

Kész Réka

Határnyitás a kárpátaljai magyarok rendszerváltás-narratíváiban 166

Bárány Erzsébet – Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

Pista bácsi szárnyai alatt. Kótyuk István munkásságának jelentősége és szerepe
a kárpátaljai magyar tudományosságban és anyanyelvi nevelésben..... 179

Recenziók

Dudics Lakatos Katalin

Bárány Erzsébet szerk.: Balczyk Emil – nyelvész, költő, tanár 189

Máté Réka

Borbély Anna szerk.: Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon..... 192

Szakál Imre

Mire (lehetne) jó a nyelvpolitika Ukrajnában? 196

Dobsa Beáta

Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita,
Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő: A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján 200

Dobsa Beáta

Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvi kirakós Kárpátaljáról 205

Mairamgul Zhumabaeva

István Csernicskó, Kornélia Hires-László, Zoltán Karmacs, Anita Márku,
Réka Máté and Enikő Tóth-Orosz: Ukrainian language policy gone astray 209

A kötet szerzői..... 213

Előszó

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont (HANyK) 2001 óta működik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola keretében a Magyar Tudományos Akadémia ukrainai nyelvészeti kutatóállomásaként. Kutatóműhelyünk, tevékenysége során, a szociolingvisztika (társasnyelvészet) kiemelkedő alakjának, William Labovnak 1982-ben a nyelvészek társadalmi felelősségéről megfogalmazott alapelveit igyekszik követni. Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára. Nyelvészeti Kutatóközpontként elsődleges feladatunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata, a helyi magyar nyelvhasználat nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása, az ukrainai nyelv- és oktatáspolitikai folyamatos monitoringja. Támogatjuk a nyelvi jogok védelmét, célunk, hogy minden nyelvhasználati szintéren használható legyen a magyar nyelv. A nyelvészetiek mellett aktívan részt veszünk társadalomtudományi kutatások megszervezésében, koordinálásában, végzésében is. A tudományszervezés mellett fontosnak tartjuk az ifjú kutatók munkájának segítségét, fő feladataink közé tartozik a tudományos utánpótlás nevelése.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az elmúlt két évtizedben számos, az egész Kárpát-medencére is kiterjedő kutatási programban vettünk és veszünk részt. A nemzetközi kutatási projekteken kívül az intézetnek belső kutatásai és kutatóinak saját kutatási programjai is vannak. Főbb kutatási témáink: Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése; többnyelvűség Kárpátalján; Kárpátalja nyelvi tájképe. A kerek évforduló apropóján azonban nem egy átfogó, eddigi kutatásainkat összegző tanulmánykötettel jelentkeztünk, úgy érezzük, „fiatalok” vagyunk még a nagy számadáshoz, a múltba révedő visszatekintéshez, így a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból (I–V.)* sorozat korábbi köteteihez híven inkább a jelenleg is futó projektjeink részeredményeit publikáljuk társszerzős tanulmányok formájában.

Intézetünk intézményi- és egyéni kutatói formában is széles és interdiszciplináris szakmai kapcsolati hálóval rendelkezik. Szimbiózisban dolgozunk a Filológia Tanszékkal, szoros kapcsolatot ápolunk magyarországi felsőoktatási intézményekkel és kutatóikkal, doktoranduszokkal; alapító tagja vagyunk a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatnak. A kötetben így a velünk együttműködő kutatók, fiatal kutatók tanulmányai is megjelennek.

A kiadványban – rendhagyó módon – (a szokásosnál) több könyvismertetés is helyet kapott. A recenziók többsége ráadásul valamelyik nemrég megjelent kiadványunkat, Intézetünk munkatársaihoz köthető tudományos munkát ismertet. Születésnap köszöntésként, elismerő szakmai gesztusként kaptuk és értékeljük ezeket az írásokat a kollégáktól.

Jubileumi kötetünkben tehát olyan, eddig meg nem jelent tanulmányokat és narratívákat olvashatnak az érdeklődők a magyar nyelvhasználat, a többnyelvűség, a multikulturális nyelvi tájkép, a digitális kompetenciák témakörében, valamint a kárpátaljai tudományosságot szervező kutatókról, kutatásaikról és az ukrán-magyar viszonyról, melyek mozaikdarabkákként talán összeállnak egy pillanatfelvételle, de kiegészíthetőek, továbbgondolásra sarkallnak, újabb kontextusokat nyithatnak.

A Szerkesztők

Nyelvi tájkép

Helységnévtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján*

Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő

1. Bevezetés

A Szovjetunió széthullását követően az ukrán nyelvpolitika lehetőséget adott a korábban szlávósított kárpátaljai történelmi településnevek visszaállítására, ennek köszönhetően az 1990-es években a legtöbb magyarok és románok által lakott település visszakapta magyar és román nevét (Beregszászi 2004, Csernicskó 2013: 317, Dobos 2021). Az 1989-es nyelvtörvény¹ megengedte, a 2012-es nyelvtörvény² pedig előírta a földrajzi nevek kisebbségi nyelven is történő kihelyezését. Az 1980-as végén, az 1990-es évek elejétől Kárpátalján több magyarul lakta település határában jelent meg a kétnyelvű, ukrán–magyar helységnévtábla (Beregszászi 1997, 2005). Az évek során eltulajdonított táblák helyére 2001 nyarán a közútkarbantartó szintén kétnyelvű helységnévtáblákat helyezett ki.³ Több önkormányzat döntött úgy, hogy a hivatalos közútjelző névtáblák mellett saját, egyedi településnév-táblát is készítet. Ennek eredményeképp gyakran előfordul, hogy egy-egy településnek kettő, vagy akár három különböző stílusú, típusú helynévtáblája is van: a hivatalos mellett a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek vagy a helyi önkormányzat által kihelyezett nem hivatalos táblákkal is találkozhatunk (Csernicskó 2019: 119–122).

Az Ukrajna által is ratifikált⁴ *Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* 11. cikk 3. pontja szerint „Olyan körzetekben, amelyek hagyományosan nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által jelentős számban lakottak”, a dokumentumot ratifikáló államok törekedni fognak arra, hogy „a hagyományos helységneveket, utcaneveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják,

* Készült az MTA Domus Programja támogatásával (2021).

¹ Bővebben lásd: Beregszászi–Csernicskó 2003. A törvény: Закон України «Про мови в Українській РСР». <https://bit.ly/3GLTQvJ>

² Bővebben lásd: Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, Tóth–Csernicskó 2014: 90–93. A törvény: Закон України «Про засади державної мовної політики». <https://bit.ly/3LxbHKE>

³ Négy járásban újra állnak a falutáblák. <https://bit.ly/3HOFE6q>

⁴ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин», 1997. <https://bit.ly/3BfscPK>

⁵ <https://rm.coe.int/16800c1308>

ha megfelelő igény van ilyen jelzésekre”. Kárpátalján minden kétséget kizáróan van igény a földrajzi nevek kisebbségi nyelveken történő feltüntetésére (Beregszászi 1996).

Ukrajna a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját*⁶ is ratifikálta.⁷ A ratifikációs törvény szerint Ukrajna vállalta a nemzetközi dokumentum 10. cikk 2. részének alkalmazását is, mely szerint „Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják (...) a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges, a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva”.

2019. április 25-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elfogadta „Az ukrán mint államnyelv funkcionálásának biztosításáról” című törvényt.⁸ A jogszabály 41. cikk 1. pontja előírja, hogy Ukrajnában a földrajzi nevek, valamint a terek, sugárutak, utcák, egyéb közterületi megnevezések, hidak stb. megnevezése ukrán nyelvű. A 41. cikk 2. pontja azt írja elő, hogy a földrajzi neveket más nyelvekre az ukrán nyelvből írják át (transzliterálják) más nyelvekre. Ez például azt jelenti, hogy az ukrainai iskolákban használatos magyar nyelvű tankönyvekben az ukrán főváros, *Kuïb* nevét nem lehet a magyar nyelv hagyományai szerint *Kijev* formában használni, hanem csak a *Kyiv* változat használható a magyar nyelvű szövegben is.

Az idézett 41. cikk 4. pontja azt is előírja, hogy a földrajzi neveket tartalmazó táblákon (például a települések névtábláin vagy utcaneveket bemutató feliratokon) a feliratok kötelezően ukrán nyelvűek. Az ukrán nyelvű felirat alatt vagy attól jobbra (kisebb betűmérettel) az adott földrajzi név latin betűs átíratban is megjeleníthető. Ez a rendelkezés kizárja a földrajzi nevek (városnevek, falvak megnevezése, utcák, terek neve, folyók vagy hegyek neve stb.) megnevezéseinek hagyományos használatát regionális vagy kisebbségi nyelveken. Mindez azt jelenti, hogy a magyarul több száz éve használatos Ungvár, Beregszász, Munkács, Nagyszőlős stb. városnevek helyett a törvény alapján csak a hivatalos ukrán név átírásaként, vagyis csupán ilyen formában jelenhet meg ezeknek a településeknek a megnevezése a névtáblákon: *Uzhhorod, Berehove, Mukachevo, Vynohradiv*. Ez jelentős visszalépés a korábbi és a jelenlegi gyakorlathoz képest, hiszen korábban közel száz kárpátaljai település névtábláján szerepel az ukrán nyelvű felirat mellett a település hagyományos magyar megnevezése is.

A 2019-es államnyelvi törvény rendelkezései – amint a fentebb idézett nemzetközi dokumentumokból látható – nem egyeztethetők össze Ukrajna nemzetközi kötelezettségvállalásaival (Brenzovics et al. 2020, Csernicskó et al. 2020).

⁶ <https://bit.ly/3LGPSZh>

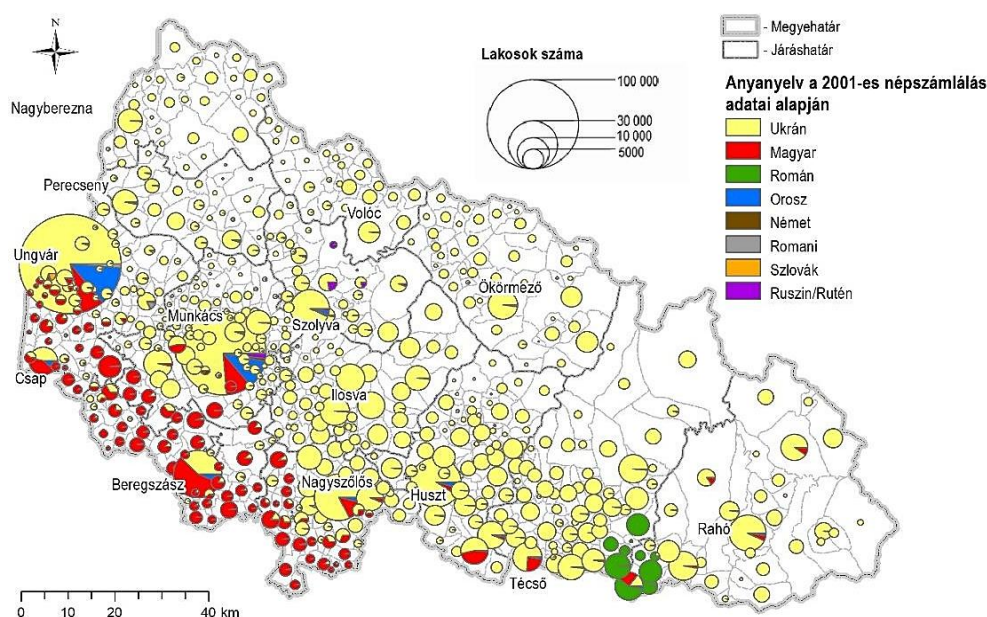
⁷ Закон України «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин.» <https://bit.ly/3sEQIga>

⁸ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://bit.ly/369OIVM>

2. Demográfia és közigazgatás

Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajna első és máig egyetlen népszámlálása 2001-ben történt.⁹ A népszámlálás adatai is megerősítették azt a tényt, hogy Kárpátalja soknemzetiségű régió, hisz az adatfelvétel során több mint száz nemzetiséget regisztráltak, ám csak nyolc aránya haladta meg az össznépességen belül a 0,1%-ot (Molnár D. 2018: 150, 2021a: 41). A népszámlálási adatok alapján Kárpátalja lakosságának 80,5%-a ukrán, míg 12,1%-a (151 516 fő) magyar nemzetiségűnek vallotta magát (Molnár–Molnár D. 2005: 20–21). A magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma valamivel magasabb volt: 158 729 fő, 12,65% (Csernicskó 2013: 35). A magyar nemzetiségűek után a második legnagyobb nemzeti kisebbség a román: 32 152 fő (2,6%) vallotta magát román nemzetiségűnek (Molnár D. 2018: 150, 2021a: 42), 32 224 fő pedig a román nyelvet nevezte meg anyanyelveként (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 10). A magyar és a román ajkú lakosság mellett néhány településen jelentős számú orosz, német és szlovák anyanyelvű is él (1. térkép).

1. térkép. A lakosság anyanyelvi összetétele Kárpátalján településenként a 2001-es census adatai alapján

Forrás: Csernicskó et al. 2021: 21; készítette: Molnár D. István.

⁹ <http://www.ukrcensus.gov.ua/>

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az *Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt*,¹⁰ mellyel kezdetét vette az ukrán közigazgatási vagy más néven decentralizációs reform. A reform következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak egyesült területi közösségekbe (ukránul: об'єднання територіальних громад, rövidítve ОТГ, magyarul OTH), más néven kistérségekbe (hromáda) kellett szerveződniük. A Legfelsőbb Tanács 2020. július 17-én megszavazta *A járások létrehozásáról és megszüntetéséről szóló rendeletet*,¹¹ mellyel a decentralizációs folyamat jogi szabályozása lezárult (Csernicskó et al. 2021: 112).

2020 őszeig a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) érte el a teljes lakosság számának legalább 10%-át (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12). A román anyanyelvűek aránya 2 járásban (Técsői, Rahói), illetve 7 helyi önkormányzat területén (összességében 10 helységben) érte¹² el a 10%-ot: Bila Cerkva (Tiszafejéregyház), Vodicja (Kisapsa)¹³, Hlibokij Potyik (Szorospatak), Szerednye Vogyane (Középpapsa), Gyibrova (Alsóapsa), Aknaszlatina és Topcsinó (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 11). Az ungvári járási Órdarma községben a lakosság 18,76%-a 2001-ben szlovák anyanyelvűnek vallotta magát.¹⁴ A németet anyanyelvként beszélők aránya csupán 2 községi tanács területén (Alsőschönborn és Pósháza) haladta meg a 10%-os arányt, s emellett két további településen is, ám ezek olyan községi tanácshoz tartoztak, melyek területén összességében nem volt meg a legalább 10%-nyi német ajkú lakos (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 11).

A decentralizációnak nevezett (lásd Csernicskó–Márku 2021: 420–422) közigazgatási reform következtében 2020-ban Kárpátalja 13 járása helyén 6 járás (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Huszti, Técsői és Rahói járás) maradt, míg a korábbi 337 helyi önkormányzat 64 kistérségbe szerveződött (2. térkép, Csernicskó et al. 2021: 112, Molnár D. 2021b).

A magyar lakosság részaránya a járásokban és a településegységekből létrejövő kistérségekben is csökkent. A decentralizációs reform következtében kialakult Beregszász központú járás a korábbi Beregszászi járás, két korábbi munkácsi járási település, illetve az ukrán többségű Nagyszőlősi járás, valamint az Ilosvai járás néhány településének összevonásából jött létre, így a magyar lakosság aránya körülbelül 42,1%-ra csökkent (Molnár D. 2021b: 250), ezzel megszűnt az egyetlen magyar többségű járás Ukrajnában. Az Ungvári és Munkácsi járásban is jelentősen csökken a magyarok részaránya: az előbbiben 33,4%-ról 13,9%-ra, míg az utóbbiban 12,7%-ról 5,9%-ra. Az új Huszti

¹⁰ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». <https://bit.ly/3uJA3Lo>

¹¹ Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів». <https://bit.ly/3uL2xUF>

¹² A települések szintjén mai napig a 2001-es népszámlálási adatokban rögzített arányok az aktuálisak, változások csupán a kistérségek és az új járások etnikai összetételében figyelhető meg.

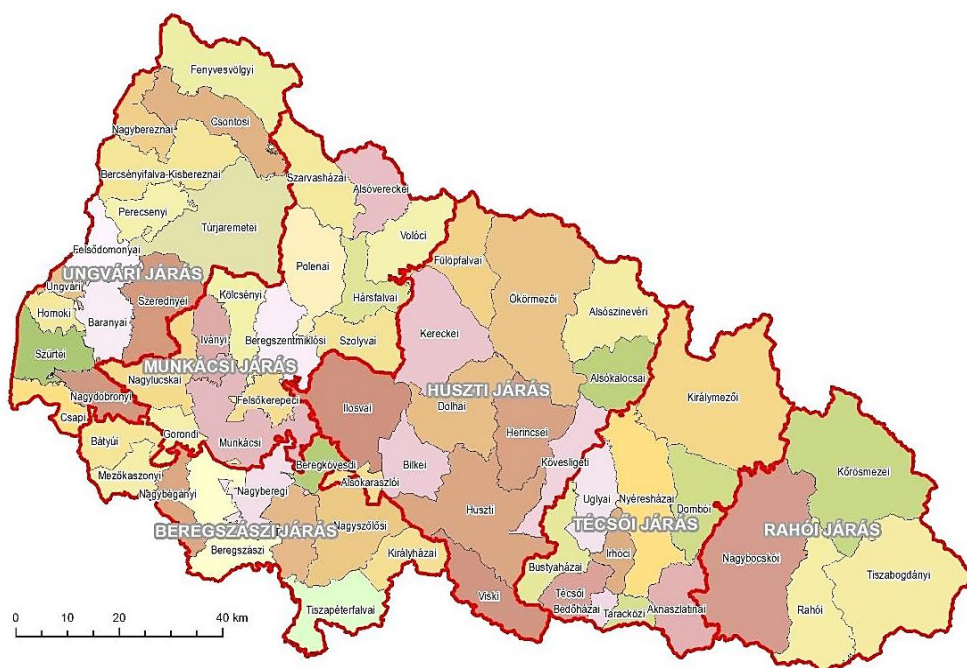
¹³ Kisapsán 2001-ben a román anyanyelvűek aránya csupán 1,22% volt, de a közigazgatásilag hozzá tartozó Plajuc lakosságának 78,23%-a román anyanyelvűnek vallotta magát. Így az önkormányzat területén a román anyanyelvűek lakossága 25,80% volt.

¹⁴ <https://database.ukrcensus.gov.ua/>

járásban 2,0%, a Técsőiben 2,8%, a Rahóiban 3,6% lett a magyarok aránya (Molnár D. 2021b: 250–251).

A románok többsége a járáshatárok módosulásával a Técsői járáshoz került, a járás lakosságának 16,8%-át alkotják (Molnár D. 2021b: 251). A magyarok 10, a románok 1 kistérségben alkotnak többséget (Molnár D. 2021b: 251). A szlovák és német ajkú lakossággal is rendelkező települések olyan közigazgatási egységekhez kerültek, ahol arányuk nem haladja meg a 10%-ot.

2. térkép. Kárpátalja járási felosztása és kistérségei a 2020-as közigazgatási reformot követően

Forrás: Molnár D. 2021c.

3. A helységnév- és üdvözlőtáblák

3.1. A helységnév- és üdvözlőtáblák típusai

Kárpátalján járva-elve több típusú helységnévtábla figyelhető meg a városok és falvak határaitban. A leggyakoribbak a hivatalos szervek (pl. állami közútkezelő cég) által kihe-lyezett sablonszerű névtáblák, melyeken fehér alapon fekete felirat hirdeti a település lakott területének kezdetét és végét (1. kép).

1. kép. Csap város hivatalos kétnyelvű névtáblája

A hivatalos névtáblák mellett több településnek is van egyedi helységnév- és üdvözlő-táblája is, melyeket például a helyi önkormányzat állíttatott. Ezek a táblák a kivitelezés, forma és szöveg szempontjából változatos képet mutatnak: van, hogy csak a település neve olvasható a táblán, máshol a név mellett üdvözlő- és elköszönő szöveg is helyett kapott. Gyakori a település címerének a feltüntetése, de előfordul, hogy a helyi nevezetesség jelenik meg valamilyen formában a táblán (2. kép).

2. kép. Visk nagyközség egyedi magyar–ukrán nyelvű faragott helynévtáblája. A település magyar és ukrán megnevezése mellett a táblán megjelenik a nagyközség címerállata (lépő szarvas), továbbá Visk első említésének dátuma

A régió magyarlakta településein egy harmadik típusú helynév- és üdvözlőtábla is megjelenik. A kárpátaljai magyarság két érdekképviselői kulturális szervezete, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) egyaránt nagy hangsúlyt fektet arra, hogy magyar vonatkozású emléktáblákkal, magyar nyelvű feliratokkal töltsék ki a szimbolikus teret (Csernicskó 2019: 119). Mindkét szervezet ukrán–magyar nyelvű helységnév- és üdvözlőtáblákat készíttetett és adományozott a magyar településeknek. A két tábla bár formájában különbözik, közös vonása, hogy minden esetben ukrán–magyar kétnyelvű, továbbá megjelenik rajta a település címe (Csernicskó 2019: 119). Mivel a két politikai érdekvédelmi szervezetre egészen 2014-ig éles politikai szembenállás és vetélkedés volt jellemző, a táblák mondhatni tudatják a településekre érkezőkkel, hogy a község KMKSZ vagy UMDSZ szimpatizánsnak számított-e a kihelyezés körüli években (Csernicskó 2013: 321–322, 2019: 119, Karmacsai 2014a: 92). Vannak persze olyan helységek is, melyek határában a hivatalos névtábla mellett mindkét konkurens magyar szervezet táblája megtalálható (Csernicskó 2019: 120). Ilyen például Eszeny községe (3. és 4. kép).

3. és 4. kép. Eszeny község nem hivatalos helynév- és üdvözlőtáblái. Balra a KMKSZ, jobbra az UMDSZ által állíttatott tábla látható

Szintén a magyar települések sajátossága, hogy egy-egy községben a cirill és latin betűs helynévtáblák mellett rovásírással is megjelenik a településnév. A rovásírásos helységnévtáblák 2010-ben kezdtek megjelenni Kárpátalja magyarlakta településeinek határában,¹⁵ rendszerint (jobboldali elkötelezettségű) magyarországi civil szervezetek vagy a

¹⁵ <https://bit.ly/3JnGUb>

Jobbik Magyarországért politikai párt közreműködésével (Csernicskó 2019: 120). A rovásírásos feliratok többnyire a két érdekvédelmi szervezet valamelyike által állított nem hivatalos táblán kapnak helyett (5. kép), azonban arra is találunk példát, ahol a rovásírásos táblát a hivatalos közúti névtáblához rögzítették (6. kép). A rovásírásos táblák még hangsúlyosabban jelzik a magyarság jelenlétét a régióban (Csernicskó 2019: 120).

5. kép. Halábor község UMDSZ-es helységnév- és üdvözlőtáblája, fölötté rovásírásos felirat

6. kép. Kaszony hivatalos ukrán-magyar nyelvű névtáblája, alatta a piros-fehér-zöld rovásírásos tábla

3.2. A magyarlakta települések névtáblái

Kárpátalja legtöbb magyarlakta településének határában több helynévtábla is látható. A különböző típusú névtáblák gyakran egymás mögött, 2-3 méter távolságra helyezkednek el, de olykor előfordul, hogy a táblák között több tíz méternyi távolság is van. A legtöbb névtáblára az ukrán-magyar kétnyelvűség jellemző, a hivatalos szervek által kihelyezett névtáblákon azonban előfordul, hogy a helység magyar megnevezése helyett a település ukrán nevének latin betűs transliterációját tüntetik fel. Ez főképp a nemzetközi teher szállítmányozási útvonalak mentén jellemző (Karmacsi 2014b: 122–123).

A Beregszásztól nem messze elterülő Nagymuzsaly település bevezető útjain például 2008-ban a közútfenntartó által kihelyezett új táblákra a község neve az ukrán *Мушчівцево* „latinosítása” révén *Muzhiyevo* alakban került fel. Ismeretlenek azonban a transliterált változatot „eltüntették”, helyére festékszóróval írták fel a falu magyar megnevezését (7. kép, Csernicskó 2015: 76, 2019: 116). A településre érkezőket egészen 2021 nyaráig ez a tábla fogadta, 2021 nyarán azonban lecserélték a táblát, a régi helyére ukrán-magyar nyelvű táblát helyeztek ki (8. kép).

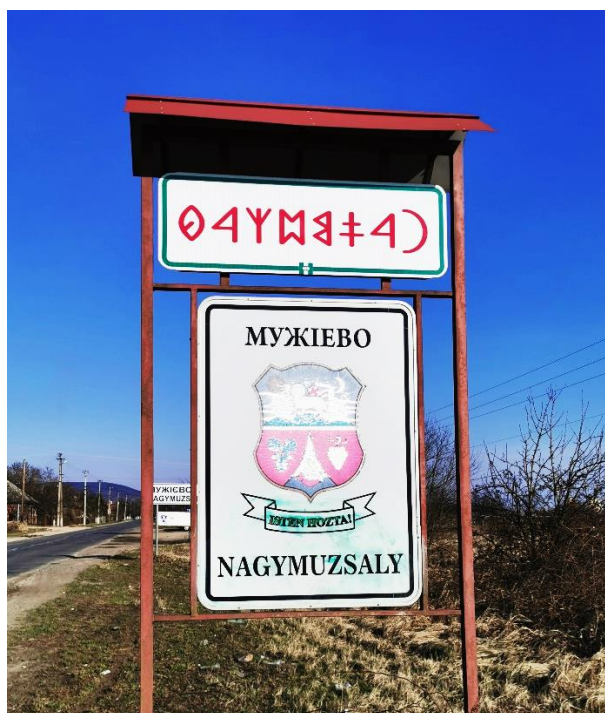

7. kép. Nagymuzsaly „helyreállított” kétnyelvű névtáblája 2020 őszén

8. kép. Nagymuzsaly 2021 nyarán kihelyezett ukrán–magyar nyelvű névtáblája

Nagymuzsalyban azonban az ellenkező példa is előfordul: amikor egy nyelvet törölni akarnak a nyilvános térből. A község UMDSZ által kihelyezett településnév- és üdvözlőtábláján ismeretlenek zöld festékszóróval lefújták a magyar nyelvű szöveget (9. kép).

9. kép. A magyar szöveget festékszóróval fújták le Nagymuzsaly nem hivatalos névtábláján

Nagybereg határában kétnyelvű hivatalos névtábla (10. kép), valamint az egyik érdekvérvényesítő szervezet által készítettet szintén kétnyelvű tábla van kihelyezve. Az UMSZ által kihelyezett táblára utólag erősítették rá a rovásírásos névtáblát, amellyel azonban kitakarták a község ukrán nyelvű megnevezését (11-12. kép).

10. kép. Nagybereg ukrán-magyar nyelvű hivatalos névtáblája

11-12. kép. Nagybereg UMSZ-es névtáblája 2010-ben (balra) és 2021-ben (jobbra)

Mint fentebb említettük, Nagymuzsalyban 2021 nyarán a korábbi névtáblát lecserélték, helyére kétnyelvű hivatalos névtábla került. Ezzel szemben más településeken számtalan ellenpéldát tapasztalhatunk. Az elmúlt egy évben több község határába is ukrán egy nyelvű hivatalos táblát helyezett ki a közútkezelő cég. A 13. fotó 2020 őszén készült egy Beregszásztól 11 km-re található magyar faluban, Badalóban. A fotón látható, hogy a hivatalos névtáblákhoz hasonló fehér alapú táblán, továbbá az önkormányzat által kihelyezett helységnév- és üdvözlőtáblán a község megnevezése ukránul és magyarul is szerepel. 2021 kora őszén a fehér alapon fekete feliratú kétnyelvű tábla eltűnt, ellenben a korábbi táblától kb. 100-150 méterre új ukrán nyelvű táblát helyeztek ki (14. kép).

13. kép. Kétnyelvű helységnévtáblák Badaló határában 2020 őszén

14. kép. Egynyelvű névtábla Badaló szélén, 2021-ben

Badalóhoz hasonlóan Kárpátalja legnagyobb magyarlakta falujában, Nagydobronyban is névtáblacsere történt. A korábbi ukrán–magyar nyelvű tábla eltűnt (15. kép), helyére egy ukrán nyelvű, valamint az ukrán megnevezésből transliterált latinbetűs feliratú tábla került (16. kép).

15. kép. Nagydobrony kétnyelvű névtáblája

16. kép. Nagydobrony névtáblája 2021-ben: a település ukrán megnevezése alatt kisebb betűmérettel a falu ukrán nevének latinbetűs átírata olvasható

A magyar nyelvű helységnévtáblák szimbolikus funkcióját leginkább Beregrákos településnév- és üdvözlőtáblája szemléltetheti. Az ukrán–magyar nyelvhatár közelében elhelyezkedő munkácsi járási településen a 2001-es népszámlálás során a lakosság 45,58%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.¹⁶ A nagydobronyi névtáblához hasonlóan a község határában kihelyezett hivatalos táblán a falu ukrán megnevezése, valamint annak latinbetűs transliterációja látható. A községben beljebb haladva, Beregrákos egyik mellékut-

¹⁶ <https://database.ukrcensus.gov.ua/>

cájában egy, a KMKSZ által állíttatott kétnyelvű helységnév- és üdvözlőtáblával is találkozhatunk (17. kép). A rendhagyó helyen kihelyezett névtábla azt hivatott jelezni, itt kezdődik a település magyar része, ezen a területen többségében magyarok élnek.

17. kép. Beregrákos KMKSZ által állíttatott névtáblája a település egyik utcájában

3.3. Beregszász helynévtáblái

A kárpátaljai magyarság kulturális, gazdasági és politikai központja Beregszász városa. Amikor az első világháború után a mai Kárpátalja területe és vele együtt Beregszász Csehszlovákia része lett, az 1920. évi 266. számú törvény, illetve az 1921. évi 324. számú kormányrendelet – több más település nevének megváltoztatásával egyetemben – Beregszász hivatalos nevét *Berehovo* alakban határozta meg (Beregszászi 2004: 74, Dobos 2021: 51).

A régió és vele együtt Beregszász a második világháború után a Szovjetunióhoz került. Az új államhatalom számos falu nevét szinte azonnal megváltoztatta.¹⁷ Beregszász névváltoztatására másképp került sor.

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának (parlamentjének) Elnöksége 1946. január 22-i rendeletével létrehozta a Kárpátontúli területet (ukránul:

¹⁷ Lásd az 1946. június 25-én erről kiadott rendeletet: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.6.1946 «Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування назв населених пунктів Закарпатської області». <https://bit.ly/3Jf49Ky>

Закарпатська область) a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnán belül. Ebben az ukrán nyelvű ukázban a város neve *Берегове* (Berehove) alakban szerepelt.¹⁸ Ugyanezen a napon a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ugyanolyan szövegű rendeletet adott ki a Kárpátontúli terület (oroszul: *Закарпатская область*), vagyis Kárpátalja megye létrehozásáról; a szövetségi szintű rendelet természetesen orosz nyelven készült, és ebben Beregszász városának nevét *Берегово* (Berehovo) alakban tüntették fel.¹⁹ Mivel a Szovjetunióban az orosz nyelv privilegizált helyzetben volt, a szovjet korszakban a város nevének nem az ukrán *Berehove*, hanem az orosz *Berehovo* változatát használták elsősorban, sokáig a magyar nyelvű írott szövegekben is.²⁰

A Szovjetunió végnapjaiban és a függetlenné váló Ukrajnában Beregszász város polgársága többször tett kísérletet arra, hogy a település megnevezése ukránul is *Берегсас* (*Берегсас*) legyen. Az 1990. november 25-én a város nevééről tartott népszavazáson 14 478 szavazó közül 12 457 (86%) voksolt a *Берегсас* / Beregszász név mellett, 1 001 pedig ellene (7%)²¹, 324 szavazólap érvénytelen volt²²; a megyei hatóságok azonban nem támogatták a kezdeményezést, így a kérdés nem került a kijevi parlament elé. A kérdés továbbra is napirenden szerepelt²³, és 2010. október 31-én a helyhatósági választásokkal egy-szerre ismét népszavazást rendeztek a kérdésben (18. kép).

18. kép. A Beregсac/Beregszász névváltozat mellett kampányoló plakát a 2010. október 31-i népszavazás előtt a város főterén található kultúrház homlokzatán

¹⁸ Указ Президії Верховної Ради УРСР Про утворення Закарпатської області у складі Української РСР від 22 січня 1946 року. <https://bit.ly/3uKbhul>

¹⁹ УКАЗ Президиума Верховного Совета СССР от 22 января 1946 года Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР. <https://bit.ly/3syJuKQ>

²⁰ Lásd: Jó szórakozás karantén idején: az Arcanum Digitális Tudománytár. <https://bit.ly/3sCtSIV>

²¹ Lásd a Beregi Hírlap című járási lap 1990. évi november 27-i számának első oldalán megjelent rövid híradást.

²² Berehovo = Beregszász. Beregi Hírlap 2010. július 17., 1. oldal.

²³ Lásd például a Beregi Hírlap 2007. április 14-i számának 7. oldalán Mi a helyes: Beregovo vagy Beregszász? címmel megjelent írást.

Bár a voksolók többsége ismét a *Bepezcac-Beregszász* névalak mellett szavazott, az alacsony részvételi arány miatt a referendum eredménytelen volt (Vehes és mtsai szerk. 2011: 193 és 251–252; Csernicskó 2013: 319–320).

Mivel a város történelmi nevének visszaállítása nem történt meg, a település hivatalos ukrán neveként továbbra is a szovjet korszakban megszokott *Берегово* (Berehovo) alakot használták ukránul, magyarul azonban a *Beregszász* használata volt természetes. Ez a kettős, *Берегово-Beregszász* helységnev került fel a város határában kihelyezett táblákra is (19. kép).

19. kép. Beregszász kétnyelvű névtáblája 2015-ben

2012-ben több magyar település hivatalos ukrán–magyar kétnyelvű névtábláját eltávolították, s az újonnan kihelyezett táblákon a település ukrán megnevezése, valamint annak latin betűs átírata volt látható. A névtáblák cseréjét a közútfenntartó azzal magyarázta, hogy így a lengyel–ukrán közös szervezésű labdarúgó Európa-bajnokság mérkőzéseire érkező szurkolók könnyebben tájékozódhatnak.²⁴ Beregszász város hivatalos névtábláját is lecserélték, ismeretlenek azonban az ukrán *Берегово* és a szláv névváltozatból transzliterált *Beregovo* alá a *Beregszász* megnevezést is felfestették (20. kép, Csernicskó 2015: 76, 2019: 116).

A 2004-es „narancsos forradalom” és a 2014-es „méltóság forradalma” után egész Ukrajnában erősödött az ukrán nemzeti öntudat. Ennek jegyében Beregszász nevének oroszosabban hangzó *Берегово* (Berehovo) alakját ukránul *Берегове* (Berehove) formában kezdték el használni, és ez a névalak került be a hivatalos ukrainai településnévtárba is.²⁵ A politikai átalakulásokkal összefüggő változások következtében a város összes hivatalos és nem hivatalos névtábláját lecserélték, melynek mindegyike ukrán–magyar kétnyelvű lett (21–23. kép).

²⁴ Magyar helységnevtáblákat távolítottak el. <https://bit.ly/3BhyFAX>

²⁵ Адміністративно-територіальний устрій Закарпатської області. <https://bit.ly/3uMgstU>

20. kép. Magyar felirattal kiegészített tábla Beregszász határában, 2012-ben

21–23. kép. Beregszász helységnévtáblái 2021-ben

3.4. Aknaszlatina

A Técsői járásban található Aknaszlatina lakosságának 56,52%-a román, 24,30%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát a 2001-es census során. A *Kárpátalja* hetilap 2003. május 16-án²⁶ kelt számának egyik olvasói leveléből megtudhatjuk, a Szovjetunió szétesését követően voltak próbálkozások, hogy a település történelmi magyar neve is kihehelyezésre kerüljön, ám ezek a próbálkozások sokáig eredménytelenek maradtak: a kihelyezett közúti táblán csak ukránul és románul volt olvasható a település megnevezése. A 2002-es polgármester-választás azonban fordulatot hozott az ügyben. A magyarországi kapcsolatoknak köszönhetően a település ajándékba kapott egy zománcozott névtáblát a község magyar megnevezésével, az akkori polgármester pedig végig vitte a névtábla kihelyezésének engedélyeztetését (Sóbányi 2003). Ennek köszönhetően a településen három nyelvű (ukrán–román–magyar) helynévtábla volt. Egy 2016-ban készült fotón (24. kép) még ez a három nyelvű tábla látható, 2021-ben a magyar felirat sajnos már eltűnt, a település neve csak ukrán és román nyelven olvasható (25. kép).

24. kép. Aknaszlatina ukrán–román–magyar helynévtáblája 2016-ban

25. kép. Aknaszlatina ukrán és román nyelvű helynévtáblája 2021-ben

²⁶ <https://bit.ly/3rKeLuX>

3.5. A románok lakta települések névtáblái

Aknaszlatinát elhagyva, a főúton tovább haladva kelet felé Tiszafejéregyházra (ukránul: *Біла Церква*, románul: *Biserica Alba*) érünk. A falu fából faragott helységnev- és üdvözlőtábláján a település megnevezése, illetve a köszöntőszöveg román és ukrán nyelven is olvasható. A felirat fölött középen látható Ukrajna címere (26. kép). A hivatalos helység-névtábla szintén ukrán és román nyelvű (27. kép).

26. kép. Tiszafejéregyház román–ukrán nyelvű egyedi üdvözlőtáblája a település határában

27. kép. Tiszafejéregyház ukrán–román nyelvű hivatalos helységnevtáblája

A szomszédos Alsóapsán (ukránul: *Нижня Апша*, románul: *Apsa de Jos*) hasonló stílusú, fafaragásos táblát láthatunk, de itt a település nevét tartalmazó tábla alapszíne kék-sárga, középen a település első írásos említésének éve, a település ékességeként számító 18. században épült görögkatolikus fatemplom, valamint legfelül a járás ukrán nyelvű megnevezése szerepel (28. kép). A hivatalos helységnévtábla ukrán-román kétnyelvű (29. kép).

28. kép. Alsóapsa kétnyelvű helységnév- és üdvözlőtáblája

29. kép. Alsóapsa hivatalos helynévtáblája

Szorospatak (ukránul: *Глибокуй Помік*, románul: *Stramtura*) helységnév- és üdvözlőtábláján az üdvözlőszöveg csak ukrán nyelven, míg a település megnevezése ukrán és román nyelven is olvasható. A táblán megjelenik Ukrajna és Románia nemzeti címere is (30. kép).

30. kép. Szorospatak helységnév- és üdvözlőtáblája

3.6. A németek és szlovákok által lakott helységek névtáblái

A legtöbb magyarok és románok által lakott településsel ellentétben a németek és szlovákok saját közösségükben nem alkotnak többséget, helynévtábláikon azonban az ukrán nyelv mellett a kisebbségi nyelv is megjelenik. Alsóschönborn (ukránul: *Шенборн*, németül: *Schönborn*) Munkács mellett található. A hivatalos helységnévtábla ukrán–német feliratú (31. kép). A település szélén található egyedi helységnév- és üdvözlőtábla ukránul és németül üdvözlí a községbe érkezőket és köszön el a távozóktól (32. és 33. kép).

31. kép. Alsóschönborn kétnyelvű névtáblája a település határában

32. és 33. kép. Alsóschönborn ukrán és német nyelvű helynév- és üdvözlőtáblája

A másik német anyanyelvűek (34%) által lakott település Pósháza (ukránul: Павшино, németül: Pausching), amely szinte teljesen egybeépült Munkáccsal, és a városba bevezető úton, lakóházak között találkozunk a kétnyelvű (ukrán–német) településnévtáblával (34. kép).

34. kép. Pósháza ukrán–német nyelvű helységnévtáblája

Órdarma (ukránul: Сторожниця, szlovákul: Storožnica) községben a szlovák (19%) anyanyelvűek mellett magyarok (7,5%) is élnek. A település nem hivatalos névtábláján a község címere alatt apró betűkkel magyarul is olvashatjuk a település nevét, illetve a Jovro megnevezést, ami a település bizonyos részeinek történelmi elnevezése volt (35. kép).

35. kép. Órdarma ukrán-szlovák-magyar nyelvű településnév-táblája

4. Összefoglalás

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna szuverenitása első időszakában viszonylag széles jogokat biztosított a kisebbségi nyelvek használatára; az ukrán politikai elit azonban hamarosan nemzetiesítésbe, homogén nemzetállam építésébe kezdett, ami a nyelvi jogi szabályozás alakulásában is tetten érhető (Csernicskó–Fedinec 2016, Csernicskó 2016). Az ukrán kormányzatok utóbbi években olyan nyelvi jogi döntéseket hoztak, amelyek fokozatosan és folyamatosan szűkítik a kisebbségi nyelvek használatához fűződő jogokat (Brenzovics et al. 2020, Csernicskó et al. 2020, Csernicskó–Tóth 2021). A jogszűkítés mértéke mára oly jelentőssé vált, hogy a 2019-es államnyelvi törvény elfogadása óta Kijev nem teljesíti a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája ratifikálásával önként vállalt nemzetközi kötelezettségvállalásait (Brenzovics et al. 2020, Csernicskó et al. 2020). A jogszűkítés egyik látványos példája a kétnyelvű, a kisebbségek nyelvén is megjelenő helységnévtáblák ukrán egynyelvű táblákra cserélése.

Az ukrainai politikai hatalom az ukrán mint egyetlen államnyelv erőteljes támogatását, a kisebbségi nyelvek használati körének visszaszorítását – a Krím orosz megszállására és a kelet-ukrajnai fegyveres konfliktusra hivatkozva – biztonságpolitikai okokkal indokolja (Kontra 2021, Csernicskó–Kontra 2022).

Ha a nemzetközi szervezetek, köztük az Európa Tanács, az Európai Unió, az EBESZ, az ENSZ, a NATO stb. nem lépnek fel a nemzeti kisebbségek jogainak folyamatos és fokozatos szűkítése ellen, akkor passzivitásukkal bűnrészesek lesznek az ukrainai nemzeti kisebbségek jogainak erodálásában (Fiala-Butora 2018, 2020). Ez pedig olyan precedenst teremthet, aminek következtében egy kisebbséget bármikor meg lehet fosztani azoktól a

jogaitól, amelyeket korábban megszerzett egy államban. Ez esetben a homogén nemzet-államokat építő országokat Ukrajna példája arra sarkallhatja, hogy erre az útra lépjenek, ami új európai konfliktusokat eredményezhet (Kontra 2021, Csernicskó–Kontra 2022). Ez pedig senkinek sem érdeke.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 1–8.
- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. Gergely Pirocska – Hajdú Mihály szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám.) I. kötet. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 356–361.
- Beregszászi Anikó 2004. Magyar neve? Az ukrán földrajzi nevek magyar használatáról. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint, 71–89.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 110–122.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Brenzovics László – Zubánics László – Orosz Ildikó – Tóth Mihály – Darcsi Karolina – Csernicskó István 2020. *A nyelvi jogok folyamatos szűkítése Ukrajnában*. Beregszász–Ungvár: KMKSZ.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2: 71–84.
- Csernicskó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2016. Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights* 23: 560–582. DOI: 10.1163/15718115-02401004
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka, Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévtűt az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés)*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület.

- Csernicskó István – Kontra Miklós 2022. The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert (eds.) *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Csernicskó István – Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar-magyar szótár kárpátjai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145(2021)/4: 417–431. DOI: 10.38143/Nyr.2021.4.417
- Csernicskó István – Tóth Mihály 2021. *A kárpátjai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet.
- Dobos Sándor 2021. Községnevváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000). In: Csátáry György főszerk. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 50–64.
- Fiala-Butora, János 2018. Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities and the European Language Charter: Unified Standard or Divergence? *Hungarian Journal of Minority Studies* II: 721.
- Fiala-Butora, János 2020. The Controversy Over Ukraine’s New Law on Education: Conflict Prevention and Minority Rights Protection as Divergent Objectives? *European Yearbook of Minority Issues* 17: 233–261. DOI: 10.1163/22116117_01701011
- Karmacsai Zoltán 2014a. Település- és utcanévек Kárpátalja magyarlakta településein, In: Beregszászi Anikó, Hires-László Kornélia szerk. *Meszelt falakon túl, Születésnap i köszöntőkötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 87–98.
- Karmacsai Zoltán 2014b. Vizuális kétnyelvűség: az új nyelvtörvény adta lehetőségek. In: Bárány Erzsébet – Csernicskó István szerk. *Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції / Az ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai : Nemzetközi konferencia előadásai*. Ungvár: Vydavnytvo V. Pagyak Kiadója, 120–131.
- Kontra Miklós 2021. (Linguistic) Human Rights and/or Security Policy. *Foreign Policy Review* 2: 62–72.
- Molnár D. István 2018. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram Kiadó.
- Molnár D. István 2021a. Kárpátalja népessége. In: Csátáry György főszerk. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 32–49.
- Molnár D. István 2021b. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc szerk.: *Társadalomtudományi tanulmányok, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
- Molnár D. István 2021c. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. <https://lehoczkyintezet.uz.ua/2021/04/25/karpatalja-lakossaganak-területi-eloszlása-az-újonnan-kialakított-közigazgatási-rendszer-tükrében/>
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.
- Sóbányi Imre 2003. Magyar nyelvű helységnevtáblák Aknaszlatinán. Olvasói levél. *Kárpátalja*. 2003. május 16., 122. szám.

- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Vehes Mikola, Molnár D. István, Molnár József, Osztapec Jurij, Oficinszkij Roman, Tokar Mariana, Fedinec Csilla és Csernicskó István szerk. 2011. *Хроніка Закарпаття 1867–2010 / Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Ужгород–Ungvár: Hoverla.

Kereskedelmi egységek nyelvi tájképe: kárpátaljai román- és magyarlakta települések példája alapján*

Hires-László Kornélia – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő

1. Bevezetés

A nyelvi tájkép definíciójaként leggyakrabban Rodrigue Landry és Richard Bourhis kanadai szociálpszichológusok meghatározását idézik: „*egy település, régió nyelvi tájképét a hivatalos útjelző tábláknak, reklámtábláknak, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratainak és a kormányzati épületek hivatalos tábláinak összessége adja*” (Landry–Bourhis 1997: 25). Szintén az ő nevükhöz fűződik a feliratok két alapfunkciójának – kommunikatív és szimbolikus – megkülönböztetése (Landry–Bourhis 1997: 25). Kommunikatív funkcionál a feliratok nyelve elsősorban az információátadást szolgálja, a szimbolikus funkció viszont a teret különböző attribútumokkal látja el (Cenoz–Gorter, 2006: 78, Laihonon 2012: 27, 2013: 157, Laihonon–Csernicskó 2017). A nyilvánosan kihelyezett táblák tükrözhetik egy nyelv erejét és státuszát, befolyással lehetnek a nyelvi viselkedésre, illetve a nyelvhasználatra (Cenoz–Gorter 2006: 67–68).

A táblák és a feliratok (geo)szemiotikai alapú vizsgálatát Scollon és Scollon (2003) könyve alapozta meg. Preferált helyzetben általában a hatalmi helyzetben lévők nyelve van, míg a kisebbségi nyelv a perifériára szorul. Ez azt jelenti, hogy a többségi nyelvű felirat elől vagy felül van, az is előfordul, hogy nagyobb, díszesebb betűmérettel (Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 16).

A kutatási terület mára már rendkívül szerteágazó (Gorter 2017, Tódor–Tankó–Dégi szerk. 2018a, 2018b, Borbély szerk. 2020). A nyelvi tájképhez kapcsolódó kutatási téma lehet még pl. a névjegykártyákon, a számítógépek képernyőjén megjelenő nyelv, a különféle nemzeti, vallási stb. szimbólumok használata (Laihonon 2012: 28, 2013: 157). Emellett a nyelvi tájkép vizsgálata szempontjából érdekes lehet, hogy a különböző nyelvek mennyire vannak jelen a tévében, interneten, vagy épp melyek azok az elemek, amelyek hiányoznak a szimbolikus térből (Bartha–Laihonon–Szabó 2013: 14).

* Készült az MTA Domus Programja támogatásával (2021).

Ben-Rafael és szerzőtársai (2010) szerint a nyelvi tájképek elemeit a következő tényezők magyarázhatják: 1. hatalmi viszonyok, 2. kommunikatív célok, 3. önkifejezés, 4. kollektív identitás kifejezése.

Időnként több magyarázat is érvényes lehet egy adott felirat vizsgálatakor (Laihonen 2012: 28). A különböző kutatások bebizonyították, hogy nem lehet minden esetben a nyelvi tájkép egyes elemei, valamint egy másik változó és jelenség között univerzális és egyértelmű összefüggéseket találni, hanem mindig az adott terepet és annak kontextusát kell megismerni, annak függvényében kell meghatározni az értelmezési keretet, levonni a következtetéseket (Laihonen 2012: 28, Scollon–Scollon 2003: 124).

Az elmúlt 10-15 évben a kárpátaljai szakirodalomban is több vizuális nyelvhasználat-lal kapcsolatos munka jelent meg, ahol a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formájaként, a hétköznapi etnicitás részeként jelenik meg, továbbá a nyelv és turizmus, illetve a nyelv és gazdaság összefüggésében lett a vizsgálat tárgya (lásd Beregszászi 2005, Csernicskó 2015, 2016a, 2016b, 2017, 2019, Hires-László 2015, 2018, 2019, Karmacsi 2014, 2016, 2017, 2018a, 2018b, Tóth 2014a, 2014b, 2015, 2018, Tóth-Orosz 2019).

Jelen tanulmányunk kárpátaljai magyar és román anyanyelvűek által lakott települések legfőbb kereskedelmi egységeinek kisebbségi nyelvű feliratait vizsgálja. Kutatási kérdéseink arra fókuszálnak, hogy:

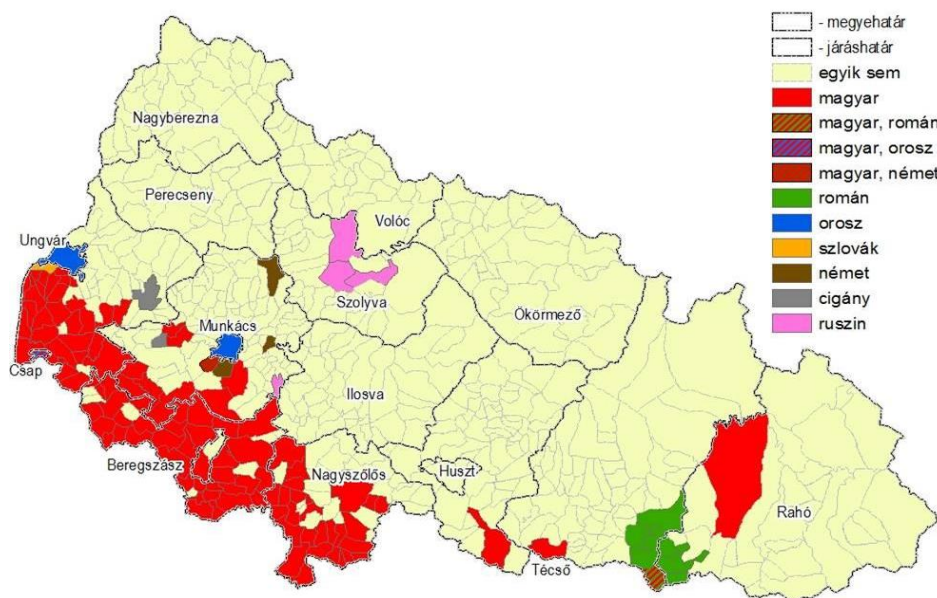
- (1) a gazdasági szférában megjelenik-e a többnyelvűség;
- (2) vannak-e olyan országos és regionális szolgáltatóegységek, amelyek alkalmazkodnak a helyiek nyelvhasználatához;
- (3) a kisebbségi nyelvű feliratok közzétételében vannak-e eltérő mintázatok, esetleg bevált szokások.

Egy többnyelvű közegben, az üzleti szférában végzett nyelvi tájképes kutatás eredményeinek végkövetkeztetése az volt, hogy a többnyelvűség jól tesz a vállalkozásnak (Hires-László–Horzsa–Letenyei 2020). Az ilyen és ehhez hasonló kutatásokban is szembe-tűnően látszik, a kisebbségi nyelven kihelyezett feliratok nem csupán a szimbolikus jelentőségük miatt fontosak, a többnyelvű felirat az üzleti érdekeket is szolgálja. A nyelv és gazdaság (Csata 2019), valamint az etnicitás és a gazdaság (Csata 2015) összefüggéseiről az erdélyi magyar kisebbség kontextusában már olvashatunk olyan elemzéseket, amelyben a kisebbségi kulturális jellemzők áruba bocsátását mutatják be, és azt, hogy ebben a folyamatban a különböző nyelveknek milyen jelentősége van. A nyelv–gazdaság–társadalom spektrumon mozgó elemzés célja bemutatni Kárpátalja magyarok és románok által lakott településein található kereskedelmi-, vendéglátó és szolgáltatóegységeinek egy-egy többnyelvűségét. Tanulmányunk a téma kifejtésének csak az első lépése, annak bővebb kibontásához további vizsgálatok szükségesek.

2. Nyelvi kisebbségek Kárpátalján

A független Ukrajna első és máig egyetlen népszámlálása 2001-ben volt.¹ A népszámlálási adatok alapján Kárpátalja lakosságának 12,1%-a (151 516 fő) magyar nemzetiségűnek (Molnár–Molnár D. 2005: 20–21), 12,65%-a (158 729 fő) magyar anyanyelvűnek vallotta magát (Csernicskó 2013: 35). A census során 32 152 fő (2,6%) vallotta magát román nemzetiségűnek (Molnár D. 2018: 150, 2021a: 42), 32 224 fő pedig a román nyelvet nevezte meg anyanyelveként (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 10). A magyar és a román ajkú lakosság mellett néhány településen jelentős számú orosz, német és szlovák anyanyelvű is él (1. térkép).

1. térkép. Azok a helyi önkormányzatok, ahol (legalább) egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os határt (a legutóbbi, 2001-es ukrainai census hivatalos adatai alapján)

Forrás: Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 11.

A különböző nyelvi és nemzetiségi kisebbségek nagyon eltérő érdekérvényesítő erővel bírnak. Ezt azért is fontos látnunk még a gazdasági szféra elemzésénél is, mert egy kisebbség magabiztosságát lényegesen befolyásolhatja a politikai szervezet által nyújtott jogsegély-szolgáltatás, a politikai erő által kifejtett civil intézményhálózat és azok mozgalmái².

¹ <http://www.ukrcensus.gov.ua/>

² A kárpátaljai kisebbségek érdekérvényesítési folyamatait lásd bővebben Fedinec Csilla (2018) összefoglalását. A 2022-es eseményekre reflektálva pedig a román kisebbség helyzetének kiértékelését a magyar kisebbségi

3. Közigazgatás

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az *Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt*,³ mellyel kezdetét vette az ukrán közigazgatási vagy más néven decentralizációs⁴ reform. A reform következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak egyesült területi közösségekbe,⁵ más néven kistérségekbe (hromáda) kellett szerveződniük. A decentralizációs folyamat jogi szabályozása a Legfelsőbb Tanács által 2020. július 17-én megszavazott *A járások létrehozásáról és megszüntetéséről*⁶ szóló rendelettel zárult (Csernicskó et al. 2021: 112).

A közigazgatási reform következtében 2020-ban Kárpátalja 13 járása helyén 6 járás (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Huszti, Técsői és Rahói járás) maradt, míg a korábbi 337 helyi önkormányzat 64 kistérségbe szerveződött (Csernicskó et al. 2021: 112, Molnár D. 2021b).

2020 őszéig a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (Beregszászi, Munkácsi, Nagyszőlősi és Ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) érte el a teljes lakosság számának legalább 10%-át (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 12). A román anyanyelvűek aránya 2 járásban (Técsői, Rahói), illetve 7 helyi önkormányzat területén (összességében 10 helységben) érte⁷ el a 10%-ot: Bila Cerkva (Tiszaféjeregység), Vodicja (Kisapsa)⁸, Hlibokij Potyik (Szorospatak), Szerednye Vogyane (Középpapsa), Gyibrova (Alsóapsa), Aknaszlatina és Topcsinó (Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014: 11).

A magyar lakosság részaránya a járásokban és a településegyesülésekből létrejövő kistérségekben is csökkent. A decentralizációs reform következtében kialakult Beregszász központú járás a korábbi Beregszászi járás, két korábbi munkácsi járási település, illetve az ukrán többségű Nagyszőlősi járás, valamint az Ilosvai járás néhány településének összevonásából jött létre, így a magyar lakosság aránya körülbelül 42,1%-ra csökkent (Molnár D. 2021b: 250), ezzel megszűnt az egyetlen magyar többségű járás Ukrajnában. Az Ungvári és Munkácsi járásban is jelentősen csökken a magyarok részaránya: az előbbiben 33,4%-ról 13,9%-ra, míg az utóbbiban 12,7%-ról 5,9%-ra. Az új Huszti járásban 2,0%, a Técsőiben 2,8%, a Rahóiban 3,6% lett a magyarok aránya (Molnár D. 2021b: 250–251).

helyzethez képest az alábbi cikkben: Románia biztonságpolitikai megfontolásból nem áll ki az ukrainai román kisebbség mellett (<https://politic.karpat.in.ua/?p=38001&lang=hu>)

³ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». <https://bit.ly/3uJA3Lo>

⁴ A fogalomról lásd Csernicskó–Márku 2021: 420–422.

⁵ Ukránul: об'єднання територіальних громад, rövidítve ОТГ, magyarul OTH

⁶ Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів». <https://bit.ly/3uL2xUF>

⁷ A települések szintjén mai napig a 2001-es népszámlálási adatokban rögzített arányok az aktuálisak, változások csupán a kistérségek és az új járások etnikai összetételében figyelhetők meg.

⁸ Kisapsán 2001-ben a román anyanyelvűek aránya csupán 1,22% volt, de a közigazgatásilag hozzá tartozó Plajuc lakosságának 78,23%-a román anyanyelvűnek vallotta magát. Így az önkormányzat területén a román anyanyelvűek lakossága 25,80% volt.

A románok többsége a járashatárok módosulásával a Técsői járáshoz került, a járás lakosságának 16,8%-át alkotják (Molnár D. 2021b: 251). A magyarok 10, a románok 1 kistérségben alkotnak többséget (Molnár D. 2021b: 251). A román lakosság döntő többsége, 94,5%-a az Aknaszlatinai kistérségbe tömörült, mely lakosságának 86,7%-a román nemzetiségű (Molnár D. 2021b: 251).

4. A kereskedelmi egységek nyelvi tájképe

Cenoz és Gorter (2009) szerint a kisebbségi nyelvek nyilvános területeken való használata szimbolikus jelentőségű erejével hozzájárulhat a nyelvi otthonosságérzet megteremtéséhez, vagyis növelheti a kisebbségi etnikum magabiztosságát. Ben-Rafael és szerzőtársai (2006) tovább értelmezték a feliratok szimbolikus jelentőségét – attól függ az üzenet jelentősége, hogy hivatalos vagy magán személyek által lett-e közzétéve. Ahogyan más kutatási területen belül, úgy a nyelvi tájképes vizsgálatoknál is jelen van a kvantitatív (számszerűsíthető) és a kvalitatív (tartomelemzés) módszer. A továbbiakban a feliratok kvalitatív elemzését tűztük ki célul, hogy láthassuk a legfontosabb gazdasági változásokat, az adott társadalmi kontextusokat, amelyekben az egy- és többnyelvű feliratok teret kaptak.

Jelen elemzésünkben a kereskedelmi egységek által közzétett feliratokra koncentrálnunk. Mivel a turizmus Kárpátalján egy fontos iparággá vált, és gazdaság ezen szegmensének vizuális nyelvhasználatáról több munka is megjelent (Csernicskó 2019, Karmacsi 2018a, 2018b, Hires-László 2018), így tudatosan kerüljük az elsősorban turizmusra építő gazdasági egységeket. Továbbá csak olyan kereskedelmi egységek feladatairól mutatunk példákat, amelyek a magyarok és a románok által lakott településeken egyaránt előfordulnak.

Egy-egy üzletnek, vállalkozásnak többnyelvűsége nemcsak a feliratokon múlik. A belső tereinek feliratai, kínálatának listája, a weboldala, névjegykártyája, a termékek címkéinek feliratai mind a vizuális nyelvhasználatához tartozik. Jelen esetben azonban a nyelvi tájképes elemzések bevált módszerével (Ben-Rafael et al. 2006, 2010) dolgozunk, vagyis főképp a köztereken található feliratokra fókuszálunk.

4.1. Élelmiszert árusító kereskedelmi egységek

A leggyakrabban látogatott kereskedelmi egységek minden bizonnyal az élelmiszerüzletek.⁹ A kisebb élelmiszerboltok vásárlóit elsősorban a helyi lakosok alkotják. A nyereség érdekében a tulajdonosok igyekeznek a vevők igényeihez alkalmazkodni. Ez az alkalmazkodás és figyelemesség nemcsak az árukészlet folyamatos frissülésével és alakításával valósulhat meg, hanem azzal is, hogy a saját kiírásaikat, reklámjaikat az adott kisebbségi nyelven is közzéteszik.

⁹ Napjainkban a legtöbb élelmiszerüzletben már nemcsak élelmiszert vásárolhatunk, hanem például háztartási cikkeket is.

Egy ukrán hírportál cikkezett¹⁰ arról, hogy a belső Ukrajnából érkező vendégek számára sokszor furcsa, hogy Kárpátalja-szerre egyes élelmiszerboltokon megjelenik az ABC felirat. Ez egy helybéli lakos vagy egy Magyarországról érkező turista számára teljesen természetes jelenség, és egyértelműen tudja dekódolni az üzenetet: a boltban minden fontos élelmiszer és háztartási cikk megtalálható. Az ukrán újságcikk írója végig vezeti, hogy a 90-es években az árucseré időszakában a nagy árrésre építve sokan átjártak Magyarországra, és olyan termékeket tudtak onnan behozni, amelyek akkor még nem voltak kaphatók Ukrajnában. Az ABC¹¹ elnevezés Magyarországról érkezett a kárpátaljai magyarlakta falvakba. A magyarországi ABC-áruházakkal ellentétben azonban ezek nem önkiszolgáló üzletek,¹² a vásárlókat a bolti eladó szolgálja ki. Az ABC nevet viselő üzletek nem alkotnak áruházláncot, egy-egy helyi vállalkozó által üzemeltetett kisebb-nagyobb önálló boltok, ugyanakkor mindegyikre jellemző az, hogy az „ABC” csak latin betűkkel olvasható, a hozzá kapcsolódó kiegészítő szöveg legtöbb esetben ukrán és magyar nyelvű (1–5. kép).

1. kép. Mezőkaszony

2. kép. Mezővári

3. kép. Beregszász

4. kép. Nagymuzsaly

5. kép. Beregszász

Ukrajnában nagyon sokáig nem működtek üzletláncok, az adórendszer ennek a vállalkozásformának kevésbé kedvezett, de miután módosultak a rájuk vonatkozó adózási

¹⁰ Цікава історія: Звідки взялася ні, а Закарпатті "мережа" магазинів ABC, <https://bit.ly/3p38IQv>.

¹¹ A mozaik szóhoz kétféle értelmezést is párosítanak a köztudatban. Az egyik szerint magára az ábécére utal a rövidítés, üzenve ezzel a vásárlóknak, hogy az üzletben minden fontos dolgot megtalálnak. A másik értelmezés szerint Állami Bevásárló Centrum vagy Általános Beszerzési Cikkre rejlik az ABC rövidítésben.

¹² <https://bit.ly/3vpzAOL>

formák egyre több nemzetközi cég kezdett el terjeszkedni, illetve megjelentek a regionális és összukrajnai áruházláncok is.

A SPAR 2015-ben nyílt meg Beregszászon. Rögtön indításnál az összes fontosabb feliratot az államnyelv mellett magyarul is kihelyezték. Nem minden felirat kétnyelvű, de a legfontosabb állandó feliratok megjelennek magyar nyelven is. Például: az áruk címkéi már csak ukrán nyelvűek, az akciókat, a karantén intézkedéseket szintén csak ukránul teszik közzé, illetve ahogy az illusztráción is látszik, a tejtermékek nál a vendégek bizalmába férkőző üzenetet (*Mindennap friss terméket kapunk a helyi termelőktől, hogy Önök a legjobbat és legfrissebet vásárolják*) csak ukrán nyelven olvashatjuk (6. kép). Annak ellenére, hogy nemzetközi cégről van szó, angolul nincs egy felirat vagy tájékoztató tábla sem kirakva. A nyitvatartás idejét nem a bevált szokás alapján – magyarul a helyi, ukránul a kijevi idő szerint – tették közzé (bővebben lásd Fedinec–Csernicskó 2017, 2018), hanem a magyar felirat mellé nagyon apró betűkkel írták oda, hogy kijevi idő szerint értendő (7. kép).

6. kép. A tejtermékeket hirdető felirat ukrán–magyar nyelven olvasható, a reklámszöveg azonban már csak ukrán nyelven

7. kép. A beregszászi Spar áruház bejárata

Az *Амбар* (Ambar) egy kárpátaljai áruházlánc, amelyet még 1997-ben alapítottak, de Beregszászon csak 2019 körül nyílt meg. Több kisebb faluban is megtalálható, de elsősorban a zömében ukránok által lakott településeken, a magyar falvakban csak elvétve (például Nagydobronyban és Viskén). A Beregszászon található üzlet feliratai főképp ukrán nyelven olvashatók, de találunk példát magyar nyelvű kiírásra is. A 8. képen a szupermarket gyümölcskínálata látható egyszerű A4-es méretű fehér papírlapokra nyomtatva: egy-egy gyümölcs neve vagy csak magyarul, vagy csak ukránul olvasható. A magyar nyelvű szövegből hiányoznak az ékezetek. Érdekesség, hogy a lime-ot – ha az ékezet hiányától eltekintünk – kiejtés szerint, „lajm”-ként írták le.

8. kép. Az *Амбар* (Ambar) többnyelvű gyümölcskínálata Beregszászon

Beregszászon működik egy helyi szupermarket, amely a *Piramis* nevet viseli. Felirataiban, reklámjaiban gyakran megjelenik a magyar nyelv – az üzlet tulajdonosa is magyar ajkú.

A magyar kisebbséggel ellentétben a románok nem alkotnak relatíve többséget egyetlen városban sem, azonban amint fentebb is említettük, a decentralizáció során egy kistérségbe tömörültek, ahol a lakosság 86,7%-át alkotják. A román többségű kistérség központja Aknaszlatina. A sóbányájáról, sóstavairól híres nagyközség kedvelt turisztikai célpont, a településen a román nyelvű lakosság mellett jelentős számú magyar kisebbség is él. Aknaszlatinán számos kisebb-nagyobb élelmiszerüzlet, illetve több szupermarket is van, azonban sem a román, sem a magyar nyelvű feliratok nem jellemzők (9–10. kép).

9. kép. Aknaszlatina *Надія* (Nagyija) üzletének ukrán nyelvű feliratai

10. kép. Aknaszlatina *Ofre* (Ofre) nevű supermarketének bejárata

Az Aknaszlatinai kistérséghez tartozó többi román településen¹³, szinte minden felirat ukrán nyelvű, annak ellenére, hogy az utcákon főként román beszédet hallhatunk. Alsóapsa¹⁴ az egyik legnagyobb ilyen románok által lakott település, és a román kisebbség számára nagyon fontos kulturális és gazdasági gócpont. A településen találkozhatunk olyan élelmiszert árusító bódéval, melynek homlokzatán olvasható orosz nyelvű felirat valószínűleg még a Szovjetunió idején készülhetett (11. kép).

11. kép. A БЭСКЭУ (BESKEU) élelmiszertüzlet bódéja

¹³ Tiszafejéregyház, Szorospatak, Dobrik, Alsóapsa, Pogyisor, Pecsera, Középpapsa, Topcsinó

¹⁴ Alsóapsa hatalmas lakóházairól híres település. Ukrajna leggazdagabb falujának is tartják: <https://www.youtube.com/watch?v=rsUaxoF7gFE>.

4.2. Ruházati és cipőboltok

Ahogy az élelmiszerüzleteknél, ugyanúgy a ruhás boltokban is ugyanazokat a tendenciákat láthatjuk – a magyarok által lakott településeken a vásárlók nyelvhasználatához igazodva a feliratokban legtöbbször megjelenik a magyar nyelv, ezzel szemben a román településeken már jóval kisebb arányban találkozhattunk román nyelvű feliratokkal.

Aknaszlatinán egy ruhát és cipőt árusító bolt két üzlethelyiséssel is rendelkezik. Míg az egyik üzlet bejáratánál csak ukrán nyelven jelenik meg a felirat (12. kép), addig a másik üzlet homlokzatán már román nyelven is olvasható a kiírás (13. kép).

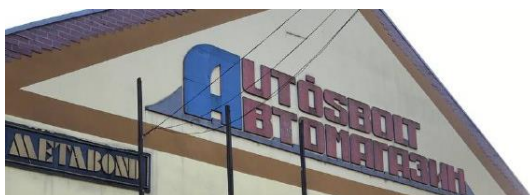
12. kép. Ruha- és cipőüzlet csak ukrán nyelvű felirata Aknaszlatinán

13. kép. Egy cipősbolt román nyelvű felirata Aknaszlatinán

4.3. Autóalkatrész boltok

Ukrajna függetlenné válása után, az 1990-es években a szovjet autómárkák mellett (Lada, Moszkvics, Zaporozsec, Volga) egyre több külföldi gépjármű (pl. Audi, Volkswagen, Mercedes stb.) is megjelent az utakon. Míg korábban az autó valódi luxuscikknek számított, napjainkban már nem ritka az sem, hogy egy családi háznál akár több jármű is megtalálható. Ennek köszönhetően Kárpátalja-szerte számos autóalkatrész bolt nyílt meg. A magyarul településeken található autósboltok többségének homlokzatán ukrán-magyar kétnyelvű felirat olvasható (14–15. kép). A magyar településeken található üzletekhez hasonlóan a román településeken található autóalkatrészeket árusító boltok némelyikének homlokzatán szintén találkozhatunk kétnyelvű felirattal (16. kép).

14–15. kép. Beregszászi (balra) és nagydobronyi (jobbra) autóalkatrészeket árusító boltok ukrán-magyar nyelvű feliratai

16. kép. Ukrán-román nyelvű felirat Alsóápsán

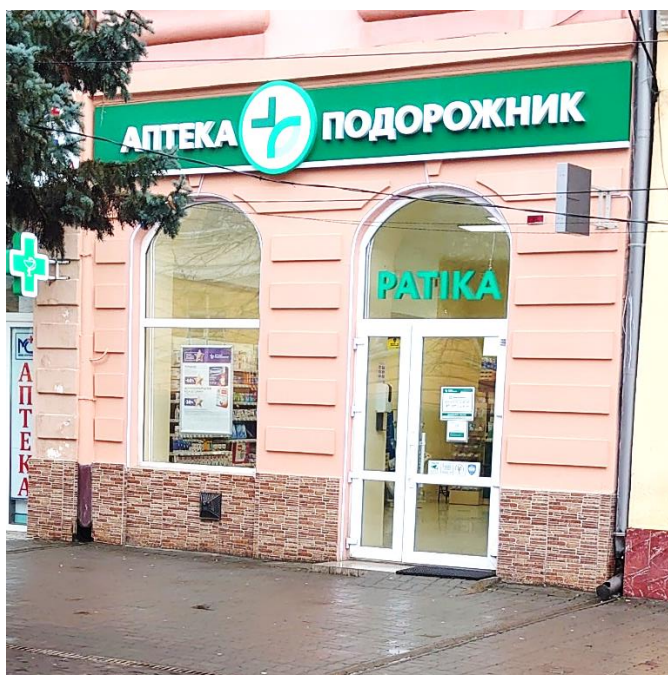
4.4. Gyógyszertárak

Országos és regionális szintű patikáláncokkal, illetve helyi érdekeltségű gyógyszertárakkal Kárpátalja-szerte egyaránt találkozhatunk. Beregszász központján található Ukrajna egyik legnagyobb patika hálózatainak a helyi kirendeltsége. Amint azt a 17. képen is láthatjuk, az üzlet homlokzatán magyar és ukrán nyelvű cégfelirat látható. Érdekesség, hogy a magyar és az ukrán felirat mellett egyaránt olvasható az angol *beauty*, azaz *szépség* szó. A gyógyszertár legtöbb belső kiírása szintén olvasható magyar és ukrán nyelven egyaránt.

17. kép. Egy országos gyógyszerár hálózat üzletének kétnyelvű cégfelirata Beregszászon

A magyarlakta településeken gyakori, hogy a bejáratnál csak a *patika* vagy a *gyógyszertár* szó olvasható magyar nyelven, ellenben a többi felirat csak ukrán nyelven van kihelyezve (18. kép).

18. kép. Egy országos patikálánc ukrán nyelvű cégtáblája, alatta magyar nyelven a PATIKA felirat

A Beregszászi kistérséghez tartozó Mezővári (Vári) egyik gyógyszer-tárának homlok-zatán ukrán–magyar nyelvű felirat olvasható (19. kép). A bejárat mellé kihelyezett tájékoztatók szintén kétnyelvűek (20. kép). A tájékoztató táblák szövegében több hiba is látható. A térségben gyakori jelenség, hogy a kivitelező miatt kerülnek elírások, hibák a reklámanyagokra, táblákra (Hires-László 2015: 173), így előfordulhat, hogy jelen esetben is a reklámcég hibázott.

19. kép. Mezővári egyik gyógyszer-tárának ukrán–magyar nyelvű felirata

20. kép. Ukrán–magyar nyelvű tájékoztató feliratok a gyógyszer-tár bejárata mellett

A románok által lakott településeken található gyógyszerárak feliratainak többsége ukrán nyelvű (21. kép). Egy esetben találtunk olyan kiírást, ahol az ukrán nyelv mellett jóval kisebb betűméretben, de megjelenik a román nyelv is (22. kép).

21. kép. Aknaszlatina egyik gyógyszerárának ukrán nyelvű felirata

22. kép. Aknaszlatina egyik gyógyszerárának ukrán és román nyelvű felirata

5. Összefoglalás

Elemzésünkben a kárpátaljai magyar és román anyanyelvűek által lakott települések legfőbb kereskedelmi egységeinek nyelvi tájképével foglalkoztunk. Mivel a magyarajkú kisebbség jelentős létszámban van jelen a térségben, továbbá a magyarlakta településeken történelmi hagyománya van a többnyelvű feliratoknak, nem meglepő, hogy a magyar nyelv a gazdasági szféra nyelvi tájképében is megjelenik. Ezzel szemben a románok által lakott települések kereskedelmi egységeinek feliratainál a román nyelvvel alig találkozunk. A román többségű Aknaszlatinai kistérség településeinek vizuális nyelvhasználatában az ukrán nyelv dominál.

Egy kisebbség magabiztosságát a helyi érdekérvényesítő- és civil szervezetek aktív tevékenysége, valamint az anyaországból érkező gazdasági támogatások mind befolyásolhatják. A magyar többségű települések tekintetében azt láthatjuk, hogy *nyelvi egyenlőségre törekvés* zajlik a gazdasági szektorban, amely hozzájárul a kisebbségi nyelv presztízsértékének növekedéséhez. A nemzetközi példákhoz hasonlóan egy üzleti tevékenység többnyelvűsége, többnyelvű feliratai növelhetik a vállalkozás sikerességét is.

A román kisebbségnél sokkal alacsonyabb szintű civil intézményhálózat épült ki, amely jórészt az anyaországból érkező támogatás függvénye. Ennek következménye, hogy a gazdasági szférából lassan teljesen elkopik a román nyelv használata, tovább csökkentve a nyelv presztízsértékét. Az *aszimmetrikus kétnyelvűség* nemcsak az anyanyelvoktatás terén és nyelvhasználati színtereken alakulhat ki (lásd erről bővebben Csernicskó szerk. 2010: 42), hanem a gazdasági szférában is: a kiszolgálás nyelve a román, míg a feliratok csak ukrán nyelvűek.

A nyelvi tájképet gyakran illesztik gazdasági folyamatok elemzéseibe, és értelmezik a feliratok megjelenésének gyakoriságát, a cégtáblák, szórólapok szemiotikai elemzését pedig összekapcsolják a vállalkozások sikerességével. *Ahány nyelven beszélsz, annyi embert érsz!* tartja a régi aranymondás. Ez a fontos gondolat köszön vissza egyre több gazdaság és nyelvhasználat összefüggéseiről szóló tanulmányból (Hires-László-Horzsá-Letenyei 2020). A többnyelvűség jót tesz az üzleti érdekeknek – a szóbeli többnyelvűség az emberi erőforrás hiánya miatt egyre nehezebb, főleg a mai globális munkaerőmozgás időszakában, amikor egy jól bevált alkalmazott a külföldi jobb kereset lehetősége miatt elhagyja a szolgáltató, kereskedő egységet. A turizmus Kárpátalján elsősorban az ukrán turisták fogadására fókuszál, így a feliratokban az ukrán nyelv dominál – elvétele jelenik meg a magyar és az angol nyelv. Kárpátalja több országgal is határos, így kérdéses, hogy a szomszédos országokból a román, a lengyel, a szlovák, a magyar szomszédok vajon intenzíven látogatnák-e a régió turistakomplexumait, ha azok többnyelvűek volnának. Vannak rá nemzetközi példák, hogy egy adott kereskedelmi egység vendégeinek kiszolgálása és tájékoztatása érdekében többnyelvű feliratokat tettek közzé (23. kép).

A gazdasági szféra egynyelvűsítése egy zárt piaci rendszert idézhet elő, amellyel nemcsak egy beszűkült fogyasztói réteg alakulhat ki, de a nemzetközi tapasztalatcseréből is kizárják magukat a vállalkozókat. Új, innovatív stratégiákra volna szükség, amelyek a nemzetek feletti rendszerben gondolkodna – maga a piaci szabályozás, a külső inspirációk beengedése is elegendő volna ahhoz, hogy a zárt rendszert a többnyelvűség segítségével egy nyitott rendszerré alakítsák át. Vagyis a nyelvi sokszínűségnek más multietnikus régiók tapasztalatai alapján Ukrajnában, Kárpátalján is két nagyon fontos következménye lehet. A multietnikusságnak és többnyelvűségnek (1) a „professzionális irányítása, kiaknázása, marketingje hozzájárulhat az egész társadalom aggregált jólétének javításához” illetve (2) „a kisebbségi élet kollektív tapasztalata gazdaságilag átalakítható előnyökkel járhat” (Csata-Marác 2018: 420).” A kárpátaljai kisebbségekre és azok nyelvhasználatára nem mint társadalmi fékre kellene tekinteni, hanem mint olyan kulturális tőkére, amelyet a gazdasági tőkévé lehet alakítani, indirekt vagy akár direkt módon is.

30. kép. Magyarország egyik autópályája mentén található svédasztalos éttermenek bejáratnál a magyar nyelven kívül további hat nyelven (angol, német, lengyel, ukrán, szlovák és román) olvasható a tájékoztató felirat

Irodalom

- Bartha Csilla – Petteri Laihonen – Szabó Tamás Péter 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatás területeiről. *Pro Minoritate* 2013, ősz: 13–28. [<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2013/ProMino-1303-02-bartha-laihonen-szabo.pdf>]
- Ben-Rafael, Eliezer – Elana Shohamy – Muhammad Hasan Amara – Nira Trumper-Hecht 2006. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The Case of Israel. *International Journal of Multilingualism*, Volume 3, Issue 1. [<https://doi.org/10.1080/147907106086668383>]
- Ben-Rafael, Eliezer – Elana Shohamy – Monica Barni 2010. Introduction. In: Shohamy, Elana – Eliezer Ben-Rafael – Monica Barni eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol: Multilingual Matters, xi–xxviii.
- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 158–163.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. [http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf]

- Cenoz, Jasone – Durk Gorter 2006. Linguistic landscape and minority languages. *International Journal of Multilingualism* (special issue), 3 (1), 67–80.
[<http://dx.doi.org/10.1080/14790710608668386>]
- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk 2009. Language Economy and Linguistic Landscape,. In: E.Shohamy – D.Gorter eds. *Linguistic Landscape: Expanding the scenery*, New York–London: Routledge. 55–69.
- Csata Zsombor 2015. Ethnicity and Economy. A Research Agenda for Transylvania. *Erdélyi Társadalom*, 13 (3), 9–23. DOI: 10.17177/77171.166
- Csata Zsombor 2019. Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben. *REGIO* 27. évf. (2019) 3. szám 28–77.
- Csata, Zsombor – Marác, László 2018. Regulatory Environment, Linguistic Inequalities, and New Opportunities for Hungarian Minority Interest Representation in Romania. *Language Policy and Linguistic Justice*, 393–430. [https://doi.org/10.1007/978-3-319-75263-1_13]
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2: 71–84.
- Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 4 évf. 3. szám, 91–105.
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben. *Magyar Nyelv* 2016/1: 50–62.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többszínűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 13–44.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévtűt az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról”* (elemző áttekintés). Törökbálint: Termini Egyesület.
- Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Csernicskó István – Márku Anita 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145(2021)/4: 417–431. DOI: 10.38143/Nyr.2021.4.417
- Fedinec Csilla 2018. Regionalitás és etnikai jelleg az ukrán kisebbségi pártpolitikában. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vízi Balázs szerk. *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Budapest: Gondolat Kiadó. 453–474.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2018. Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján. *Kommentár* 12/2: 81–99.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2018. Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján. In: Kontra Miklós szerk. *„Tudjuk a nyelvtant, mégsem tudunk semmit” – Olvasmányok nyelv, társadalom és kultúra összefüggéséről*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 12–39.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3: 31–49.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka*

- Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár: Autdor-Shark, 2015. 160–185.
- Hires-László Kornélia 2018. Nyelvi tájkép és turizmus Beregszászon. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna szerk. 2018: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 193–210.
- Hires-László Kornélia – Horzsa Gergely – Letenyei László 2020. A többnyelvűség jót tesz az üzletnek. Egy nyelvi tájkép kutatás eredményei a kelet-szlovák-magyar határ régióban. *JelKép* 2020/4. 23–37.
- Karmacs Zoltán 2014. Település- és utcanevek Kárpátalja magyar lakta településein. In: Beregszászi Anikó és Hires-László Kornélia szerk. *A meszelt falakon túl. Születésnap kiadvány a Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet, 87–98.
- Karmacs Zoltán 2016. Zápsony és Mezőkaszony nyelvi tájképének változása. In: Барчан В. В., Белей Л. О., Венжинович Н. Ф., Кузьма О. Ю., Староста О. І., Шаркань В. В., Шумицька Г. В., Ярема Х. І. ред. *Студії з філології та журналістики: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів "Актуальні проблеми філології та журналістики"*. Ungvár: Grazhda, 239–241.
- Karmacs Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III*. Ungvár: „RIK-U”, 54–60.
- Karmacs Zoltán 2018a. Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *METSZETEK* Vol. 7:1., 91–118. DOI 10.18392/metsz/2018/1/4
- Karmacs Zoltán 2018b. Turizmus és nyelvi tájkép. In Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna szerk. 2018: *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár: Scientia Kiadó. 211–220.
- Laihonen, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14/3: 27–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelyföld*, 17 (7), 157–177 [https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42242/laihonen.pdf?sequence=1]
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 1(16), 23–49.
- Laihonen, Petteri – Csernicskó István 2017: Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *REGIO* 25. évf. (2017) 3. szám 50–81. [http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v25i3.172]
- Molnár D. István 2018. *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram Kiadó.
- Molnár D. István 2021a. Kárpátalja népessége. In: Csátary György főszerk. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 32–49.
- Molnár D. István 2021b. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc szerk.: *Társadalomtudományi tanulmányok, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczy Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete*. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.

- Scollon, Ron – Suzie Wong Scollon 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.
- Shohamy, Elana 2015. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape*, Volume 1, Issue 1-2, Jan 2015, p. 152–171.
- Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna szerk. 2018a. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Tódor Erika-Mária – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna szerk. 2018b. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II. Nyelvhasználati terek és nyelvi sokszínűség*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Tóth Enikő 2014a. Mezőgecse község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: *Смугдїї з філології та журналістики. Випуск 2*. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа, 410–412.
- Tóth Enikő 2014b. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. I. évfolyam. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 57–64.
- Tóth Enikő 2015. A 2012-es nyelvtörvény gyakorlati alkalmazása: Mezőgecse példája. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 186–205.

Nyelvhasználat

A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján

Beregszászi Anikó – Karmacsi Zoltán – Márku Anita

A mai Kárpátalja területe évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén régió (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998, Kocsis 2001). Annak ellenére, hogy a mai Kárpátalja területén élő nemzetiségek, etnikumok – főleg a szlávok (oroszok, ukránok, ruszinok) és a magyarok évszázadok óta egymás mellett élnek (vö. bővebben Csernicskó 2013b) – politikailag, kulturálisan és nyelvileg is természetes módon hatnak egymásra, nincsenek hagyományai annak, hogy a magyart idegen nyelvként vagy akár környezeti nyelvként tanítsák és tanulják más etnikumhoz vagy a többségi nemzethez tartozók (Márku 2019, 2020a, 2020b). Ennek oka részben azzal is magyarázható, hogy az itt élő nemzetiségek az elmúlt évszázadok, sőt évtizedek során is, más-más politikai státuszban voltak: ugyanaz az etnikum hol kisebbségi, hol államszervező többségi státuszban, majd egyik napról a másikra ismét kisebbségiként ébredt fel egy új állam kötelékében (vö. Csernicskó 2013a: 598, 2013b). „A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktattott államnyelv szerepében viszonylag rövid történelmi időszak alatt a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Kötelezően oktattott regionális nyelv volt rövid ideig a ruszin és az orosz is” – írja Csernicskó (2013a: 598). A különböző államalakulatoknak eltérő volt a nyelvpolitikája, eltérőek voltak a nyelvtervezési-, és oktatástervezési törekvései is. Ebben a gyorsan változó politikai helyzetben az éppen aktuális államnyelv hatékony oktatása sem volt könnyű, a környezetnyelv, a regionális nyelv vagy az idegen nyelvek oktatásának megszervezéséről már nem is beszélve (bővebben Márku 2019, 2020a, 2020b, Csernicskó 2012).

„A labilis politikai helyzetben a lakosság túlélési stratégiákat, kitörési pontokat keres. Az utóbbi egy-két évben sok kárpátaljai ezt a szomszédos Magyarországon véli megtalálni. A magyarországi munkavállalás lehetősége, a kedvezményes honosítási eljárás során megszerezhető magyar állampolgárság és a vele együtt járó, az Európai Unió és a schengeni övezet államaiban való szabad mozgás lehetőségét jelentő útlevel, a Magyarországról érkező anyagi támogatások, a gazdaságélénkítő csomagok következtében fokozatosan nő a magyar nyelv presztízse a régióban élő nem magyar lakosság körében. Ezt jelzi, hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a magyar mint idegen nyelv tanulására” (Beregszászi 2016: 65). Vélhetőleg e pozitív hatásoknak következtében nőtt meg az igény Kárpátalján a nem magyar anyanyelvű lakosság körében a magyar nyelv tanulása iránt, hiszen az

állampolgárság megszerzésének egyik alapfeltétele a magyar nyelv gördülékeny használata. Számos helyen nyitottak a nyelviskolák magyar tanfolyamokat is, adták szülők magyar tannyelvű iskolába gyerekeiket, vegyes házasságban élő szülők fordítottak gondot a magyar nyelv elsajátítására is stb. (Karmacsi 2020: 103–104).

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának adatai alapján a magyar nyelv iránt főként a fiatal pályakezdő és a felnőtt munkaképes többségi lakosság érdeklődött.¹ A magyar mint idegen nyelv kurzusok első meghirdetésekor 45 településen 140 csoportban több mint kétezren jelentkeztek a képzésre, melyek közül 1136-an zárták sikeresen a tanfolyamokat. 2021 novemberéig hét alkalommal hirdették meg a kurzusokat, melyekre összesen 28570-en jelentkeztek, 17866-an pedig sikeresen be is fejezték azt. Az utolsó, hetedik kurzusban 50 településen 225 csoportban 2755-en tanulták a magyar nyelvet, s közülük 1914-en sikeresen zárták a képzést.² Ezek a számok egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar mint idegen nyelv tanulása iránti kereslet napjainkban is élénk: meghirdetett kurzusonként átlagosan 4100-an jelentkeztek, s közülük átlagosan 2550-en zárták sikeresen a tanulási folyamatot.

1. A magyar mint idegen nyelv képzések jogi lehetőségei

Kárpátalján a magyar nyelv az oktatás minden szintjén – az óvodától a felsőoktatásig – jelen van tanítási nyelvként és tantárgyként egyaránt.

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2012. április 3-án kelt №409-es rendelete szerint az általános- és középiskolák 5. osztályától kötelező bevezetni a második idegen nyelv tanítását is, mely értelmében a második idegen nyelv lehet az orosz vagy bármelyik más kisebbségi nyelv is (Beregszászi 2014: 83) E rendelet hatására a 2016/2017-es tanévben³ Kárpátalja 3 megyei jogú városában és 4 járás 19 iskolájának 72 osztályában mutatkozott igény a magyar mint idegen nyelv oktatására második idegen nyelvként (Márku 2018: 18–20). 2021-ben második idegen nyelvként 5 kistérségi

¹ Több mint három ezren tanulnak decembertől magyar nyelven, <https://bit.ly/3oMhr9A>.

² Lásd: Sikeres a magyar nyelvoktatási program Kárpátalján, <https://bit.ly/3LvRDS1>; Több mint háromezren tanulnak decembertől magyar nyelven, <https://bit.ly/3oMhr9A>; A magyar nyelvtudásra szükség van! – Interjú Váradi Natáliával, <https://bit.ly/3LA6xoy>; Oklevéltadó ünnepséggel zárták az első magyarnyelv-tanfolyam kurzusait, <https://bit.ly/3HPPYeu>; Magyar, mint idegen nyelvtanfolyamok indultak Kárpátalja szerte harmadik alkalommal, <https://bit.ly/33hr7Bh>; Kárpátaljai sikertörténet a magyar mint idegen nyelv tanfolyam harmadik alkalommal is, <https://bit.ly/3JtV7JR>; Negyedik magyar, mint idegen nyelv tanfolyam zárult a Rákóczi Főiskola szervezésében, <https://bit.ly/3rLj7gz>; Ismét magyar, mint idegen nyelv tanfolyamok indultak Kárpátalján ötödik alkalommal, <https://bit.ly/33hCvx2>; Lezárultak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által szervezett magyar mint idegen nyelv tanfolyamok, <https://bit.ly/3LvRKUt>; Magyar nyelvtanfolyamok valósulnak meg Kárpátalja-szerte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szervezésében, <https://bit.ly/34R17o3>; Ismét megkezdődtek a Kárpátalja szerte megvalósuló magyar és ukrán mint idegen nyelv tanfolyamok, <https://bit.ly/35ZePyr>; Sikeresen zárultak a magyar és az ukrán mint idegen nyelv tanfolyamok, <https://bit.ly/3sGzhf4>.

³ A 2020. március 12-én a koronavírus okozta fertőzés terjedésének megelőzése miatt Ukrajnában elrendelt karantén következtében nem volt lehetőségem ennél frissebb adatokhoz hozzáférni.

településtársulás (ukránul röviden OTT) 11 iskola 49 osztályában 1414 tanuló számára indult magyar mint idegen nyelv oktatás, illetve 13 iskola 44 osztályában 618 tanuló részére fakultatív órák keretében oktatják a magyar mint idegen nyelvet.⁴ A képzések iránti igény azonban nemcsak a diákok körében jelentkezett, hanem, ahogyan fentebb is láttuk az adatokból, a felnőttek körében is.

A jövő tekintetében ez a helyzet jelen állás szerint Ukrajna három törvénye miatt mindenképpen változás előtt áll. Elsőként a 2017. szeptember 5-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által megszavazott, szeptember 28-án pedig Petro Porosenko elnök által hatályba helyezett Ukrajna új oktatási törvényének⁵ 7. cikkelye értelmében „az oktatás nyelve Ukrajnában az államnyelv”, és a nemzeti kisebbségek képviselői számára az elemi iskola után, az 5. osztálytól „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”. A rendelkezés egyértelműen jogszűkítő, már meglévő nyelvhasználati jogokat von meg a kisebbségektől. A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján lévő elemzésben ezt olvashatjuk: „A kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezetei, oktatási és nyelvi jogi szakértői egyértelműen amellelt foglaltak állást, hogy a törvény 7. cikkelye ellentétes Ukrajna Alkotmányának számos rendelkezésével, illetve több hazai törvénnyel, továbbá nem egyeztethető össze az ország nemzetközi kötelezettségvállalásaival”.⁶ 2019. április 25-én a kijevi parlament elfogadta Ukrajna törvényét „Az ukrán mint államnyelv funkcionálásának biztosításáról”,⁷ amelynek 21. cikke gyakorlatilag megismételte az oktatási törvény 7. cikkében foglaltakat. A törvény az ukránt mint államnyelvet a nyelvhasználat minden szintjén előírja, meghagyva a kisebbségi nyelvhasználat számára a családi élet és a vallásgyakorlás színtereit. 2020. január 16-án Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa az általános középfokú oktatásról szóló törvényt⁸ is megszavazta,⁹ melyet Voldimir Zelenszkij ukrán elnök 2020. március 14-én látott el kézjegyével.¹⁰ A jogszabály számtalan rendelkezése közül a kárpátaljai magyarok számára az oktatás nyelvét szabályozó rész az egyik legfájóbb pont. A törvény – mely nyelvi alapon sorolja csoportokba Ukrajna lakosságát – értelmében az Európai Unió valamely tagállamának nyelvét beszélő kisebbségek számára, mely csoportba a kárpátaljai magyarok is tartoznak, az elemi oktatásban biztosított az anyanyelvi oktatás. Az ötödik osztályban az éves óraszámok legkevesebb 20 százalékánál ukrán nyelven kell folynia az oktatásnak, s kilencedik osztályig ennek az aránynak a tanórák 40 százalékáig kell eljutnia. A középiskolai oktatásban pedig az államnyelven oktatott tárgyak

⁴ Az adatokat a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség bocsátotta rendelkezésünkre.

⁵ Закон України „Про освіту”, <https://bit.ly/34EsoVh>.

⁶ Hogyan aránylik egymáshoz a kárpátaljai magyar szakértők álláspontja és a Velencei Bizottság állásfoglalása az ukrán oktatási törvény 7. cikkelyéről?, <https://bit.ly/3v2ObiX>.

⁷ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», <https://bit.ly/3uMzQqp>.

⁸ Закон України „Про повну загальну середню освіту”, <https://bit.ly/3LtAX4r>.

⁹ Egy újabb lépés az ukránosítás felé: elfogadták a középfokú oktatásról szóló törvényt, <https://bit.ly/3JqnBnD>.

¹⁰ Zelenszkij aláírta a középfokú oktatásról szóló vitatott törvényt, <https://bit.ly/3sGxR4e>.

arányának legalább a 60 százalékot el kell érni (vö. Csernicskó–Kontra 2022, Csernicskó–Tóth 2021).

Az imént tárgyalt törvényeknek a magyar mint idegen nyelv oktatásra gyakorolt hatásai még nem láthatók, elvileg az Európai Unió hivatalos nyelvei oktathatóak, és választható idegen nyelvként jelen lehetnek az oktatási folyamatban. Ha a fentebb lévő adatokat nézzük, akkor II. Rákóczi Ferenc Kárpátalja Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának magyar mint idegennyelv képzései iránt való érdeklődés nem csökkent a törvények elfogadása után sem.

Nádor Orsolya (2017: 465) szerint – ha általánosságában nézzük – azok a nyelvek kerülnek az idegen nyelvként tanítottak közé, amelyek egy országon belül bárhol megtalálhatóak, vagy amelyek regionális nyelvi státusszal rendelkeznek. Szerinte „a nyelvek megmaradásának az egyik záloga, hogy a nyelvközösségen kívül is ismert legyen. A taníthatóságnak azonban több feltétele is van: nyelvészeti szempontból rendelkeznie kell a nyelv egészét áttekintő, leíró grammatikával, egy- és kétnyelvű szótárakkal, nyelvpedagógiai szempontból pedig nélkülözhetetlenek a funkcionális szemléletű pedagógiai nyelvtanok és a tankönyvek. De ha ezek a feltételek adottak, akkor sem biztos, hogy idegen nyelvként tanítják”.

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának 2012. április 3-án kelt fentebb már említett №409-es rendelete után, amely lehetővé tette, hogy azokban a közigazgatási egységekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelv beszélőinek aránya eléri a 10%-ot, az adott nyelv tantárgyként oktatható legyen az ukrán iskolákban második idegen nyelvként, Kárpátalja nagyobb városaiban és a szörvényvidéken azonnal jelentkezett az igény a MID-oktatásra (Beregszászi 2016: 66). A közösség részéről jelentkező igény és a szakmai-módszertani felkészültség azonban a kezdetekkor nem volt szinkronban, ami számos megoldandó problémát szült.

2. Szakmai és módszertani ellátottság

Mint már az előzőekben említettük, a magyar mint idegen nyelv képzés iránt már a képzések első meghirdetésekor nagy volt az igény mind az iskolások, mind pedig a felnőtt korosztály körében. Ilyen mértékű nyelvtanulási igény kiszolgálására nem volt felkészülve sem a közoktatás, sem a felnőttképzés. Kárpátalján nem volt hagyománya a magyar mint idegen nyelv oktatásának. Nem volt differenciált tanterv, hiányoztak a változatos, a helyi viszonyokra adaptált, az eltérő nyelvi szintekhez megírt tankönyvek, munkafüzetek, valamint a szakképzett nyelvtanárok, akik a nyelvtanulási célokhoz tudják igazítani a „tananyagot”. Ezekre a problémákra Beregszászi Anikó (2016: 66) is felhívja a figyelmet: „Hamar kiderült azonban, hogy az igény kielégítéséhez mindössze három tényező hiányzik: (1) nincs kidolgozott és Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma által hivatalosan jóváhagyott, az ukrainai nemzeti alaptanterv követelményeihez igazodó magyar mint (második) idegen nyelv tanterv; (2) nem készülhettek a tantervhez igazodó tankönyvek, sőt: bármilyen magyar mint idegen nyelv tankönyv hiányzik; (3) Ukrajnában nem

folyt és nem folyik magyar mint idegen nyelv szakos tanárok képzése, így nincsenek olyan szakképzett pedagógusok, akik oktathatnák ezt a tárgyat”.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) a törvény adta lehetőségekkel élve felkérte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének nyelvészeit, oktatóit (Beregszászi Anikót és Csernicskó Istvánt), hogy állítsák össze az általános iskola 5–9. osztályai számára a magyar mint (második) idegen nyelv tantervet.¹¹ Az oktatástervezési munkára mindössze pár hetük volt csak (Márku 2018, 2019, 2020a).

„Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma pozitívan értékelte a kidolgozott tantervet, és 2014. június 24-én kiadott 750. számú rendeletével jóváhagyta annak alkalmazását. S bár erre a KMPSZ ígéretet tett, a tantervet azóta sem adták ki nyomtatott formátumban. A magyar mint (második) idegen nyelvet oktató pedagógusok a tanterv szerzői által elektronikusan átadott anyagból dolgoznak, azt használják” (Beregszászi 2016: 67). Az alsóbb osztályokban folyó MID-oktatásra használatos tantervek koncepciótlanok, és nem illeszkednek a felsőbb osztályos tantervhez sem.¹²

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség a tankönyvhiány enyhítésére a Károli Gáspár Református Egyetem együttműködésével a *Kiliki a Földön* című tankönyvcsaládot hozta el a kárpátaljai iskolákba. Ez viszont az ukrán oktatási minisztérium jóváhagyása nélkül nem lehet hivatalos tankönyv, csak oktatási segédanyag. 2019-ben már a helyi viszonyokat és a tantervet is figyelembe vevő tankönyv és munkafüzet jelent meg az 5. osztály számára Pápai Ilona és Kampó Ildikó szerkesztésében (Kampó–Pápai 2019). A többi évfolyamon a tanárok egyénileg, saját kreativitásukat latba véve keresnek oktatási segédanyagokat a képzéshez (Márku 2018, 2019, 2020a, 2020b).

A legnagyobb problémát a magyar mint idegen nyelv oktatásában a képzett tanerő hiánya jelentette, és jelenti a mai napig. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékén Magyar nyelv és irodalom tanár (BA szinten) és Magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész (MA szinten) képzés folyik, előbbi a kárpátaljai magyar iskolák számára képez tanárokat a magyar mint anyanyelv oktatására. E hiányt első lépésben a Károli Gáspár Református Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola között létrejött együttműködési szerződéssel a 2016 őszén indult egy éves (két szemeszteres) Magyar mint idegen nyelv pedagógus (tovább)képzés próbálta orvosolni. (Beregszászi 2016: 68), amelyre már meglévő felsőfokú diplomával lehet jelentkezni. A Károli Gáspár Református Egyetem beregszászi kihelyezett magyar mint idegen nyelv szakos pedagógus képzésében 2021 szeptemberéig 4 képzési időszakban 79 fő kezdte meg a tanulmányait, melyből 54-en szereztek magyar mint idegen nyelv tanári képesítést. A 2021 szeptemberében indult ötödik képzésben 8 hallgató kezdte meg tanulmányait.¹³

¹¹ Угорська мова програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи (як друга іноземна), <https://bit.ly/3HT5juT>.

¹² A tantervek részletes elemzését lásd Márku 2019.

¹³ Az adatokat a II. RFKMF Tanulmányi Osztálya bocsátotta rendelkezésünkre.

A másik fontos oktatástervezési lépés a kérdésben az volt, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásának módszertana a 2015/2016-os tanévtől kötelező modulként/tantárgyként bekerült a Rákóczi Főiskola Filológia Tanszékén folyó magyar szakos tanárképzés programjába, ezzel is próbálva enyhíteni a szakképzett mid-tanárok hiányát (Márku 2018, 2019).

A szakképzett MID-tanárhiány hívta életre az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének magyar szakos képzési kínálatában a Magyar mint idegen nyelv tanár képzési programot is 2019-ben.

A tanárképzés mellett az elmúlt években fontos oktatás-módszertani fogódzók, hiánypótló kiadványok is jelentek meg. A *Magyarnyelv-tanári segédkönyvek* című könyvsorozat a Károli Gáspár Református Egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola együttműködésével megvalósuló magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus továbbképzés tapasztalatai nyomán formálódott. A könyvsorozat¹⁴ első hét kötete 2018-ban látott napvilágot a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó közös gondozásában, 2019-től pedig újabb 10 kiadvány jelent meg a sorozatban, melyet Nádor Orsolya szerkeszt.

3. Összefoglalás

Ebből a rövid áttekintésből láthatjuk, hogy a 2012-es nyelvtörvény ugyan lehetővé tette a magyar mint idegen nyelv oktatását második választható idegen nyelvként a közoktatásban Kárpátalján, de annak feltételeit nem teremtette meg az állam ebben az esetben sem. A 2010-es évek közepétől a(z) (kárpátaljai) ukránok körében is jelentősen megnövekedett a magyar nyelvtanulás iránti igény, amely nagyrészt összefügg az ország gazdaság-politikai helyzetével, az EU felé irányuló gazdasági-migrációs folyamatokkal, de azokkal a gazdaságélénkítő és szülőföldön maradási ösztönző programokkal is, amelyek a magyar állam felől érkeznek Kárpátaljára (vö. Beregszászi–Márku–Csurman-Puskás 2020). Az is látható, hogy a kárpátaljai magyar tudóstársadalom és érdekvédelem azonnal reflektált a magyar mint idegen nyelv tanításának/tanulásának lehetőségére, és igyekezett válaszokat kínálni a felmerülő kérdésekre, megoldást, programokat fejleszteni a MID-oktatásban felmerülő személyi/tárgyi/módszertani hiányokra: az 5–9. osztályokra szakszerű tantárgyi program készült, tankönyvírásba kezdtek a módszerész tanárok, megkezdődött a szakirányú pedagógus-továbbképzés a Károli Gáspár Református Egyetem beregszászi kihelyezett képzésén, a II.RFKMF magyar szakos képzési programjába integráltan is megjelent a magyar mint idegen nyelv oktatásmódszertana, az UNE Magyar Karán magyar mint idegen nyelv képzési program indult, a felnőttképzésben intenzív magyar nyelv tanfolyamok indultak – mindez a magyar állam anyagi támogatásával, illetve egy alapítványi fenntartású főiskola bázisán.

¹⁴ Magyarnyelv-tanári segédkönyvek: <https://bit.ly/36oCheG>.

A magyar nyelvtanfolyamok iránt az érdeklődés azóta is töretlen, évente több ezren iratkoznak be, és végzik el a nyelvi kurzusokat, egyre bővül a tanárok továbbképzésének/önképzésének lehetősége is (pl. nyári pedagógus-akadémiák, évközi módszertani konferenciák, műhelyek keretében), de még mindig van mit tenni a MID-oktatás hatékonyságának javítása terén Kárpátalján. Fontos lenne például az óvodákra, elemi osztályokra szakszerű, a nyelvtanítási célhoz illeszkedő tantervek és módszerek létrehozására: más (kellene legyen) a nyelvtanítási cél például egy beregszászi ukrán tanítási nyelvű iskolában, ahol a tanulók nagy része egyébként magyar anyanyelvű, és más, ahol teljesen ukrán anyanyelvű diákok próbálják elsajátítani a magyart. De MID-módszertanú oktatásról kellene beszélnünk például egy ungvári magyar tannyelvű iskolában abban az esetben, amikor a tanulók nagy része ukrán anyanyelvű, vagy például a szórvány oktatási intézményekben is.

A személyi/módszertani/tárgyi feltételeken kívül fontos lenne, hogy az iskolában a második idegen nyelvre tervezett óraszámok összhangban legyenek a megkövetelt kimeneti nyelvtudás-szinttel, és a nyelvtanulók életkori sajátosságaival. A hatékony nyelvtanulás egyik feltétele ugyanis a nagy nyelvi input (Krashen 1985, Pelcz-Szita 2013: 75–90), amit heti 1-2 órában nehezen lehet kivitelezni (vö. Márku 2018, 2020b: 179).

A magyar mint idegen nyelv oktatásának, ha csak a nyelvtanfolyamokra beiratkozók számát nézzük is, „van jövője Kárpátalján, hiszen a jelenlegi ukrainai politikai-gazdasági krízis mindenképpen a magyar nyelv presztízsét növeli. Az ukránok a magyar nyelv megtanulásával új gazdasági erőforrásra tehetnek szert, melyet, ha a gazdasági migráció ideiglenes, Ukrajna javára fordíthatnak, valódi haszonná, gazdasági tőkévé konvertálhatnak. Ukrajnának tehát az ukránok magyar nyelvtudásából úgy lehet haszna, hogy tulajdonképpen semmit nem tett ezért, hiszen azon kívül, hogy engedélyezte a magyar mint második idegen nyelv oktatását, sem a személyi, sem a tárgyi feltételeit nem teremtette meg a hatékony oktatásnak – tankönyveket Magyarország adott, az első tantervet egy magán felsőoktatási intézmény szakemberei készítették, a tanárképzést a magyar állam finanszírozza. Ukrajnának tehát a magas szintű többnyelvűség biztosítása lenne érdeke és nem csak eszmei szempontból, hanem gazdasági szempontból is” (Márku 2020b: 180).

Egy olyan hagyományosan soknyelvű- és kultúrájú közegben, mint Kárpátalja, a nyelvek ismerete, tanulása és legfőképpen használata iránti igény a mindennapi hagyományból és megszokásból fakad. Egy nyelv presztízse egy közösségben annál nagyobb, minél inkább „hasznosítható”, vagyis értékekre, elsősorban gazdasági, másodsorban kulturális értékekre konvertálható. A magyar nyelv a régióban jelenleg ilyen: valós használati értékkel rendelkezik. Amíg ez így van, prognosztizálható a magyar mint idegen nyelv tanulása iránti igény is a közösségben. Az már oktatáspolitikai és oktatástervezési felelősség, hogy adottak legyenek a feltételek a magyar mint idegen nyelv szakszerű oktatásához és színvonalas tanulásához. Ehhez, mindamellett, amit a folyamatról összefoglaltunk, szükséges annak a ténynek az ismételt hangsúlyozása is, hogy Kárpátalján a MID-nyelvtanulók a cél nyelv bemeneti ismerét tekintve nagyon heterogének, s számukra a magyar sok esetben nem szakirodalmi értelemben vett idegen nyelv, hanem inkább a környezetük egyik nyelve a sok közül. Ebből következik, hogy igazán hatékony MID-tanítás Kárpátalján

a régió sajátosságainak figyelembe vételével, a célirányosan a közösség számára készült módszertani segédanyagok által lehet a legeredményesebb.

Irodalom

- Beregszászi Anikó [Береґсасі Аніко] 2014. Угорська мова як (друга) іноземна у загально-освітніх навчальних закладах Закарпаття. In: Bárány Erzsébet, Csernicskó István szerk. *Az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Ungvár: V. Pagyak Kiadója, 82–89.
- Beregszászi Anikó 2016. A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján–Elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2 (1–2)*. 65–69.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita – Csurman-Puskás Anikó [Береґсасі, Аніко – Аніта Марку – Аніко Чурман-Пушкаш] 2020. Викладання угорської мови як (другої) іноземної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття. від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 268–277.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2013a. Nyelvoktatás kárpátaljai módra In: Mária Piszjak szerk. *Kézikönyv a muravidéki kétnyelvű iskolák pedagógusai számára*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 598–656. [<https://bit.ly/36dhVz9>]
- Csernicskó István 2013b. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat.
- Csernicskó István – Kontra Miklós 2022. The Linguistic Human Rights Plight of Hungarians in Ukraine. In: Skutnabb-Kangas, Tove; Phillipson, Robert eds. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Oxford: Wiley Blackwell.
- Csernicskó István – Tóth Mihály 2021. *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai: Kárpát-medencei magyar kisebbségjogi kalauz*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet.
- Kampó Ildikó – Pápai Ilona 2019. *Угорська мова для початківців 5 клас. Magyar nyelv kezdőknek 5. osztály. Tankönyv*. Beregszász – Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Genius Jótékonyági Alapítvány.
- Karmacsi Zoltán 2020. „Рóка у лici живе” Stratégiák az etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermekek nyelvi szocializációjában Kárpátalján. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Kocsis Károly 2001. *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geograhly of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.
- Krashen, Stephen D. 1985. *The Input Hypothesis: Issues and Implications*, New York: Longman
- Márku Anita 2018. *A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban*. Budapest. (Szakdolgozat, kézirat)
- Márku Anita 2019. A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek. In: Csernicskó István – Márku, Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V. Ungvár: Autdor-Shark, 165–178.

- Márku Anita 2020a. Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján. *Kárpát-haza Szemle* 1–2: 71–78.
- Márku Anita 2020b. A magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok véleménye a MID-oktatásról Kárpátalján. *Limes. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. Ungvár–Beregszász, 171–183.
- Nádor Orsolya 2017. A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 465–483.
- Pelcz Katalin – Szita Szilvia 2013. Szókincsfejlesztés a „MagyarOK” tankönyvcsalád koncepciójának tükrében. *THL2 - 2013/1–2. szám: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata - Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture*, 75–90.

A Kárpátaljáról Magyarországra költözöttek nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönszóhasználathoz való viszonyáról*

Gazdag Vilmos

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben, de különösen a 2012-es kelet-ukrajnai katonai konfliktus kirobbanásával együtt járó létfenyegetettség (elsősorban a férfiak katonai szolgálatra való kényszerítése) és gazdasági visszaesés, illetve a kisebbségeket kedvezőtlenül érintő ukrán nyelv- és oktatáspolitikai döntések okán egyre több kárpátaljai magyar család dönt úgy, hogy a jobb megélhetés reményében Magyarországra települ át.

Az áttelepüléssel együtt az adott személyek egy teljesen új nyelvi környezetben találják magukat: a kárpátaljai boldogulás eszközéül szolgáló ukrán nyelv egy csapásra háttérbe szorul, s helyébe a közéleti színtereken is az addig kisebbségi nyelvként használt magyar nyelv lép. Ez a magyar nyelv és a beszélők Kárpátalján elsajátított anyanyelve ugyanakkor a nagyfokú azonosság mellett is jelentős mértékű eltéréseket mutathat, különös tekintettel a szláv nyelvi hatás nyomán jelentkező kontaktushatásokra, mely leginkább az államnyelvi kölcsönszavak használatában mutatkozik meg. A kárpátaljai magyar nyelvváltozatokat ért államnyelvi hatás(ok)ról, illetve az azok nyomán jelentkező nyelvi sajátosságokról gazdag szakirodalom áll a kutatók és a kérdéskör iránt érdeklődők rendelkezésére (lásd pl. Lizanec 1970, Kótyuk 1974, nyomtatásban 2007, Csernicskó 2003; Márku 2008, 2013; Csernicskó–Hires 2003; Bárány–Csernicskó 2009, Gazdag 2021 stb.). Arra azonban ezidáig még egyetlen kutatás sem tért ki, hogy a Kárpátaljáról Magyarországra áttelepült személyek körében, a beilleszkedési szándék által motiválva milyen módon változik az „otthoni” – értsd Kárpátalján beszélt magyar nyelv megítélése, az abban használt államnyelvi elemek elfogadása/elfogadhatósága.

Jelen munka arra próbál választ keresni, hogy változik-e, s ha igen, akkor milyen irányban és mértékben a Kárpátaljáról Magyarországra áttelepült magyar lakosok viszonya a Kárpátaljára jellemző két- és többnyelvűségi léthez, az államnyelvi szerepéből faka-

* A dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíj-program támogatásával készült (2021).

dóan kötelező használatuként elvárt ukrán nyelvhez, valamint a kontaktushatásokkal tarkított helyi magyar nyelvváltozatokhoz, illetve az ezek eredményeként használt államnyelvi kölcsönszavakhoz.

2. Néhány szó a kárpátaljai magyarok migrációs folyamatairól

A kárpátaljai magyarok lélekszáma – hasonlóan a többi kárpát-medencei magyar nemzet-részhez – a múlt század utolsó évtizedében csökkent (Molnár 2006: 77). Az 1989-es és a 2001-es népszámlálási adatok alapján a kárpátaljai magyarok létszáma 4,2 ezer fővel (2,7%-kal) csökkent, így számuk 2001-ben 151,5 ezer volt. A megye összlakosságán belüli arányuk 12,5%-ról 12,1%-ra módosult (Tátrai et al. 2018a: 8). Fontos lehet azonban kiemelni azt is, hogy „a Magyarországra történő elvándorlás a hivatalos ukrán statisztikákban alig jelenik meg, mivel itt főként «kettős tartózkodásról», cirkulációs migrációról van szó, azaz az elköltözők – a földrajzi közelség okán – nem hagyják föl kárpátaljai otthonukat sem” (Karácsonyi–Kincses 2010: 42).

Az elmúlt évtized eseményei ugyancsak jelentős hatást gyakoroltak a kárpátaljai magyarok migrációs folyamataira is. „Egyrészt 2011-ben lépett életbe Magyarországon az egyszerűsített honosítás intézménye, amely jelentősen megkönnyíti a Magyarországra – illetve az egyéb EU-tagországokba – történő áttelepedést” (Tátrai et al. 2018b: 7). Az egyszerűsített honosítási eljárásnak köszönhetően 2011 és 2014 áprilisa között ugyanis mintegy 70 ezren kaptak magyar állampolgárságot Ukrajnában; az összes igénylés száma 2016 júniusáig pedig eléri a 149 ezret, ami lényegében megegyezik a kárpátaljai magyarok 2001-ben rögzített számával (Tátrai et al. 2018a: 14). Másrészt Ukrajnában a 2013 novembere óta tartó geopolitikai események (Euromajdan, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hatására a gazdaság tartósan visszaesett, valamint az esetleges frontszolgálat is taszító tényezőként hatott (Tátrai et al. 2018b: 7). A kelet-ukrajnai konfliktussal összefüggő politikai-gazdasági válság nyomán a külföldre átköltöző kárpátaljai magyarok száma megugrott, elérve az évi 1250–1300 főt. Ezek zöme (73,7%-a, évi átlagban 900–950 fő), akárcsak korábban is, az anyaországban talált új hazára (Tátrai et al. 2018a: 17). Érdemes figyelembe venni azt a tényt is, hogy „a migráció intenzitása Kárpátalján belül meglehetősen egyenlőtlennek bizonyult. Elsősorban a települési hierarchiaszint befolyásolta a folyamatot: a városokból arányaiban sokkal többen telepedtek külföldre (évi átlagban – 10,2%), mint a falusi térségekből (–6,1%)” (Tátrai et al. 2020: 30).

Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy a 2001 és 2017 között a hivatalos magyar statisztikákban megjelenő körülbelül 50 ezer fős kárpátaljai sokaság – az ukrán nemzeti-ségűek, illetve a cirkulációs vándorlásban résztvevők révén – nem jelent ugyanekkora vándorlási veszteséget a kárpátaljai magyarok körében, vagyis „a kárpátaljai magyarság 2001 és 2017 között ténylegesen mindössze 15 ezer fős vándorlási veszteséget szenvedhetett el” (Karácsonyi–Kincses 2020: 309–310). A Magyarországra érkező bevándorlók legnagyobb csoportja munkavállalási céllal érkezik, ezt követi a tanulás és a család-egyesítés (Kováts 2014: 338).

3. A kutatásról

A kutatásunkat a világjárvány kapcsán bevezetett korlátozások, illetve az adatközlők lakhelyének Magyarország teljes területén való szétszórtsága miatt online kérdőíves felmérés formájában végeztük el.

Fontos hangsúlyozni azt, hogy a migrációs folyamatok fentebb röviden összefoglalt sajátosságai és a vonatkozó adatok hiányosságából fakadóan szinte természetes az, hogy kutatásunk semmilyen szempontból nem tekinthető reprezentatívnak. Ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy a kutatásban részt vett személyek válaszai alkalmasak lehetnek a kárpátaljai magyarok Magyarországra való áttelepülésével együtt járó kommunikációs stratégia- és nyelvi értékítélet-változások szemléltetésére, az ezzel kapcsolatos főbb sajátosságok bemutatására.

4. Az adatközlőkről

Kérdőívünket összesen 65, Kárpátalja 29 különböző településéről² származó adatközlő töltötte ki, akik jelenleg 37 különböző magyarországi településen³ élnek. A válaszadók nemi eloszlását tekintve a nők vannak a túlsúlyban. A kutatásban 53 nő és 12 férfi vett részt, akik közül 45 fő házasságban él, 9 fő párkapcsolatban él, 6 fő nőtlen/hajadon, 2 fő elvált, 3 fő pedig özvegy. A megkérdezettek közül 63 fő magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A fennmaradó két személy ukrán nemzetiségűként azonosította magát, viszont az anyanyelv vonatkozásában egyikük nem adott választ, a másik fél pedig a magyar és ruszin anyanyelvűséget jelölte.

A nyelvi értékítélet meglepte és az abban megfigyelhető változások természetesen összefüggnek az egyének iskolázottságával, valamint lakhelyükkel, illetve az onnan történő elköltözés óta eltelt idővel is (lásd pl. Kontra szerk. 2003, Dudics Lakatos 2017; 2016). Ezért e kérdéskörök kapcsán is megkérdeztük az adatközlőinket.

A magasabb iskolai végzettségűek ítélik inkább mobilisnak környezetüket, s ezzel párhuzamosan ők azok is, akik nagyobb arányban választanák letelepedésük helyszínéül Nyugat-Európát (Szanyi F.–Faludi–Illyés 2017). A jelenség az általunk megkérdezett személyek körében is jól megfigyelhető: 2 fő PhD fokozattal, 35 fő egyetemi, 16 fő főiskolai,

² Aknaszlatina (2 fő), Badaló (6 fő), Batár (1 fő), Bene (1 fő), Beregsom (1 fő), Beregszász (17 fő), Beregszászi járás (1 fő), Beregújfalú (1 fő), Botfalva (1 fő), Csetfalva (1 fő), Csongor (2 fő), Déda (1 fő), Fertőszalmás (1 fő), Fornos (2 fő), Gyula (1 fő), Kígyós (2 fő), Kisgejőc (1 fő), Korláthelmec (1 fő), Makkosjányosi (1 fő), Mezővári (3 fő), Munkács (3 fő), Nagydobrony (2 fő), Nagymuzsaly (2 fő), Nagyszőlős (1 fő), Tiszaágtelek (1 fő), Tiszaásvány (1 fő), Ungvár (4 fő), Verbóc (2 fő), Zápszony (2 fő).

³ Bocskai (1 fő), Budapest (22 fő), Debrecen (1 fő), Dunakeszi (1 fő), Érd (1 fő), Esztergom (1 fő), Gödöllő (1 fő), Győr-Ménfőcsanak (1 fő), Hajdúsámson (1 fő), Hajdúszoboszló (1 fő), Hatvan (1 fő), Hercegszántó (1 fő), Iklad (1 fő), Kakucs (1 fő), Kecskemét (1 fő), Mezőcsát (1 fő), Miskolc (1 fő), Nógrád megye (1 fő), Nyíradony (1 fő), Nyíregyháza (6 fő), Pápa (1 fő), Páty (1 fő), Pécs (1 fő), Ráckeve (1 fő), Sopron (1 fő), Szamosszeg (1 fő), Szárlliget (1 fő), Szentendre (2 fő), Szombathely (1 fő), Tata (1 fő), Tatabánya (1 fő), Tokaj (1 fő), Tököl (2 fő), Törökbálint (1 fő), Veresegyház (1 fő), Verőce (1 fő), Veszprém (1 fő).

3 fő technikumi, 2 fő szakközépiskolai, 7 fő pedig középiskolai végzettséggel rendelkezik. Az adatközlők jelentős része, összesen 20 fő az elmúlt öt év során települt át Magyarországra. A többiek kiköltözési ideje az alábbiak szerint oszlik: 6–10 éve: 17 fő; 11–15 éve 9 fő; 16–20 éve 9 fő; 21–30 éve 11 fő, illetve 30 évnél régebben 1 fő.

A bevezetőben szót ejtettünk arról is, hogy melyek azok a tényezők, amelyek az elvándorlás leggyakoribb okaiként jelennek meg a társadalomtudományi vizsgálatok során. Így természetesen ezzel kapcsolatosan is megkérdeztük adatközlőinket. A beérkezett válaszok alapján az adatközlőink kiköltözésének indítékául az alábbiak szolgáltak: 1. *Jobb élet reménye, anyagi biztonság*; 2. *Munkavállalás*; 3. *Tanulmányok*; 4. *Anyanyelvhasználat*; 5. *Házasság*; 6. *Egészségügyi okok*; 7. *A háborús helyzet kialakulása Ukrajnában*; 8. *Egyéb okok*. Ha alaposabban szemügyre vesszük ezeket, akkor láthatjuk, hogy a válaszok túlnyomó többsége az ukrainai nyelvi, politikai és gazdasági létbizonytalansághoz, valamint a kisebbségi nyelvhasználatot és oktatási intézményrendszert fenyegető politikai döntésekhez kapcsolódik (ezekkel kapcsolatosan lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 2020, Ferenc–Kovály szerk. 2020, Orosz–Pallay 2021).

A nyelvhasználatban, illetve az „otthon hagyott” nyelvi sajátosságok megítélésében fontos szerepe lehet annak is, hogy az elköltözött személyek milyen gyakorisággal érintkeznek a Kárpátalján maradt rokonokkal, ismerősökkel. Ezzel kapcsolatban 51 fő napi, 10 fő heti, 2 fő havi gyakoriságú kommunikációról nyilatkozott, 1 fő pedig a saját bevallása alapján nem kommunikál kárpátaljaiakkal. A válaszadók túlnyomó többsége, 44 fő a kapcsolattartás eszközeként a telefon- vagy videóhívásokat részesíti előnyben.

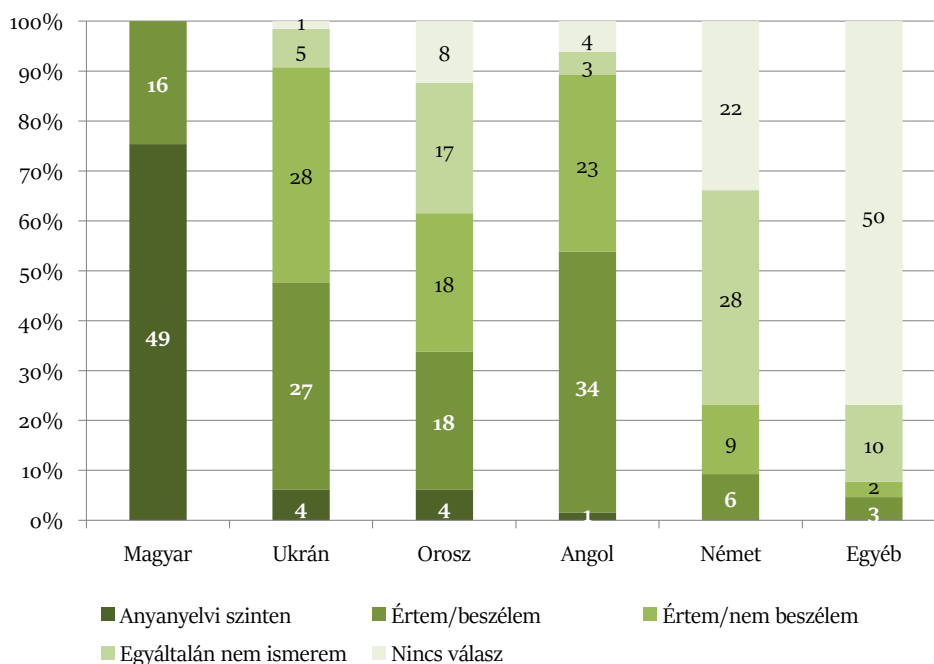
5. Nyelvismeret és nyelvi értékítélet

A kárpátaljai magyarság esetében őshonos és elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről van szó. Vagyis a közösség nem területcsere, hanem politikai okok miatt vált kisebbségivé, tagjainak túlnyomó többsége általában csak az iskolában találkozik az államnyelvvel (Beregszászi–Csernicskó 2003a: 41), első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez (ukránhoz) képest (Csernicskó 1998a:198). Ezenkívül a kárpátaljai magyarság jelentős része magyar domináns kétnyelvű (Beregszászi–Csernicskó 2003a: 40–41), azaz a privát szférában a magyar nyelv használata szinte kizárólagos, míg a formális színtereken a nyelvhasználat az állami szabályozás és az egyén nyelvtudása alapján realizálódik.

A magyar nyelv dominanciája a jelen kutatásban résztvevő adatközlők vonatkozásában is egyértelmű, s az anyaországba való átköltözés okán talán elvárászerű is. Érdekes adat viszont az, hogy a magukat magyar anyanyelvű adatközlők között is akadtak olyanok, akik nyelvtudásukat alacsonyabb szintűként értékelték: a 63 magyar anyanyelvű adatközlő közül 14-en a magyar nyelv ismereti szintjét a 2 ukrán nemzetiségű adatközlővel egyetemben az *értem és beszélem* szinttel azonosították. Az ukrán és orosz nyelv vonatkozásában 4 adatközlő nyilatkozott anyanyelvi szintű nyelvismeretről. 27 válaszadó ért és

beszél ukránul, 28 pedig érti, de nem beszéli az ukránt, 5 fő nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem ismeri az ukrán nyelvet, a fennmaradó egy adatközlő pedig nem válaszolt. Az orosz nyelv vonatkozásában 18-18 fő nyilatkozott úgy, hogy érti és beszéli, illetve érti, de nem beszéli azt. 17 adatközlő egyáltalán nem ismeri és további 8 fő nem adott választ. Érdekesnek tekinthető az angol nyelv ismereti szintje: anyanyelvi szinten csupán 1 fő beszéli, viszont 34 fő mondja azt, hogy ért és beszél angolul, további 23, hogy ért, de nem beszél, s mindösszesen 7 fő az, aki nem válaszolt vagy nem ismeri az angol nyelvet. A német nyelvet anyanyelvi szinten senki nem ismeri, 6 fő érti és beszéli, 9 fő érti, de nem beszéli, 28 fő egyáltalán nem ismeri, s további 22 fő nem adott választ. Egyéb idegen nyelvek vonatkozásában még alacsonyabb a nyelvismeret szintje. 50 fő a fenti nyelveken kívül más nyelvek ismerete kapcsán nem is adott választ, ami nyilvánvalóan egyenértékű azon 10 fő válaszával, akik egyéb nyelvek teljes körű ismereti hiányáról számoltak be (lásd az 1. ábra adatait). Ha alaposan szemügyre vesszük az adatokat, akkor láthatjuk, hogy az angol nyelv ismereti szintje magasabb, mint az államnyelvé (ennek okairól lásd: Csernicskó 2015, Huszti 2017, Máté 2017).

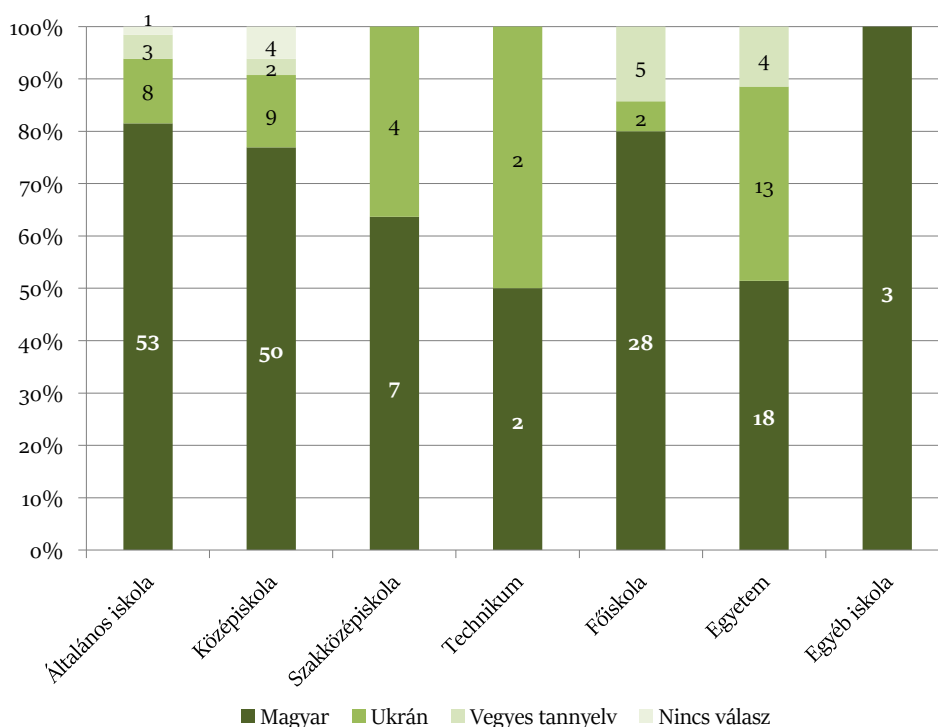
1. ábra. Az adatközlők nyelvismereti szintje

A nyelvek ismereti szintjére komoly hatást gyakorol az oktatás is, ezért az adatközlőket az elvégzett iskoláik tannyelvéről is megkérdeztük.

Az általános iskolai tanulmányait 53 fő magyar nyelven, 8 fő ukrán nyelven, 3 fő vegyes (magyar–ukrán, illetve magyar–orosz) tannyelven végezte, 1 fő pedig nem válaszolt. A középiskolában 50 fő magyar nyelvű, 9 fő ukrán, 2 fő vegyes tannyelvű (magyar–ukrán) oktatásban részesült, illetve 4 fő nem adott választ. Szakközépiskolai tanulmányait 7 fő magyarul, 4 fő ukránul végezte. Technikumot 2 fő magyar, illetve 2 fő ukrán nyelven végzett. A főiskolai képzését 28 fő magyar, 5 fő vegyes (magyar–ukrán, ukrán–orosz), 2 fő pedig ukrán tannyelven folytatta. Az egyetemet 18 fő magyar, 13 fő ukrán, 4 fő pedig vegyes (magyar–ukrán, ukrán–orosz, magyar–egyéb) tannyelven végezte. Egyéb iskolákat, vélhetően a PhD képzést is beleértve, 3 fő végzett, s mindannyian magyar nyelven.

2. ábra. Az adatközlők iskoláinak nyelve

Az egyes nyelvek fontosságának a megítélése nyilvánvalóan hozzájárulhat ahhoz is, hogy ki mennyire kívánja azt elsajátítani. Ezért adatközlőinket arra is megkértük, hogy egy 0-tól 5-ig terjedő skálán értékeljék az egyes nyelvek ismeretének a fontosságát. A magyar nyelv ismerete 60 fő, az angol nyelv ismerete pedig 55 fő véleménye alapján kiemelkedő fontosságú. A nemzetközi nyelvi presztízsből fakadóan az orosz nyelv az adatközlők véleménye alapján megelőzi az ukrán és német nyelvet is, az oroszzt ugyanis 17 fő, az ukránt 14 fő, a németet pedig 13 fő minősítette nagyon fontosnak. Érdekesnek tekinthető az,

hogy az ukrán nyelv ismerete 7 fő szerint egyáltalán nem fontos, míg a némettel kapcsolatosan csupán 2 fő, az oroszsal szemben pedig 3 fő vélekedik ugyanígy. A további minősítések kapcsán lásd az 1. táblázat adatai.

A nyelvekhez fűződő viszonyban annak is fontos szerepe lehet, hogy az az egyén véleménye alapján mennyire tekinthető szépnek, így erre is rákérdeztünk az adatközlőinknél. A magyar nyelvet 62 fő véli nagyon szépnek. Ezt az orosz (23 fő), az angol (20 fő), az ukrán (12 fő) követi. A német nyelvet mindösszesen 6 fő tartja nagyon szépnek. Az egyáltalán nem szép minősítést 13 fő adta az ukrán, 10 fő a német és 3 fő az orosz nyelv kapcsán. Ezzel kapcsolatosan lásd a 2. táblázat adatait.

1. táblázat. A nyelvismeret fontosságának megítélése

	0 (egyáltalán nem fontos)	1	2	3	4	5 (nagyon fontos)	nincs válasz
magyar	–	–	–	2	3	60	–
ukrán	7	2	10	20	11	14	1
orosz	3	2	6	13	21	17	3
angol	–	–	–	3	7	55	–
német	2	4	6	15	22	13	3

2. táblázat. A nyelvek szépségének megítélése

	0 (egyáltalán nem szép)	1	2	3	4	5 (nagyon szép)	nincs válasz
magyar	–	–	–	1	1	62	1
ukrán	13	6	10	15	9	12	–
orosz	3	3	7	11	16	23	2
angol	–	–	6	24	15	20	–
német	10	12	15	11	6	6	5

A magyar nyelv szépségét illetően azt is megkérdeztük adatközlőinktől, hogy szerintük hol beszélik azt a legszebben. Azt már korábbi magyarországi kutatások is igazolták, hogy a beszélők inkább tartják szépnek a saját régiójuk nyelvváltozatait, mint más nyelvváltozatokat (erről lásd pl. Fodor–Huszár 1998, Dudics Lakatos 2018). A fent leírt értékítélet-sajátosság az adatközlők lakhelyváltoztatása ellenére is jól megmutatkozik. 21 fő véleménye szerint Kárpátalján beszélnek a legszebben magyarul, 11 fő szerint a magyarországi városokban, 7 fő szerint Erdély, Kárpátalja és a magyarországi falvak, 6 fő véleménye alapján pedig a budapestiek beszéde a legszebb. A fennmaradó adatközlők ezek

valamilyen kombinációját adták meg, vagy így nyilatkoztak: *Mindegyiknek megvan a maga szépsége. Ha választani kellene, talán azért választanám Magyarországot, mert itt kevésbé használnak ukrán/román szavakat.* [Nő_1993_Zápszony]⁴; *Szerintem minden magyar nyelvjárásnak megvan a maga szépsége.* [Nő_1976_Kígyós]; *Mindenki azt tartja szépnek, amit a saját ízlése szerint annak ítél.* [Nő_1975_Beregszász].

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy az adatközlők másnak ítélik-e meg a jelenlegi, magyarországi lakhelyük nyelvváltozatát, mint a származási helyüket. Az *Ön szerint ugyanolyan-e a Kárpátalján és a mostani lakhelyén beszélt nyelv?* kérdésre 53 fő adott igenlő választ, 4 fő nem tapasztal jelentős eltéréseket, 8 fő pedig lehetségesnek tartja az eltéréseket.

6. A kétnyelvűség és kölcsönszóhasználat megítélése

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének kérdése gazdag szakirodalommal rendelkező, tudományosan bizonyított tény. Viszont az kevésbé vizsgált kérdéskör, hogy ez a kétnyelvűségi lét, illetve az ezzel együtt járó nyelvi sajátosságok mennyire tudatosulnak az átlagbeszélők körében. A kárpátaljai iskoláskorú fiatalok körében végzett korábbi kutatások eredményei azt mutatják, hogy „minél szűkebb körben elterjedt, használt kárpátaljai nyelvhasználati jelenségről van szó, annál kevésbé tudják, hogy az nem magyar köznyelvi kifejezés” (Dudics Lakatos 2020: 123).

A kérdéskör kapcsán elsőként azt kértük adatközlőinktől, hogy próbálják meghatározni, kik azok, akik kétnyelvűeknek tekinthetők. 27 fő szerint azok a kétnyelvűek, akik két nyelvet azonos szinten ismernek, 20 fő szerint azok, akik az anyanyelvükön kívül napi rendszerességgel használnak még egy másik nyelvet is, 11 fő szerint azok, akik az anyanyelvük mellett képesek még egy másik nyelven is társalogni, 6 fő azokat tartja kétnyelvűnek, akik a kommunikáció során tudják, hogy az anyanyelvüktől eltérő nyelvet kell, vagy kellene használniuk, 1 fő véleménye alapján pedig azok a kétnyelvűek, akik anyanyelvi szinten beszélnek két nyelvet. A kutatás keretein belül azt is megkérdeztük, hogy a fentiek függvényében a kárpátaljai magyarok kétnyelvűeknek tekinthetők-e. 26 fő nem tartja a kárpátaljai magyarokat kétnyelvűnek, 18 fő viszont annak tartja, 10 fő nem tudja egyértelműen eldönteni, 4 adatközlő szerint azok lehetnek kétnyelvűek, akik vegyes házasságból származnak. A fennmaradó válaszok között ilyen megfogalmazásmódokkal találkozhatunk: *Már akinek sikerült megtanulnia az ukránt, igen, ő kétnyelvű.* [Nő_1987_Munkács]; *Nem feltétlenül, a színmagyar mikroközösségekben felnövekedettek nem sajátítanak az anyanyelv mellett egyéb idegen nyelveket.* [Nő_1983_Kígyós]. Ezek alapján talán nem igényelnek különösebb magyarázatot, az *Ön kétnyelvűnek tekinti-e saját magát?* kérdésre adott válaszok sem. A megkérdezettek közül 15 fő kétnyelvűnek, 47 fő egynyelvűnek tartja magát, 3 fő pedig nem tudott egyértelműen nyilatkozni a saját kétnyelvűségével kapcsolatosan.

⁴ Az adatközlő azonosítója a nemzet, a születési dátumot és a kárpátaljai lakhely nevét tartalmazza.

Adatközlőinktől azt is megkérdeztük, hogy véleményük szerint miként hat a kétnyelvűség az adott egyén, illetve népcsoport nyelvére. A vélemények nem tekinthetők egységesnek. Vannak, akik szerint a kétnyelvűség pozitív hatású: *Minél több nyelven tud valaki kommunikálni, annál nagyobb valószínűséggel fog tudni megállni a továbbiakban a saját lábán.* [Férfi_1995_Déda]; *Megértetik magukat azokkal az emberekkel, akik csak ukránul értenek.* [Nő_2002_Beregszász]; *Kicsit jobban belelátanak a másik kultúrájába, közelebbinek érzik azt.* [Férfi_1987_Csongor]; *Jó, ha valaki kétnyelvű, meg tudja állni a helyét bárhol, főleg Ukrajnában és ki tud állni jogaiért.* [Nő_1985_Badaló] De olyanok is akadnak, akik szerint a kétnyelvűségnek negatív nyelvi hatásai vannak: *Rontja a minőséget.* [Nő_1992_Aknaszlatina]; *Elveszítik saját anyanyelvüket.* [Nő_1985_Mezővári]; *Erősen befolyásolja, torzítja.* [Nő_1987_Aknaszlatina]. A kétnyelvűségi lét egyik legszembevetőbb jegye a kölcsönszóhasználat. Ezt több adatközlőnk is említette: *Átemelnek szavakat a másik nyelvből.* [Nő_1981_Beregszász]; *Sok ukrán és orosz szót használunk úgy, mintha az az anyanyelvünk része lenne.* [Nő_1993_Bene]; *Egymás nyelvének szavait beépítik a saját nyelvükbe.* [Nő_1982_Gyula]; *Rengeteg szláv szó kerül bele a mindennapi magyar nyelvhasználatba.* [Férfi_1986_Beregszász]. A fentiek alapján kijelenthető az is, hogy az adatközlők jelentős része számára evidens az, hogy beszédükben vannak az államnyelvi hatás nyomán meghonosodott kölcsönszavak.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy mi az adatközlők véleménye a kölcsönszavak használati okát illetően. Az *Őn szerint miért használnak a kárpátaljai magyarok orosz és ukrán kölcsönszavakat?* kérdésre az alábbi kategóriákban összefoglalható válaszokat kaptuk: a megszokás; a békés egymás mellett élés; az egyszerűbb kiejtés; a sok nemzetiség keveredése miatt; ezt hallják; a történelem alakulása miatt. Azt is megkérdeztük, hogy véleményük szerint melyik korosztályra jellemző a leginkább a kölcsönszavak használata. 32 fő szerint a 40–60 év közöttiek, 17 fő a 20–40 év közöttiek, 10 fő a 60 évnél idősebbek körében véli a leggyakoribbnak a kölcsönszavak anyanyelvi beszédben való előfordulását. 1 fő a 20 év alattiaknál véli ezt felfedezni, 5 fő pedig nem adott választ a kérdésre. Ezen túlmenően az is érdekes kérdés, hogy miként viszonyulnak az adatközlők az orosz és ukrán kölcsönszavak használatához. Ezt 19 fő teljesen elfogadhatónak véli: *Egy nyelvjárás része, teljesen elfogadható, hiszen mindenki érti, aki az adott nyelvjárást beszéli.* [Nő_1987_Aknaszlatina]; *Pozitív módon épültek be a mindennapi magyar nyelvhasználatba. Gazdagítják, különlegessé, egyedivé téve azt.* [Nő_1983_Kígyós]; *Sajátosság, hozzánk tartozik.* [Nő_1993_Csongor]. 39 fő csak bizonyos körülmények között tartja elfogadhatónak: *Kárpátalján, barátok között nem hivatalos környezetben természetes, munkában nem feltétlenül jó.* [Férfi_1993_Beregszász]; *Mivel sok hatalomváltás volt ezért kénytelenek voltak megtanulni a minimumot az adott kormány nyelvéből (orosz, csehszlovák) és ez beépült mindennapi nyelvhasználatba, emellett kötelezővé tették az iskolákban is az orosz nyelvet és irodalmat. Az idősebb korosztály megszokta, a fiatalok pedig tanulják meg a magyar alternatívákat.* [Nő_1990_Ungvár]; *Olyan környezetben teljesen normális, ahol ez a társalgási norma, más nyelvterületen célszerű a nyelvi sztenderd kifejezéseket használni.* [Nő_1986_Munkács]. Egy adatközlő nem válaszolt a kérdésre, 6 fő viszont a kölcsönszóhasználatot egyáltalán nem tartja elfogadhatónak, mondván, hogy: *Magyar ember, magyar szavakat használjon, mert eltűnik*

idővel a magyar szó, senki nem fog emlékezni a helyes használatára. [Nő_1987_Beregszász]; *Irtózom ezektől a szavaktól! Még akkor sem használtam, amikor Kárpátalján laktam. A személyi igazolvány, zsemle, jogosítvány azért sokkal jobban hangzik.* [Nő_1986_Beregszász].

Természetszerűen azt sem hagyhattuk figyelmen kívül, hogy mennyire tartják jellemzőnek az adatközlők a saját beszédük vonatkozásában a kölcsönszavak használatát. Az *Őn* használt, vagy használ-e orosz és ukrán kölcsönszavakat a beszédében? kérdésre 40 fő azt a választ adta, hogy a kárpátaljaiakkal való beszélgetései során jelenleg is használ kölcsönszavakat, 12 fő csak addig használt kölcsönszavakat, ameddig Kárpátalján élt, 4 fő azt mondta, hogy ő mindig is igyekezett odafigyelni arra, hogy ne használjon ilyen szavakat, 8 fő pedig azért nem használja ezeket, mert a környezetében élők nem értik. Ezzel kapcsolatosan azt is megkérdeztük az adatközlőinktől, hogy ismernek-e olyan szavakat, kifejezéseket, amiket Kárpátalján másképp használnak, mint Magyarországon, vagy fordítva. Kárpátaljai nyelvi jellegzetességeket 63 fő ismer, viszont ennél jelentősen kevesebb azok száma (mindösszesen 48 fő), akik olyan kifejezéseket is azonosítani tudtak, amelyek a jelenlegi lakóhelyükön a kárpátaljaihoz viszonyítva eltérő jelentésben használatosak.

7. A továbbhagyományozás kérdése

A lakóhelyet váltó egyének és közösségek szempontjából kiemelkedő fontossága lehet annak a kérdésnek is, hogy mennyire kívánják továbbhagyományozni az otthonról hozott nyelvváltozatukat. Ezt nyilván számos nyelven kívüli tényező, mint például az adott nyelvváltozat presztízse, az elhagyott lakóhelyhez fűződő pozitív vagy negatív emlékek megléte is jelentős mértékben képes befolyásolni.

Így természetesen azt is megkérdeztük, hogy fontosnak tartják-e az adatközlők azt, hogy gyermekeik, unokáik megismerjék a kárpátaljai magyar nyelvhasználat sajátosságait. Túlnyomó többségük, összesen 48 fő fontosnak tartja ezt, véleményük szerint ugyanis: *Ez hozzá tartozik a kárpátaljai léthez, én úgy szeretném nevelni gyermekeimet, hogy minden körülmények között büszkék legyenek arra, hogy Kárpátaljáról származnak. Ehhez szükséges az, hogy ismerjék és megértsék az ottani beszédstílust.* [Nő_1993_Bene]; *Büszke vagyok arra, honnan származom, és ha már a gyermekeim nem nőhetnek fel ebben a környezetben, fontosnak tartom, hogy megismerjék.* [Nő_1999_Zápszony]; *Mert én Kárpátalján születtem, ott nőttem fel és sose felejttem el, hogy honnan származom. És szeretném, ha a gyerekeim is ismernék ezt a "külön" nyelvet.* [Nő_1987_Korláthelmec].

A kárpátaljai magyar nyelvi sajátosságok megismerése 8 adatközlő szerint felesleges. Ők ezt ilyen jellegű válaszokkal indokolták meg: *Mint fentebb leírtam, magam is utálom ezeket a kifejezéseket és egyáltalán nem örülnék neki, ha a gyerekeim használna akár egyet is. Arról nem beszélve, hogy itt, Magyarországon nevetség tárgyává válna, mert nem éretnék, mit mond. Nem tartozott a kérdések közé, de mindig félttem attól, hogy tájszólás, vagy egyéb ilyesmi miatt kinevetnek itt, szóval görcsösen igyekeztem odafigyelni a beszédemre.* [Nő_1986_Beregszász]; *Magyar ember, magyarul beszéljen, a dédszüleim gyönyörűen*

beszéltek magyarul. [Nő_1987_Beregszász]; *Magyarországon nőnek fel, számukra fölösleges.* [Nő_1989_Verbőc].

Ugyancsak 8 fő még nem tud egyértelmű választ adni erre a kérdésre: *Nem tartom különösebben fontosnak, legfeljebb olyan szinten, hogy értsék, mit mondanak a kárpátaljai nagyszülők.* [Nő_1989_Botfalva]; *Az érdekesség szempontjából esetleg hasznos lehet, de ha nem Kárpátalján él, nincs jelentősége.* [Nő_1982_Gyula]; *Jó, ha tudják, hogy beszéltek az ősei.* [Nő_1985_Nagymuzsaly]. A fennmaradó 1 fő pedig nem válaszolt.

8. Összefoglalás

A kutatásban résztvevő adatközlők száma alapján természetesen nem lehet nagymértékű általánosításokat megfogalmazni, ugyanakkor ennek ellenére is úgy véljük, hogy kutatásunk révén képet kaphattunk arról, hogy milyen nyelvi értékítéletek jellemzik a Magyarországra átköltözött kárpátaljai származású adatközlőket. A fent ismertetett eredmények alapján kijelenthető az, hogy az átköltözés nyomán nem mutatkoznak meg jelentős változások a beszélők nyelvi attitűdjében. Ahogyan a Kárpátalján élő magyarok körében, úgy az esetükben is a vizsgált kérdések legtöbbje kapcsán nincs egységes vélemény. A kétnyelvűség vagy a kölcsönszóhasználat megítélése esetükben is elsősorban személyi indokoltságú, ugyanúgy, ahogyan az azzal kapcsolatos véleményük is, amely a helyi nyelvi sajátosságok továbbhagyományozására vonatkozik. Fontos azonban kiemelni azt, hogy a másodnyelvi hatások vegyes megítélése ellenére is a legtöbb adatközlő számára továbbra is az „ittthon hagyott”, anyanyelvváltozatuk tűnik a legszebbnek.

A kutatás a nyelvészeti kérdések mellett olyan kérdésekre is megpróbált választ adni, hogy melyek azok a tényezők, amelyek leginkább befolyással voltak a lakhelyválasztási döntések meghozatalában, hogy kik tekinthetők a legmobilisabbaknak, milyen összefüggések mutathatók ki az iskolai végzettség és a lakhelyváltás között.

Irodalom

- Bárány Erzsébet – Csernicskó István [Барань Єлизавета – Черничко Степан] 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis*, VIII. évf. 1. szám, 91–112.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 34–42.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért (az ukrán államnyelvi törvény apropóján). *Magyar Nyelv* 116. évf. 3. szám, 257–274.
- Csernicskó István – Hires Kornélia 2003. A kölcsönzés In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 125–138.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Csernicskó István 2015. A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Ungvár: Autdor-Shark, 13–26.
- Dudics Lakatos Katalin 2016. A kisebbségi anyanyelvváltozat megítélése, szerepkörei néhány kárpátaljai felmérés alapján. In: Hires-László Kornélia szerk. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II*. Ungvár: Autdor-Shark, 153–162.
- Dudics Lakatos Katalin 2017. Az iskolatípus és a nyelvjárási attitűd. In: Márku Anita és Tóth Enikő szerk. *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont Kutatásaiból III*. Ungvár: RIK-U Kiadó, 213–222.
- Dudics Lakatos Katalin 2018. "A szomszéd település beszédstílusa nem olyan fejlett, mint a miénk..." Kárpátaljai falusi és városi fiatalok környezetük nyelvhasználatáról. In: Karmacs Zoltán – Máté Réka szerk. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben*. Ungvár: RIK-U Kiadó, 59–68.
- Dudics Lakatos Katalin 2020. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőinek megjelenése egy iskolások körében végzett felmérés során. In: Zékány Krisztina főszerk. *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 90. születésnapjára*. Ungvár: Ungvári Nemzeti Egyetem, 118–125.
- Ferenc Viktória – Kovály Katalin szerk. 2020. *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Fodor Katalin – Huszár Ágnes 1998: Magyar nyelvjárások presztízisének rangsora. *Magyar Nyelv* 94. évf. 3. szám, 196–210.
- Gazdag Vilmos 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Husztí Ilona 2017. Hogyan hat a kárpátaljai magyar iskolák angoltanárainak nyelvtudásszintje a nyelvtanítás folyamatára? *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja* 22/4: 16–17.
- Karácsonyi Dávid – Kincses Áron 2010. Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények* 134, 31–43.
- Karácsonyi Dávid – Kincses Áron 2020. Átrendeződés? Kárpátaljaiak Magyarországon, magyarok Kárpátalján, a 2017-ig terjedő adatok tükrében. *Területi Statisztika* 60(3): 309–351.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kótyuk István [Ковтюк Иштван] 2007. *Українські заимствования в ужанском венгерском говоре*. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза.
- Kováts András 2014. Migrációs helyzetkép Magyarországon. In: Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán szerk. *Migrációs tendenciák napjainkban*. Pécs: Publikon Kiadó, 329–345.
- Lizanec Petro 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Uzshorod: Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.
- Márku Anita 2013. „Po Zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: „Líra” Poligráfcentrum.
- Máté Réka 2017. Angol és ukrán nyelvi felmérések tapasztalatai Kárpátalja magyar tannyelvű általános iskoláiban. *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja* 22/4: 14–15.

- Molnár József 2006. A kárpátaljai magyar közösség: helyzete, perspektívái. *Pro Minoritate* 2006. Nyár-Ősz. 76–82.
- Orosz Ildikó – Pally Katalin 2021. *A kárpátaljai oktatás helyzete a 2019-es külső független érettségi eredményeinek tükrében*. Monográfia. Beregszász–Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
- Szanyi-F. Eleonóra – Faludi Julianna – Illyés Gergely 2017. Elvagyódás, elvándorlás. Migrációs folyamatok Kárpátalján. *Kisebbségi Szemle*, 2. évf., 2. szám, 85–108.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Erőss Ágnes 2018b: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle* 2018/3. 7–31.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Erőss Ágnes 2020. SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin szerk. *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 21–51.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián 2018a: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat* 7. 5–29.

Néhány adat a kárpátaljai magyar iskolások nyelvhasználatáról (2000–2018)

Dudics Lakatos Katalin – Csurman-Puskás Anikó

1. Bár az ünnepelt csupán 20 esztendő, az Intézet kutatói az önállóan működő nyelvészeti kutatóműhely létrejötte előtt is (a LIMES Társadalomkutató Intézeten belül) számos nagyszabású, szervezett felmérést bonyolítottak le. Ilyen a 2005-ös kárpátaljai anyanyelv-oktatási reform tudományos, empirikus adatokon nyugvó alapját képező Iskola-2000 kutatás. A felmérés során 626 (675 a kontrollcsoportba tartozó adatközlővel együtt) érettségi előtt álló magyar fiatal töltött ki egy nyelvhasználatra vonatkozó kérdőívet (Beregszászi–Márku 2003: 179–220). A reprezentatív mintába 29 település 36 iskolájának végzősei kerültek. A kitöltendő adatlapon 3 feladattípussal (mondatjavító, mondatkiegészítő, mondatválasztó) számos nyelvi változó használatára kérdeztek rá a kutatók. Bekerültek a kérdőívbe olyan változók, amelyek Kárpátalján (és az északkeleti nyelvjárási régióban általában is) széles körűen elterjedtek, s olyanok is, melyek az egész magyar nyelvterületen megfigyelhetők, így a nyelvművelésnek, az iskolai anyanyelv-oktatásnak kiemelt jelenségei (süksük, szukszük, -bVinessivusi funkcióban, ezek hiperkorrekt használata, az -e kérdőszó szórendi helye, a nákozás). A mondatjavító feladatok között néhány kontaktusjelenségre is rákérdeztek. Az akkor kapott eredmények alátámasztották azt a feltételezést, hogy az addig alkalmazott anyanyelvoktatási módszerek nem nevezhetőek teljes mértékben eredményesnek: a vizsgálatban résztvevő tanulók a középiskolai képzés végén írásban nagy arányban produkáltak vagy fogadtak el megfelelőnek nem standard nyelvi elemeket. Ez a kutatás is hozzájárult ahhoz, hogy elinduljon az a reform, ami a kárpátaljai magyar iskolák anyanyelvoktatásában bekövetkezett, s melynek eredményeként olyan tanterv, olyan tankönyvek, s olyan módszertani segédletek láttak napvilágot, melyek a tudományos kutatások eredményeire alapozva kerültek kidolgozásra (Kótyuk és mtsai 2005, Beregszászi 2010, 2011, 2012).

S persze nem csak az oktatásban hasznosították ezeket az eredményeket. Későbbi szociolingvisztikai felmérések, megismételt vizsgálatok hivatkoztak az Iskola-2000 módszereire, eredményeire, s azokkal összevetve a frissebb adatokat bizonyították, hogy az új, hozzáadó szemlélet eredményesnek bizonyult Kárpátalján (Lakatos 2010, Dudics Lakatos 2020).

2. 2007 és 2008 között kárpátaljai magyar iskolások körében végeztek a nyelvi tudatra vonatkozó vizsgálatot, amely során 1490 kilencedikes és érettségi előtt álló tanuló választott írásban a feltett kérdésekre. 3 feladattípussal a fiatalok nyelvhasználatát, nyelvi értékítéletét is tanulmányozták (Lakatos 2010). Az akkor kérdezett tanulók még a korábbi, felcserélő szemléletű anyanyelvoktatási módszer szerint tanultak, viszont az őket oktató pedagógusok körében már felfedezhető volt a reform hatása, s a pozitív irányú változás a gyakorlatban is megmutatkozott.

Egy 2018-as kutatás keretei között Kárpátalja magyar iskoláiban megismételtük ezt a felmérést. Mivel a teljes mintán való gyűjtés nem volt cél, egy 20 oktatási intézményt magába foglaló reprezentatív mintát választottunk ki. Összesen 280 fiatal választott a kérdésekre, akik a magyar nyelv órákon a tanterv és a segédanyagok révén, elméletben már a hozzáadó szemlélettel találkoztak.

Jelen tanulmányban a 2008-as és a 2018-as vizsgálat eredményein keresztül azt kívánjuk szemléltetni, hogy a kárpátaljai anyanyelvoktatási reformmal összefüggésben az iskoláskorú fiatalok jobban ismerik-e a magyar standardot. A két felmérés adatait az Iskola-2000 során kapott számokkal összevetve még teljesebb képet kaphatunk az esetleges változások irányáról.

3. A norma fogalmának meghatározása hosszú ideje problémás kérdése a nyelvtudománynak. Abban egyet értenek a tudósok, hogy nem beszélhetünk egy nyelv kapcsán egyetlen normáról, hiszen *„ahány nyelvváltozat van nyelvünkben, annyi norma is”* (Bencédy 1994: 17) melyek kereszteződnek, átfedik egymást, egymásba szövődnek. Ezt Gombocz Zoltán 1931-ben így fogalmazta meg: *„Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll”* (Gombocz 1931: 11). Az iskolai anyanyelvórákon a köznyelv normáit, azaz a standard szabályait kívánják a tanulókkal elsajátíttatni, gyakoroltatni, tudatosítani. Ebben a környezetben ez a *helyes*. Felmérésünk során használt kérdőívünkben mi is olyan nyelvi változókra kérdeztünk rá, melyek társadalmi megítélése nem kedvező, viszont beszélőközösségünkben széleskörűen elterjedt.

A magyarországi és a kárpátaljai nyelv művelő szakirodalom talán leginkább stigmatizált jelensége az ún. suksükölés, szukszükölés, csukcsükölés (Balogh 1991, Grétsy-Kovalovszky 1980: 616–618, Horváth 1991). Több vizsgálat bizonyította, hogy a társadalmi stigma ellenére e jelenségek széleskörűen elterjedtek mind Magyarországon, mind a határon túli magyarok nyelvhasználatában (Balogh 1997:354, Csernicskó 1998, Imre 1963, Kassai 1998: 23–25, valamint a Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú, az RSS-kutatás eredményeit bemutató tanulmányok). Az is kiderült, hogy a suksükölés és a szukszükölés megítélése, ezáltal használati gyakorisága, nem azonos: az utóbbi jelenség nem standard volta kevésbé tudatos.

A szukszükszükölő formára az alábbi mondatokkal kérdeztünk rá:

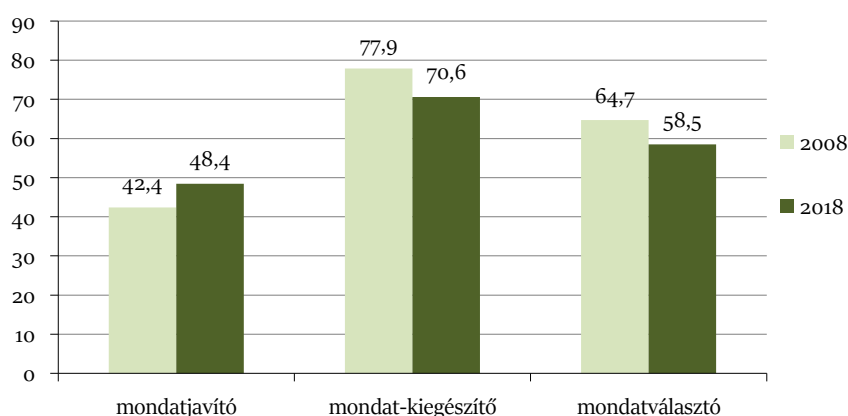
102. *Miklós félt, hogy elszalassza az utolsó lehetőséget.* (MJ)

202. *A tanár soha nem hala..... el a számonkérést (elhalaszt).* (MK)

303. a) *A tanulók nehezen választják ki a megfelelőt.* b) *A tanulók nehezen válasszák ki a megfelelőt.* (MV)

A kapott adatokat abból a szempontból vizsgáljuk meg és közöljük, hogy milyen százalékban (arányban) adtak adatközlőink a kodifikált köznyelvi normának megfelelő választ (a "standard válaszok" kifejezéssel jelölve ezt a tényt) 2008-ban (1. ábra).

1. ábra. Az -szt végű igék kijelentő módja (standard válaszok %-os aránya), N=1770

$\chi^2=33,112$, $df=3$, $p<0,000$ (MJ)

$\chi^2=25,478$, $df=3$, $p<0,000$ (MK)

$\chi^2=16,495$, $df=2$, $p<0,000$ (MV)

Forrás: saját szerkesztés.

A számadatokból kiderül, hogy a 10 évvel ezelőttihez képest nem történt jelentős pozitív változás, kivéve a mondatjavító feladatnál. A feladattípusok ebben az esetben is befolyásolták a válaszokat: legnagyobb arányban a mondat-kiegészítést kívánó kérdés hívott elő köznyelvi választ.

Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú E/1. személyű *-nV*k toldalék illeszkedésének kérdésével is sokat foglalkozik a nyelvművelés: helytelennek, durva hibának tekinti, s Magyarországon is erősen stigmatizált a használata (Grétsy-Kovalovszky 1980: 626, G. Varga 1990:179). A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú során kapott adatok szerint ez a jelenség összefügg az adatközlők foglalkozásával, valamint a feladatok típusával (Borbély 2007: 53–58). Borbély Anna tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, „*hogy a nemstandard (nák) negatív társadalmi megítélése sokkal nagyobb, mint azt az előfordulása indokolná*” (Borbély 2007: 57).

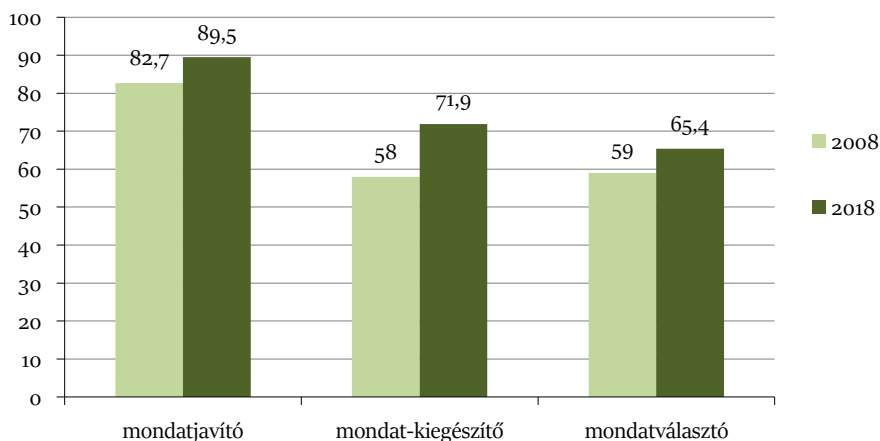
A 2. diagramot látva kiderül, hogy e jelenség nem standard volta a kárpátaljai iskolások körében is kevésbé tudatos, mint az előzőekben tárgyaltak.

105. *Nagyon szívesen úsznák a Tiszában.* (MJ)

205. *Ha tehetném, egész éjszaka olvas.....* (olvas) (MK)

305. a) *Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnék.* b) *Jó lenne, ha újra kézilabdázhatnék.* (MV)

2. ábra. Nákozás (standard válaszok %-os aránya), N=1770

$\chi^2=53,338$, $df=3$, $p<0,000$ (MJ)
 $\chi^2=28,594$, $df=3$, $p<0,000$ (MK)
 $\chi^2=3,796$, $df=2$, $p=0,15$ nem szignifikáns (MV)

Forrás: saját szerkesztés.

A nákozás esetében lényeges eltérés mutatkozik: 2018-ban a megkérdezett fiatalok nagyobb arányban adtak köznyelvi megoldásokat a kitöltött feladatlapokon.

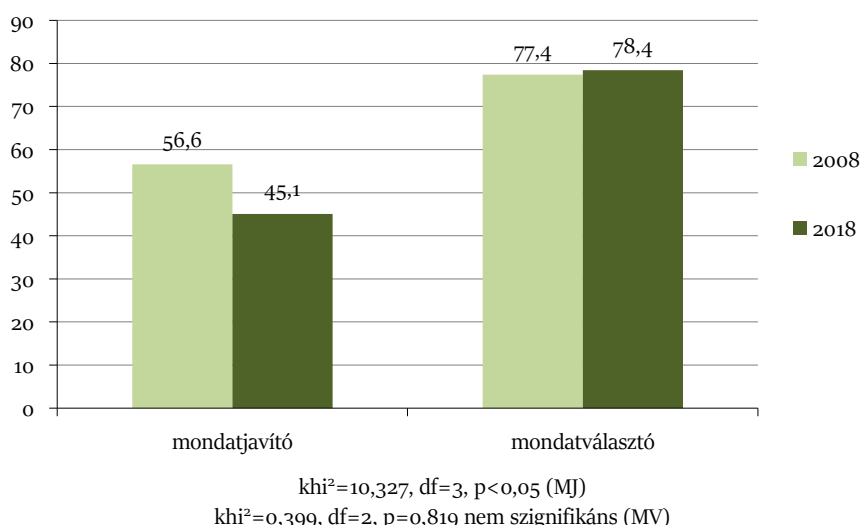
A feladatok típusa szerint nézve az eredményeket, az előzőekhez képest itt is változás figyelhető meg: ebben az esetben legnagyobb arányban a mondatjavító feladatokra érkeztek normatív megoldások.

Az -e kérdőszó a magyar köznyelv normái szerint mindig az állítmányhoz kapcsolódik. A Nyelvművelő Kézikönyv szerint az ettől való eltérés hiba (Grétsy-Kovalovszky 1980: 458). E jelenség elterjedéséről és megítéléséről is több szociolingvisztikai felmérésből tájékozódhatunk (Beregszászi-Márku 2003: 179–220, Kassai 1994a:125–130, 1994b: 42–48, 2004: 72–7).

Az -e kérdőszó szórendi helyének használatát a kárpátaljai iskolások körében mondatjavító és mondatválasztó feladatokkal vizsgáltuk (3. ábra).

106. *Azt szeretném kérdezni, nem-e láttad Annát.* (MJ)

306. a) *Nem-e akarsz velünk jönni?* b) *Nem akarsz-e velünk jönni?* (MV)

3. ábra. Az -e kérdőszó szórendi helye (standard válaszok %-os aránya), N=1770

Forrás: saját szerkesztés.

Valamivel nagyobb arányban adtak köznyelvi választ a tanulók, mint 10 évvel korábban: mondatjavító feladatnál 45,1%, mondatválasztó feladatnál 78,4%. Ennél a változónál is kisebb arányú a köznyelvi alak a mondatjavító feladat megoldásai között.

A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatának gyakori jelensége a *kell* állítmány jövő idejű nem-standard formája, a *kell lesz* (Beregszászi-Márku 2003: 183). Kótyuk István szerint ennek terjedését az orosz, ukrán nyelv hatása is segítette (Kótyuk 1995:53).

Ennek használatát két feladat alapján vizsgáltuk. A mondatokban feltüntettük a ragozott forma kiejtésbeli alakját is, mivel a *kell lesz* kifejezést leírva valószínűleg nem láthatták a tanulók, s ez megzavarhatja a válaszadásban őket.

109. Holnap el *kell lesz* (kellesz) mennem orvoshoz. (MJ)

309. a) El *kell lesz* (kellesz) mennem a könyvtárba. b) El *kell majd* mennem a könyvtárba. (MV)

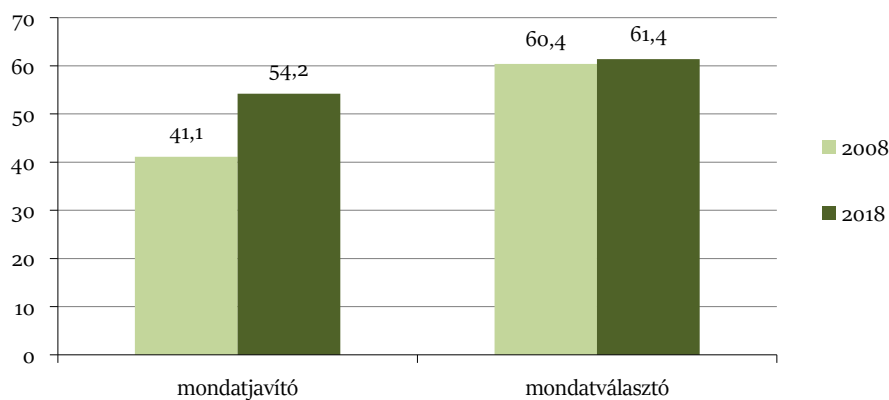
Ennél a változónál eltérés figyelhető meg: mindkét feladattípusnál többen javították standardra, illetve választották azt a változatot. Lényeges a különbség a válaszok aránya között: ha látják leírva a köznyelvi és a nem köznyelvi alakot (MV feladat), nagyobb biztonsággal döntenek, mint amikor csak az egyik alak szerepel előttük (4. ábra).

A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatának másik, nyelvjárási háttérű jellegzetessége a *-hoz/-hez/-höz* helyén használt *-nál/-nél* helyhatározórag. Ennél a változónál 2008-ban nagyobb arányban érkeztek köznyelvi válaszok, mint 2018-ban. Itt a feladattípusok szerint nézve nem látható akkora számbeli különbség, mint a korábbi jelenségeket vizsgálva (5. ábra).

110. *Nyáron sokszor utaztam nagymamámnál.* (MJ)

310. a) *Holnap mindenképp elmegyek hozzátok.* b) *Holnap mindenképp elmegyek nálatok.* (MV)

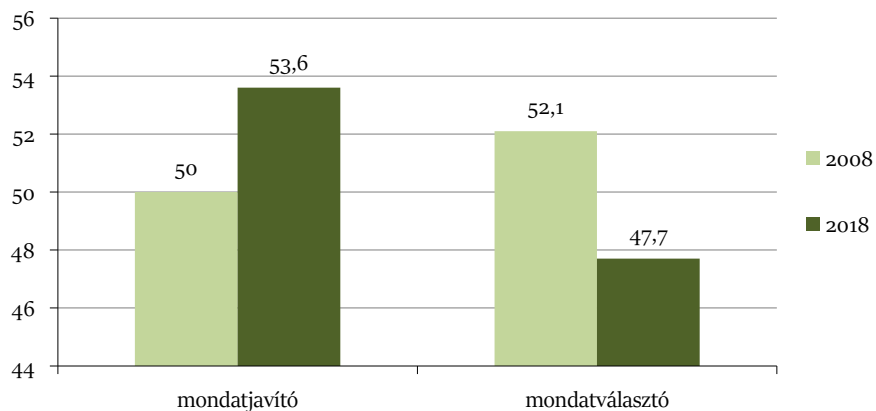
4. ábra. A kell állítmány jövő ideje (standard válaszok %-os aránya), N=1770

$\chi^2=81,252$, $df=3$, $p<0,000$ (MJ)
 $\chi^2=0,29$, $df=2$, $p=0,865$ nem szignifikáns (MV)

Forrás: saját szerkesztés.

5. ábra. A -nál/-nél helyhatározórag a -hoz/-hez/-höz helyett (standard válaszok %-os aránya), N=1770

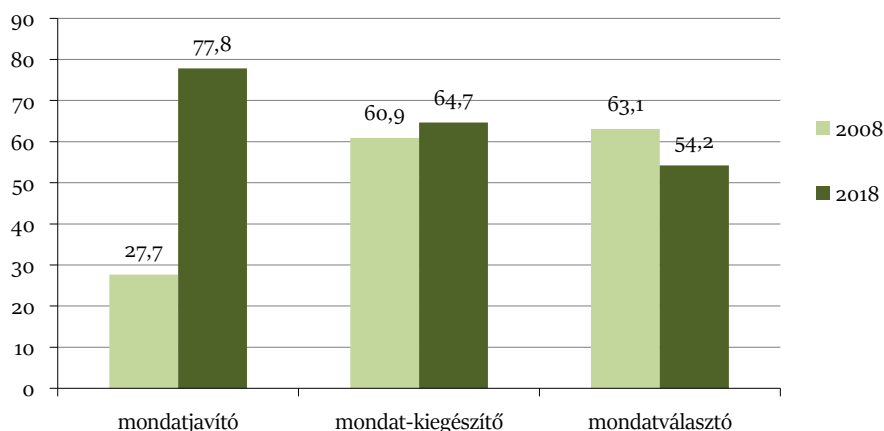
$\chi^2=24,137$, $df=3$, $p<0,000$ (MJ)
 $\chi^2=1,256$, $df=3$, $p=0,740$ nem szignifikáns (MV)

Forrás: saját szerkesztés.

A hasonlítás kifejezésére a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban elterjedt a *-tól/-től* rag használata is. A *-nál/-nél* és a *-tól/-től* szinonimitására már a kései ómagyar kori emlékeinkben is találhatunk példát (Korompay 1992: 401–408). A Nyelvművelő Kézikönyv szerint a *-tól/-től* használata hasonlító határozói funkcióban kerülendő (250). Rácz Endre viszont a következőket írja: „A köznyelv grammatikai rendszerében pozitív nyelvjárási hatásként értékelhetjük pl. az úgynevezett hasonlító határozó *-tól/-től* ragjának egyre gyarapodó használatát, mégpedig a *-nál/-nél* rag rovására. (...) Újból való felszínre kerülése, már-már köznyelvvé válása azért is öröndetes, mert a *-nál/-nél* rag – sok más jelentésben is – túlságosan sűrűn szerepel beszédünkben és írásunkban” (Rácz 1987: 3). A határon túli magyarok nyelvhasználatát vizsgálva többen azon a véleményen vannak, hogy a jelenség nagyobb mértékű elterjedése a nyelvjárásiabb nyelvhasználat mellett az idegen nyelvi hatás következménye (Beregszászi–Márku 2003: 184).

111. A mi településünk sokkal nagyobb a szomszéd falutól. (MJ)
 208. A bátyám öt évvel idősebb Laci..... (Laci). (MK)
 311. a) Évát jobban szeretem Maritól. b) Évát jobban szeretem Marinál.
 (MV)

6. ábra. A *-tól/-től* hasonlító funkcióban (standard válaszok %-os aránya), N=1770

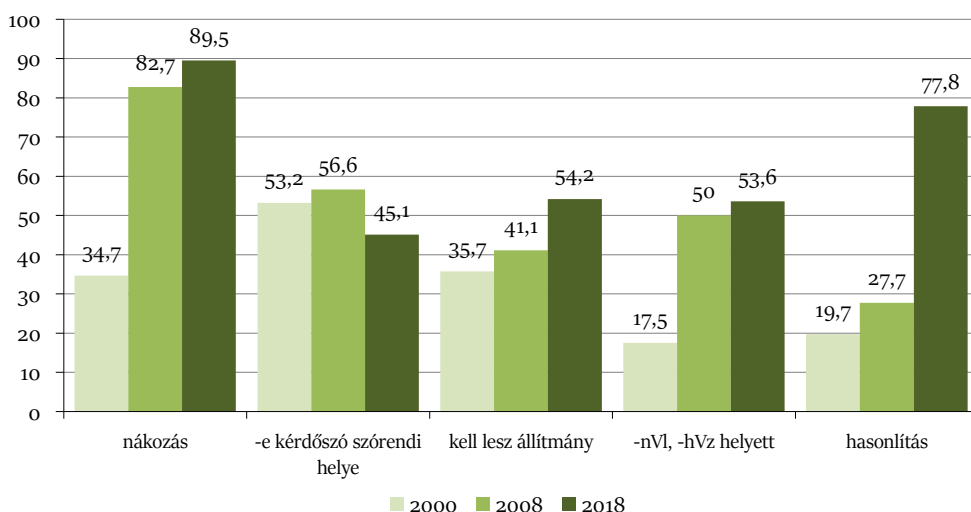
$\chi^2=243,517$, $df=3$, $p<0,000$ (MJ)
 $\chi^2=5,402$, $df=3$, $p=0,145$ nem szignifikáns (MK)
 $\chi^2=4,614$, $df=2$, $p<0,1$ nem szignifikáns (MV)

Forrás: saját szerkesztés.

Ennél a jelenségnél egyedül a mondatjavító feladattípusnál látható feltűnő eltérés a korábbi adatokhoz képest.

4. Míg a nyelvváltozatokkal szembeni attitűd kapcsán a megismételt vizsgálatok egyértelműen pozitív irányú változásokra utalnak, a standard ismeretét nézve lassabb tempójú az eredményesség. Ehhez nyilvánvalóan több idő, s következetesség szükséges. Egy-egy jelenség esetében apróbb emelkedés figyelhető meg mindhárom feladattípus esetében (a *nákozás*, a *kell* állítmány jövő ideje), míg a *-nál/-nél* helyhatározórag a *-hoz/-hez/-höz* helyett és a *-tól/-től* hasonlító funkcióban való vizsgálata csupán a mondatjavító feladatok esetében mutat aránybeli növekedést. Ez arra utal, hogy az elmúlt 10 évben valamivel tudatosabbak lettek a vizsgált korosztály képviselői, s hogy a szűkebb régióink nyelvhasználatára jellemző jelenségek nem standard voltával inkább tisztában vannak, mint a korábbi kutatások során megkérdezett adatközlőink. Ezt igazolja, ha összevetjük a 2000-ben kapott arányokkal ezeket a számokat (7. ábra).

7. ábra. A standard válaszok alakulása a mondatjavító feladattípusok esetében három vizsgálat során

Forrás: saját szerkesztés.

Látható, hogy szinte mindegyik nyelvi változó kapcsán nagyobb arányban adtak a fiatalok a magyar standard normáinak megfelelő válaszokat 2018-ban, mint 2000-ben. Ennek a pozitív irányú változásnak semmiképpen nem kedvez az a megváltozott szemlélet, ami a kárpátaljai magyar nyelv tantervben, illetve a magyar nyelv tankönyvekben felfedezhető (Beregszászi 2021, Beregszászi–Dudics Lakatos 2019: 150–164, 2020: 149–165). Hiszen a valóban eredményes anyanyelvoktatáshoz kitartó, összehangolt közös munka szükséges az oktatás valamennyi szintjén.

Irodalom

- Balogh Lajos 1991. A suksükölés. *Kárpáti Igaz Szó*. november 12. 3.
- Balogh Lajos 1992. A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma. In: Kemény Gábor szerk. *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 23–30.
- Balogh Lajos 1997. A magyar nyelvjárások és a suksükölés. *Magyar Nyelv* 93. 354–360.
- Bencédy József 1994. A beszélt nyelv és norma. In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 17–21.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály*. Csernyivci: Bukrek Kiadó.
- Beregszászi Anikó 2011. *Magyar nyelv 11. osztály*. Csernyivci: Bukrek Kiadó.
- Beregszászi Anikó 2012a. *A lehetetlent lehetni*. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára. A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- Beregszászi Anikó – Dudics Lakatos Katalin 2020. Modern danse macabre egy kárpátaljai középiskolai magyarnyelv-tankönyv kapcsán. In: Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs szerk. *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai*. Komárom: Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 149–165.
- Beregszászi Anikó – Dudics Lakatos Katalin 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V*. Ungvár: Autdor-Shark, 150–164.
- Beregszászi Anikó – Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása*. Ungvár: PoliPrint, 179–207.
- Borbély Anna 2007. Társadalmi variabilitás és/vagy stílus-variabilitás: a (nV) 2 nyelvi változó a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú 2. változatában. In: Gutmann Miklós – Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 53–58.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Dudics Lakatos Katalin 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* 58. 5–13.
- G. Varga György 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 3. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 178–182.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27. 1–11.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk. 1980. *Nyelvművelő kézikönyv I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* november 13. 8.
- Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* 87. 279–283.
- Kassai Ilona 1994a. Az -e kérdőszó vándorlásai. In: Kemény Gábor – Kardos Tamás szerk. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 125–130.

- Kassai Ilona 1994b. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az -e kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. *Magyar Nyelv* 90. 42–48.
- Kassai Ilona 1998. Csoda-e, ha suksüölünk? In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó, 23–25.
- Kassai Ilona 2004. Az -e kérdőszó és az i kötőszó együttes előfordulásának szórendi megoldásai. In: P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Kiadó, 72–76.
- Korompay Klára 1992. A névszóragok szinonimikája. In: Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1* Budapest, 401–408.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kótyuk István és mtsai. 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tananyelvű iskolák számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Lakatos Katalin 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE BTK.
- Rácz Endre 1987. A mai magyar nyelv változásai. *Magyar Nyelv* 83. 1–7.

AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY fogalmi metafora nyelvi manifesztációja a magyar nyelvben

Lechner Ilona

1. Bevezetés

A tanulmányban egy nagyívű korpuszalapú, szisztematikus kognitív nyelvészeti kutatás részeredményeit közlöm, az 'erkölcs' fogalmának konceptualizációját tárom fel a magyar nyelv alapján. E cél elérése érdekében nyelvi korpuszok szövegeiben azonosított fogalmi metaforákat vizsgálok meg, tehát elsősorban a fogalom metaforikus konceptualizációjával foglalkozom.

A kutatás tervezésekor a kognitív nyelvészet egyik alaptételéből indultam ki, miszerint fogalmi rendszerünket lehetséges a nyelv vizsgálata által jellemezni. A gondolkodás és a nyelv között szoros kapcsolat feltételezhető: a gondolkodás a nyelvben manifesztálódik, ám a nyelv is hatással van magára a gondolkodás folyamatára (Kövecses–Benczes 2010: 219). Jelentésalkotási folyamatunkban fontos szerep jut továbbá a fizikai és társadalmi közegnek is. E tényezőt figyelembe véve a kultúrák között eltérések fedezhetők fel egy-egy fogalom konceptualizációját tekintve.

Kutatásom elméleti keretét elsősorban az angol, magyar és német nyelveken elérhető kognitív nyelvészeti szakirodalom szolgáltatja. Az elemzés a Lakoff (1996, 2002), illetve Lakoff–Johnson (1999) által felépített erkölcskonceptióra támaszkodik, amely ugyan az amerikai társadalom értelmezési folyamatát írja le, bizonyos részei azonban közel univerzálisnak mondhatók, ebből kifolyólag más nyelvek vizsgálata során is szolgálhat hasznos megállapításokkal.

A kognitív nyelvészet tételeire alapozott kutatások célja kétféle lehet. A kognitív nyelvész vizsgálhatja egyrészt a nyelvet mint a kutatás tárgyát, másrészt a nyelv alapján vizsgálhatja a konceptualizációs folyamatot. Az első esetben a nyelvész azt vizsgálja meg, hogy a beszélők milyen nyelvi eszközöket használnak mondandójuk kifejtésekor. Ezek a vizsgálatok inkább nyelvközpontúak, míg az utóbbi esetben a kutatás tárgya a beszélő fogalmi rendszere, a konceptualizáció folyamata, a kognitív műveletek. Jelen kutatás a konceptualizációs folyamat feltárására irányul a megnevezett fogalom kapcsán. Lakoff–Johnson (1999) meglátása szerint erkölcsfogalmaink metaforikus jellegéről való tudásunk meglehetősen mássá teszi moralitás-felfogásunkat. A kognitív tudomány olyan analitikus eszközöket nyújt számunkra, amelyek által sokkal mélyebben érthetjük meg az erkölcsöt, mint ahogy az eddig elérhető volt számunkra.

A tanulmányban az elméleti háttér bemutatását követően a kutatás módszertanát írom le, majd a kutatás eredményeit közlöm. Jelen dolgozat az 'erkölcs' fogalom metaforikus konceptualizációját AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY fogalmi metafora elemzése révén mutatja be a magyar kultúrkontextusban. A kutatás során feltárt ontológiai, és az azt strukturáló szerkezeti metaforák kvalitatív és kvantitatív elemzése azt hivatott illusztrálni, hogy hogyan manifesztálódik egy elvont fogalom a nyelvben és mennyire metaforikus a nyelv és a gondolkodás.

2. Elméleti keret, korábbi kutatások

Egy fogalomnak csak akkor van jelentése számunkra, csak akkor hordoz információt, ha azzal kapcsolatosan van bárminemű tapasztalatunk. A jelentés valójában azonos a konceptualizációval (Banćzerowski 2000: 243). Egy fogalom konceptualizációja, vagyis jelentésének megalkotása elménkben különböző kognitív folyamatok, pl. kategorizáció, fogalmi keretek ('framek') létrehozása, metafora, metonímia, fogalmi integráció, alak-háttér elrendezés, képi séma stb. eredményeként történhet meg, amely folyamatok nagy része testi tapasztalatainkra vezethető vissza. A fogalmak között egy framen belül metonimikus, különböző framek fogalmai között pedig metaforikus kapcsolatokat hozhatunk létre. Testi, valamint a perceptuális észlelés során szerzett tapasztalatainkból képi sémákat építünk fel, amelyeket felhasználunk mentális terek és további kapcsolatok létesítésére. Mindezek hozzájárulnak a fizikai, szociális és kulturális környezetünkben lévő tárgyak/események/fogalmak értelmezésének sikerességéhez, vagyis a jelentés megalkotásához (Lechner–Husztai 2021a, 2021b).

2.1. A metaforikus konceptualizációról

A metaforákat hagyományos értelemben a költői képek közé sorolják, és értelmezésüket az irodalmárok feladatának tartják. A metaforák funkciója eszerint valamilyen művészi vagy retorikai hatás elérése. A kognitív nyelvelmélet követői szerint viszont a diszciplína fő feladata a természetes nyelv metaforikájának leírása, mivel a fogalmi metafora az egyik alapvető eszköze a konceptualizációs folyamatnak (Banćzerowski 1999, Kövecses 2020). A fogalmimetafora-elmélet ('conceptual metaphor theory', CMT) kognitív nyelvészeti alapját Lakoff–Johnson (1980) *Metaphors We Live By* című könyvében fejtette ki. Ez volt az a mű, amelyre a kognitív nyelvészek további kutatásaikat építették, kiegészítve és bővítve az elmélet atyáinak eredeti gondolatait. Kövecses (2005a) megfogalmazásában a fogalmi metafora kognitív nyelvészeti szempontból egy fogalmi tartomány (céltartomány, 'target domain') egy másik fogalmi tartomány (forrástartomány, 'source domain') terminusai által történő megértése. Megállapítja, hogy a „metaforákat a köznap emberek is a legkisebb erőfeszítés nélkül használják (anélkül, hogy ennek tudatában lennének), ez nem csupán a különlegesen tehetséges emberek kiváltsága” (Kövecses 2005a: 14). A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus nyelvi kifejezések. Konceptualizációs rendszerünkben viszont a metaforák nemcsak nyelvi, hanem fogalmi szinten is léteznek.

Lakoff–Johnson (1980: 5) megfogalmazásában „a fogalom metaforikusan strukturált, a tevékenység is metaforikusan strukturált, és ebből következik, hogy a nyelv is metaforikusan strukturált”. Különböző fogalmi tartományok (‘domains’) között átjárhatóság áll fenn, ami azt jelenti, hogy az egyiket interpretálhatjuk a másikban lévő tudás által. Ezt a folyamatot nevezzük valójában metaforikus gondolkodásnak (Kövecses 2005b).

A metafora Banćzerowski (2000) megfogalmazásában:

[...] olyan eszköze az embernek, amely lehetővé teszi bizonyos absztrakt cselekvések és tartalmuk konkrét módon történő kifejezését. A metaforának köszönhetően az ember jobban felfogja azt, amit képtelen teljes egészében megérteni, nevezetesen az érzelmeket, az értékeket, a pszichikai folyamatokat (Banćzerowski 2000: 322).

A fogalmi metaforákat tehát a már említett két tartomány alkotja, a forrás- illetve a céltartomány, amelyek között ún. leképezések (‘mappings’) jönnek létre. A CMT szerint a metaforikus leképezések rendszerében az absztrakt fogalom (céltartomány) bizonyos elemei kivetítődnek a konkrétabb fogalom (forrástartomány) megfelelő elemeire, amely ezáltal hozzáférést biztosít az elvont fogalomhoz, így segítve annak megértését. Ez a folyamat többnyire a konkrétól az elvont felé haladva történik, ezt nevezzük az egyirányúság elvének (Kövecses 2005a: 22).

A kognitív nyelvészet szerint a fogalmi metaforában részt vevő két fogalom között nem feltétlenül van valós hasonlóság. A diszciplína képviselői mellett érvelnek, hogy a fogalmi metaforák alapja lehet a forrás- és céltartomány közötti valós vagy vélt hasonlóság, analóg kapcsolat, valamint a testi tapasztalatok korrelációja (Kövecses 2015). E felfogás szerint a fogalmi metafora alapulhat valós vagy érzékelt hasonlóságon vagy korreláción, amelyek tapasztalati alapként (‘experiential basis’, Lakoff–Johnson 1980) motiválják azt (Kövecses 2010: 79–86).

Kutatásom során a metaforikus nyelvi kifejezések elemzését a felvázolt fogalmi-metafora-elméletre alapozom.

2.2. A létezés nagy lánc metaforarendszer

A metaforakutatás egy bizonyos előrehaladottsági szintjén felmerült a kérdés, hogy a fogalmi metaforák elszigetelten vagy nagyobb rendszerekben csoportosulva vannak-e jelen konceptuális rendszertünkben. Lakoff–Turner (1989: 140–215), illetve Kövecses (2005a: 129–150, 2005b) műveikben meggyőzően, példákkal alátámasztva bizonyítják, hogy két nagy metaforarendszer biztosan létezik, amelyek a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA, illetve az ESEMÉNYSTRUKTÚRA elnevezéssel kerültek be a szakirodalomba.

A körülöttünk lévő fogalmi entitásokat két nagy csoportra oszthatjuk: a dolgok és a viszonyok (relációk) csoportjára (Kövecses 2005a: 131). Ezekkel hozható összefüggésbe a két nagy metaforarendszer a következőképp: A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA a dolgok és tárgyak konceptualizálása során nyújt alapot, míg az ESEMÉNYSTRUKTÚRA az események és állapotok értelmezési folyamatát írja le. Egy fogalom értelmezési folyamatában mindkét metaforarendszer részt vesz, nem lehet éles határt húzni a kettő között, a fogalom bizonyos

aspektusai egyiket vagy másikat reprezentálják. AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY metaforához kapcsolódó szerkezeti metaforák közötti összefüggések, tehát jelen kutatás eredményeinek megértéséhez azonban előzőt kell részletesebben szemügyre venni.

A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora

[...] egy kulturális modell, amely a létezés különböző szintjein lévő dolgokat és tulajdonságaikat foglalja magába és elhelyezi azokat egy vertikális rendszerben magasabb és alacsonyabb szintű dologként az alapján, hogy az egyes elemek mennyiben többek az alattuk lévő elemeknél. (Lakoff–Turner 1989: 166).

A metaforának alap- és kiterjesztett, szélesebb változata is van. AZ ALAP NAGY LÁNC a következő részekből tevődik össze (Lakoff–Turner 1989 nyomán Kövecses 2005a: 133):

EMBEREK

ÁLLATOK

NÖVÉNYEK

KOMPLEX TÁRGYAK

TERMÉSZETES FIZIKAI TÁRGYAK

Minden résznek tipikus tulajdonságai, viselkedési formái vannak. Így az emberek jellemzői a magasabb rendű tulajdonságok és viselkedés (pl. gondolkodás, jellem), míg az állatoké az ösztönös viselkedés és tulajdonságok. A növényeket biológiai, a komplex tárgyakat strukturális, a természetes tárgyakat pedig természetes fizikai tulajdonságok és viselkedés jellemzik. Ezeknek az elemeknek a jelentésalkotás során bizonyos részei kerülnek fókuszba. Bár az embereknek is vannak ösztönös viselkedési formái, de nem ez a tulajdonságuk határoolja el őket a lánc többi tagjától, hanem sokkal inkább a gondolkodás, az értelem, a jellem. Az ösztönös viselkedési formákra az állatok esetében fókuszálunk.

A különböző szinteken lévő dolgok között mindkét irányban, az alacsonyabbtól a magasabb felé és fordítva, kapcsolatok jöhetnek létre. Ez azt jelenti, hogy pl. emberi viselkedést az állatokra jellemző tulajdonságok által értelmezzünk, de történhet ez akár fordítva is. Ha azt mondjuk, hogy *az emberek egymást majmolják*, akkor az emberi viselkedést a majmok tipikus utánozó magatartása által értelmezzük. A *hűségese kutya* kifejezésben viszont az állatot ruházzuk fel emberi tulajdonsággal, tehát a konceptualizáció ellentétes irányba halad. AZ ALAP NAGY LÁNC metafora tehát azt írja le, hogy az ember és az emberi viselkedés milyen kapcsolatban áll a hierarchia alsóbbrendű létezőivel.

Lakoff–Turner (1989) említett művében AZ ALAP NAGY LÁNC metaforát összefüggésbe hozta nagyobb komplex rendszerekkel, mégpedig a társadalommal, az univerzummal, illetve a mindennek fölött álló Istennel. Ez a hierarchia a nyugati kultúrákra jellemző kulturális modell, a KITERJESZTETT NAGY LÁNC, amely tehát a következő részekből tevődik össze:

ISTEN (A ZSIDÓ–KERESZTÉNY HAGYOMÁNYBAN)

KOZMOSZ/UNIVERZUM

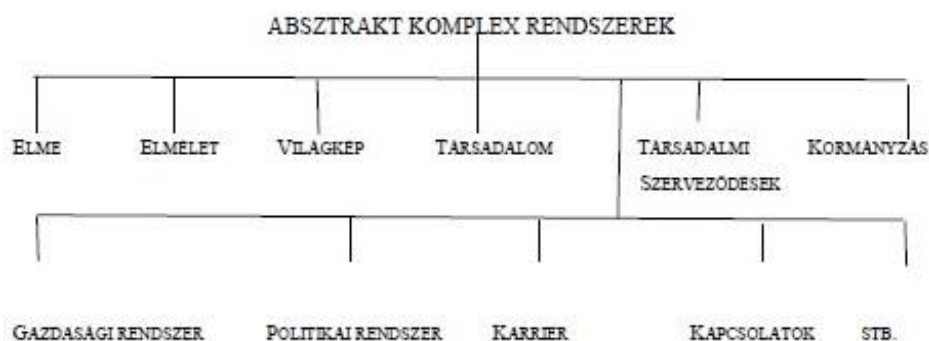
TÁRSADALOM

EMBEREK

ÁLLATOK
NÖVÉNYEK
KOMPLEX TÁRGYAK
TERMÉSZETES FIZIKAI DOLGOK

Kövecses (2005a) meglátása szerint ezt a rangsort tovább lehet bővíteni, mégpedig az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER metaforával, amelyet ő a társadalommal egy szinten helyez el a KITERJESZTETT NAGY LÁNCban. Absztrakt komplex rendszerként tekint a 1. ábrán felsorolt fogalmakra, amelyek legfőbb jellemzői a funkciójuk, stabilitásuk, fejlődésük és az állapotuk.

1. ábra. Absztrakt komplex rendszerek

Forrás: Kövecses 2005a: 135.

A metaforikus nyelvi kifejezések elemzéséből Kövecses (2005a) azt a következtetést vonja le, hogy az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER céltartomány legfőbb forrástartományai a GÉPEK (*nem jól működik a szociális rendszer*), ÉPÜLETEK (*karriert épít*), NÖVÉNYEK (*vállalkozása felvirágzott*) és AZ EMBERI TEST (*az egyház feje*).

Kövecses (2005a) szerint a Lakoff–Turner által kidolgozott hierarchia TÁRSADALOM rétegét az ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZER metafora nem helyettesíti, hanem kibővíti.

3. A kutatás módszertana

A fogalmi metaforák vizsgálata során az általános felől a specifikus felé haladunk. Ez azt jelenti, hogy a korpuszban található ontológiai metaforák megállapítását követően azok struktúráját a szerkezeti metaforák által elemzem. Az ontológiai metaforák funkciója ugyanis, hogy valamelyest kézzelfoghatóbbá tegyünk általuk bizonyos elvont, nehezen körülhatárolt fogalmakat. Miután egy nem dologszerű fogalom (pl. öröm, düh, élet, erkölcs stb.) az ontológiai metaforái által dologszerűvé válik a konceptuális folyamatban,

könnyebb a szerkezeti metaforák által a fogalom belső struktúráját feltárni (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2005a).

Az elemzés során részletesen bemutatom a fogalmi metaforákat, majd ezen túlmenően előfordulási gyakoriságot is vizsgállok. A számadatokat összefoglaló táblázatok a következő információkat tartalmazzák:

- az ontológiai metaforához milyen szerkezeti metafora sorolható be;
- egy-egy szerkezeti metafora hányszor fordul elő a vizsgált korpuszban.

Az előfordulási gyakoriságot százalékban tüntetem fel század pontossággal. A szerkezeti metaforák gyakoriságát az alapján számolom ki, hogy az egy ontológiai metaforához tartozó összes szerkezeti metafora hányszor fordul elő.

3.1. A vizsgálati korpusz

Kutatásomat 3000 nyelvi megnyilatkozást tartalmazó korpuszon végeztem. A mintát a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete által működtetett Magyar Nemzeti Szövegtárból¹ (továbbiakban MNSZ₂) állítottam össze, amely 187,6 millió szövegszót tartalmaz öt régióból: Magyarországról, Erdélyből, Felvidékről, Vajdaságból és Kárpátaljáról. A regionális különbségekre részletesen nem térek ki, mivel a részkorpuszokban nagyságrendileg eltérő találatot kaptam a kulcsszavas keresés során. Így azok nem nyújtanak alapot egy reprezentatív összehasonlításhoz. Ennek ellenére a vizsgált korpusz jellegéből következően átfogó képet kapunk a magyarok erkölcsszemléletéről. Az MNSZ₂ öt stílusrétegből (sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes) tartalmaz szövegeket 2002-től kezdődően. A keresés során a szépirodalom stílusrétegét nem vettem figyelembe, mivel az irodalmi szövegekben előforduló specifikus metaforákat ki akartam zárni az elemzésből. Ennek oka, hogy a tanulmány célja nem a nyelvi kreativitás bemutatása, hanem inkább a hétköznapi nyelvhasználatban előforduló metaforikus nyelvi kifejezések elemzése. Ilyen feltételek mellett az *erkölcs* keresőszót használva szótöves formában összesen 10 440 találatot kaptam, amelyek közül véletlenszerű választással háromezer nyelvi kifejezést tartalmazó mintát állítottam össze. Egész mondatos lekérdezéssel dolgoztam annak érdekében, hogy a metaforikusnak ítélt nyelvi kifejezés kontextusát minél pontosabban meg tudjam határozni. Az ismétlődéseket leszámítva 2657 nyelvi megnyilvánulásból 2216-ot ítéltam metaforikusnak az elemzési kritériumok alapján.

A vizsgálati mintát a 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. Vizsgálati korpusz

Korpusz	Keresőszó	Találatok száma összesen	Vizsgált minta	Vizsgált minta ismétlődések nélkül	Metaforikus nyelvi kifejezések
MNSZ	'erkölcs'	10 440	3000	2657	2216

¹ <http://mnsz.nyud.hu/> (letöltve 2017.11.25)

3.2. Az elemzés menete

Az elemzést a következő lépésekben végeztem el:

- 1) A keresés kulcsszava az 'erkölcs', amely az ERKÖLCS kategória központi tagjának tekinthető. A kiválasztott alkorpuszokban ezen kulcsszavakra keresve néztem meg 3000 véletlenszerű előfordulást és gyűjtöttem nyelvi kifejezéseket.
- 2) A Pragglejaz csoport (2007) által kidolgozott (MIP), majd Steen és társai (2010) által továbbfejlesztett metaforaazonosítási módszert (MIPVU) követtem annak megállapításában, hogy mely nyelvi kifejezések metaforikusak. Ezt a többlépcsős eljárást alkalmazva kizárható a szubjektivitás, a kutató nyelvi intuíciója (Kövecses 2010: 5).
- 3) A figuratív nyelvi kifejezéseket fogalmi metaforák szerint csoportosítottam, megvizsgáltam az azonosított közvetítő entitásokat és forrástartományokat.
- 4) Az azonosított fogalmi metaforákat lehetőség szerint fő- és alcsoportokba rendeztem. Az elemzés során az ontológiai metaforák felől haladtam az egyre specifikusabb szerkezeti metaforák felé. Azokat a fogalmi metaforákat, amelyeknek mindössze egy metaforikus nyelvi megnyilvánulását találtam (1 típus ['type'] szintjén fordult elő) a korpuszban, kizártam az elemzésből.
- 5) Azonosítottam a fogalmi metaforákat alkotó leképezéseket és a metaforikus implikációkat. Ezt fontos lépésnek ítéltam, hiszen minél több leképezés vesz részt a jelentésalkotásban és manifesztálódik a nyelvben, annál kidolgozottabbnak tekinthető a fogalmi metafora.
- 6) Megállapítom az azonosított fogalmi metaforák gyakoriságát a vizsgált kontextusokban.

Jelen tanulmány a felvázolt átfogóbb elemzés részeredményét mutatja be, konkrétan AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY ontológiai, és az azt strukturáló szerkezeti metaforákra koncentrál, amelyek fontos szerepet töltenek be a magyar beszélők erkölcsről alkotott laikus modelljében.

4. Kutatási eredmények: AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY fogalmi metafora

A magyar korpuszon végzett elemzés eredményeképp az ERKÖLCS ÉLŐLÉNY ontológiai metafora struktúráját a következő szerkezeti metaforák által elemzem:

- AZ ERKÖLCS EMBER
- AZ ERKÖLCS TEKINTÉLYES FELJEBBVALÓ
- AZ ERKÖLCS ALATTVALÓ
- AZ ERKÖLCS ELLENFÉL/ELLENSÉG
- AZ ERKÖLCS EMBER/ÁLLAT
- AZ ERKÖLCS ÁLLAT
- AZ ERKÖLCS NÖVÉNY

A felsorolt fogalmi metaforák mögött a KITERJESZTETT NAGY LÁNC generikus metafora áll, amelyről tudjuk, hogy a világban lévő tárgyak és dolgok közötti kapcsolatokat jeleníti

meg. A KITERJESZTETT NAGY LÁNC metaforarendszer elemei tulajdonságaik alapján az alacsonyabbtól a magasabb szintű felé haladva épülnek egymásra.

A metaforák értelmében tehát az ERKÖLCS céltartomány konceptualizálható az EMBER, ÁLLAT és NÖVÉNY forrástartományok által. Ezen forrástartományok tulajdonságai kézzel foghatóbbá teszik számunkra az 'erkölcs' fogalmát.

A korpuszban vizsgált metaforikus nyelvi kifejezés alapján nem mindig lehet egyértelműen meghatározni, hogy mi a célkonceptus forrástartománya. Az (1)-es, (2)-es példamondatokat értelmezve az erkölcs lehet bármilyen szintű élőlény, hiszen a növény, állat és ember egyaránt képes a fejlődésre, mint ahogyan ápolni is lehet a természetben létező összes organizmust.

(1) És amennyire a társadalmi csoport nem nyújt házassági felkészítést az ifjúságnak, olyan mértékben kell a válásnak működnie úgy, mint egyfajta társadalmi biztonsági szelep, mely a fejlődő <erkölcsök> gyors változásának időszakaiban megakadályozza a még rosszabb helyzetek kialakulását.

(2) És ki álljon egy erkölcsi kór elleni szerveződés élére, ha nem a hit, lélek, <erkölcs> ápolására és védelmére hivatott Egyház?

Az emberi és állati aspektust is nehéz elhatárolni egymástól, hiszen mindkettő hasonló képességekkel bír. A LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora szerkezeti logikája szerint az embert az állattól mindössze a mentális képességei különböztetik meg. A (3)-as példamondat mutatja, hogy búcsúzni lehet mind embertől, mind egy szeretett állattól.

(3) S most, mikor az értelem meghátrál egy pillanatra a legalacsonyabb emberi ösztönök parancsszava előtt, nem akarom elhinni, hogy ez a búcsú pillanata, búcsú az értelemtől és az < erkölcsötől >, a hittől és a szolidaritástól, búcsú az európai ember küldetésétől és feladatától.

(4) Mindig történnek olyanok, amit ész fel nem érhet, morál meg nem emészt, < erkölcs > meg nem botlik benne, hazug nyelv meg nem bicsaklik rajta, mert az érdek az esendőség nagy úr.

(5) A pályája elején a szovjet rendszer kíméletlen kritikusa amerikai száműzetésében a nyugati < erkölcsöt > támadta, hazatérve a felemás orosz demokráciát.

A (4)-es példában két metaforikus kifejezést is találunk, amelyek AZ ERKÖLCS EMBER/ÁLLAT metaforára engednek következtetni. Az állatok és emberek egyaránt megemésztik az elfogyasztott ételmet, valamint megbotlanak járás közben. Az (5)-ös mondat is igazolja a fenti állítást, ugyanis támadni szokott ember emberre, ember állatra, állat emberre, de akár állat állatra is.

(6) A MI < erkölcsünk > tiltja a hazugságot.

A (6)-os mondatban viszont egyértelmű, hogy AZ ERKÖLCS EMBER metaforát használjuk a konceptualizációs folyamatban, hiszen tiltani, ráadásul hazugságot tiltani csak az emberek képesek.

A következő alfejezetekben azokat a metaforikus nyelvi kifejezéseket elemzem, amelyek esetében egyértelműen meghatározható a forrástartomány, tehát AZ ERKÖLCS EMBER, ERKÖLCS ÁLLAT és ERKÖLCS NÖVÉNY fogalmi metaforákat veszem szemügyre.

4.1. AZ ERKÖLCS EMBER

Az 'erkölcs' fogalom emberként különböző funkciókban jelenik meg a vizsgálati anyagban. Lehet az aktív cselekvő, a mondat ágense, valamint a cselekvések passzív elsenvedője, a mondat páciense.

AZ ERKÖLCS AKTÍV CSELEKVŐ/ÁGENS metafora esetében igei megszemélyesítésről beszélhetünk, mint például a (7)-es, (8)-as példamondatokban. Ez esetben az ERKÖLCS olyan cselekvést végez, amelyet csak az ember képes megtenni, mivel mentális képességre van szükség ahhoz, hogy mértéket szabjunk, véleményt alkossunk valamiről. Ezek az igék igazolják azt az állítást, hogy a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA szintjei közötti az embert valóban gondolkodási képességei különböztetik meg az alatta lévő szinten lévő állatoktól.

(7) *Azt kérdezném Lacitól, hogy a keresztény < erkölcs > hol húzza meg a határt, mennyit szabad lopni?*

(8) [...] *mit mond a Te erkölcsöd arról, akinek a tevékenysége révén jelentékeny módon megszaporodik az áldozatok száma, és ez még tudható is volt előre?*

AZ ERKÖLCS A CSELEKVÉS PÁCIENSE metafora szerint az 'erkölcs' tárgyként jelenik meg a mondatban, amelyen az ágens véghez visz/vitt valamilyen cselekvést, az pedig elsenvedte azt. Az ágens valamilyen hatást gyakorol a páciensre, ennek következtében annak megváltozik az állapota. A (9)-es példamondat szerint *Horn* (az ágens) züllesztő hatással volt az erkölcsre (a páciens). A kifejezés értelmezése során a ROSSZ CSELEKEDET LENT VAN metafora is szerepet játszik, amely AZ ERKÖLCS ERŐ fogalmi metafora része.

(9) *De még mindig nem értem, hogy Horn miként züllesztette le az < erkölcsöt > es a gazdaságot?*²

AZ ERKÖLCS EMBER metaforában megjelennek a Lakoff–Johnson (1999) féle MORÁLIS TEKINTÉLY és MORÁLIS REND fogalmi metaforák is.

A MORÁLIS REND metafora a természetben működő dominancia rendjére utal, amely azt jelenti, hogy Istennek hatalma van az emberek fölött, az embernek az állatok fölött, az állatok erőteljesebbek a növényeknél stb. Ez a metafora létjogosultságot ad a MORÁLIS TEKINTÉLYNEK hatalma gyakorlásához.

A tekintély fizikai értelemben vett felsőbbrendűség valaki felett. Ebben a viszonyban a tekintéllyel bíró egyén metaforikusan hatalmat gyakorol mások fölött. Az erkölcsi tekintély tapasztalati alapja a kisgyermekkorban megtapasztalt szülői tekintélyből ered. A szülői tekintély lehet törvényes, jogos, illetve abszolút. Előző esetben a gyerek nem feltétlenül érzi magát elnyomva, valójában a szülő a hatalmát a gyerek érdekében arra használja, hogy megvédje őt, illetve megtanítsa az erkölcsös élet alapvető szabályaira, viselkedési

² Az eredeti kifejezés a korpuszban ékezetek nélkül volt jelen, azokat a szerző javította. Eredeti mondat: *De még mindig nem értem, hogy Horn miként züllesztette le az < erkölcsöt > es a gazdaságot?*

normáira. Ha azonban a szülő az abszolút tekintélyét gyakorolja, a gyerek alsóbbrendű lényként köteles engedelmeskedni a szülőnek. A tekintély e kettős gyakorlása megfelel a Lakoff (1996) által kidolgozott a GONDOSKODÓ SZÜLŐ és SZIGORÚ APA családmodelleknek.

A MORÁLIS TEKINTÉLY SZÜLŐI TEKINTÉLY metafora tehát a következőképp épül fel:

EGY TEKINTÉLYES ALAK EGY SZÜLŐ

EGY MORÁLIS ÁGENS EGY GYEREK

A MORALITÁS ENGEDELMESSÉG (Lakoff–Johnson 1999: 296).

A korpuszadatok azt bizonyítják, hogy az erkölcs emberként mindkét szerepben, mind a hatalom gyakorlójaként, mind a hatalom alárendeltjeként megjelenhet. Ennek megfelelően az ERKÖLCS TEKINTÉLYES FELJEBBVALÓ és az ERKÖLCS ALATTVALÓ fogalmi metaforákra következethetünk.

Mindennapi tapasztalataink alapján elmondható, hogy a fölöttünk hatalommal rendelkező embereknek (pl. főnök, szülő) engedelmeskedünk, alávetjük magunkat az ő akaratának ((10)-es mondat), tiszteljük őt ((11-es) mondat), elfogadjuk az ő értékrendjét és aszerint élünk ((12)-es mondat).

(10) [...] a hit és az < erkölcs > dilemmáját: *hogyha az < erkölcsnek > engedelmeskedem, [...].*

(11) Azoknak az értékeknek a tiszteletét is, amelyek nincsenek normaszövegbe foglalva, *amilyen például az < erkölcs >.*

(12) Csoda-e hát ezek után, *hogy a zsidóság egy része (ki tudja mekkora hányada?) függetlenül attól, hogy vallásos -e, saját < erkölcsük > törvényei szerint világgá élve a Talmudot előrébb jut, kirekeszt, kihasznál, nyereszkedik?*

A (13)-as mondatban az erkölcs alárendelt pozícióba, a törvények hatalma alá került, vagyis a konceptualizációban az ERKÖLCS ALATTVALÓ fogalmi metafora vesz részt. Emellett a már említett ERKÖLCS A CSELEKVÉS PÁCIENSE metafora is megjelenik, hiszen az ERKÖLCS elszenvedte az alárendelés folyamatát, ettől az állapota ugyan nem biztos, de a hatalmi pozíciója biztosan megváltozott.

(13) *Az előző kormány ideje alatt rengeteget hallottam (Tocsik, Bokros végkielégítés, Hujber stb.), de akkor ezt mindenki tudomásul vette és alárendelte az < erkölcsöt > a törvény szavának.*

A metaforikus nyelvi kifejezések között számos példamondatban találkozunk nem igei megszemélyesítéssel. Leggyakrabban különféle jelzőkkel jellemezzük az 'erkölcs' fogalmat. Ezáltal annak különböző pozitív vagy negatív tulajdonságai kerülnek a figyelem fókuszába ((14)–(16)).

(14) [...] *maradi erkölcs [...]*

(15) [...] *tisztes keresztény erkölcs [...]*

(16) [...] *a kapitalizmus álszent < erkölcsét > elszántan támadó [...]*

Az erkölcs emberként gyakran jelenik meg a korpuszban a SPORT IKM-en belül ellenfélként, a HARC IKM-ben ellenségként, amelyből az ERKÖLCS ELLENFÉL/ELLENSÉG fogalmi

metafora vezethető le. A korpuszban beazonosított metaforikus nyelvi kifejezésekben nem mindig egyértelmű, hogy melyik IKM-en belül gondolkodunk. Ennek oka lehet, hogy mindkét idealizált kognitív modellről (a főleg a küzdősportok esetében) hasonló tudással rendelkezünk. A nyelvi példák alapján az ERKÖLCS megjelenhet győztes ((17-es példa) és vesztes ((18)-as példa) pozícióban egyaránt. A (19), (20)-as példamondatokban a harc folyamatára, nem pedig a végkimenetelére fókuszálunk.

AZ ERKÖLCS ELLENFÉL/ELLENSÉG fogalmi metaforában jelentős szerepet játszik az ERŐDINAMIKA, amely szerint egy külső vagy belső erő hat az egóra. Ha az képes ellenállni, akkor erkölcsös marad, ha az erő kerekedik felül, akkor erkölctelenné válik.

(17) *Az 56-osok nemzedékének olyan képviselőjét ismertem meg benne, aki érti és értékeli a magyar nemzet legjobbjainak történelmi harcát a szabadság, az emberi méltóság és az < erkölcs > győzelméért.*

(18) *érzékeim lassan felülkerekedtek az < erkölceimen >*

(19) *Az emberi kultúra, a humanizmus, a keresztény < erkölcs > és nemzeti öntudatunk kel birokra*

(20) *Vágyak és < erkölcsök > csapnak össze [...]*

4.2. AZ ERKÖLCS ÁLLAT

Az 'erkölcs' állatként történő konceptualizálása az ÉLŐLÉNY metaforák között a legszegényesebb. Az ERKÖLCS ÁLLAT fogalmi metafora leképezési rendszerét a talált nyelvi példák alapján nem lehet felépíteni.

A (21)-es példamondatban az ERKÖLCS MADÁR metafora mellett a JÓ CSELEKEDET FENT VAN fogalmi metafora is megjelenik, amelynek a FENT/LENT (JÓ DOLGOK FENT VANNAK, ROSSZ DOLGOK LENT VANNAK) orientációs metafora adja meg az alapját.

(21) *Hiszen ezen aetas pulzáló igazságát, dacos tenni vágyását, fennén szárnyaló < erkölcsét >, mellyel hadat üzen kishitűségnek, gyáva félsznek, nos tehát a változás új testimoniumait elkészíteni csak az igazi electusok hivatottak.*

A (22)-es példamondatban két metaforikus kifejezés található. Az ERKÖLCSÖS TISZTA fogalmi metafora forrástartományának fókusza Lakoff (1995, 1996) erkölcskonceptiója szerint az anyag tisztasága, nem keveredése semmivel. Ez alapján jelen esetben az ERKÖLCS SZUBSZTANCIA/ANYAG metaforával állunk szemben. Ha viszont az ígét értelmezzük, asszociálhatunk egy állatra, ha a *megvész* ige konkrét jelentéséről, tehát veszettségről mint betegségről beszélünk. Bár ez a vírusos fertőzőes betegség emberre is áterjedhet, inkább az állatvilágban jellemző.

(22) *A tiszta < erkölcs >, mely ha megvész [...]*

A (23)-as példában az előzőhöz hasonlóan ugyancsak az ige az, ami egyértelművé teszi, hogy az 'erkölcsöt' állatként konceptualizáljuk. Az élet rendje szerint minden élőlény elhal, viszont nyelviileg ezt különböző igékkel fejezzük ki. Az ember esetében a *meghal*,

elhunyt igéket preferáljuk, a növény *kiszárad, elszárad, kirothad*, az állatok pedig *elpusztulnak*, esetleg *megdöglenek*. Az *elpusztul* ige a cselekvőt, illetve a cselekmény okát háttérbe szorítja, ezáltal a cselekményt eseményként értelmezzük.

(23) *Öntudat elvesztésével elpusztul az < erkölcs > is, de az öntudat visszaszerzésével megteremtődik a tiszta élet is.*

4.3. AZ ERKÖLCS NÖVÉNY

Ha az 'erkölcs' fogalmat absztrakt komplex rendszerként értelmezzük, amely A KITERJESZTETT NAGY LÁNC kulturális modell tagja, az ERKÖLCS céltartomány egyik leggyakoribb forrástartománya a NÖVÉNY. Ez esetben a forrástartomány fókusza a rendszer fejlődése. Ezt alátámasztják az ERKÖLCS NÖVÉNY fogalmi metafora nyelvi manifesztációi is.

A korpuszban fellelt példák alapján a céltartomány a növény különböző életszakaszaira – palánta állapot/ültetés, meggyökerezés, fejlődés, virágzás, termés – terjed ki. Ennek megfelelően az erkölcsnek is különböző fejlettségi szintjei vannak. Az erkölcs növény fogalmi metafora alábbi leképezései manifesztálódnak a vizsgált nyelvi kifejezésekben:

A NÖVÉNY ELÜLTETÉSE → AZ ERKÖLCS KIALAKÍTÁSÁNAK KEZDETE

(24) *Az < erkölcsöt > inkább a szülőknek kell(ene) - jó példával - a lurkókba plántálni, nem néhány önjelölt erkölcsűcsőznek.*

A NÖVÉNY MEGGYÖKEREZÉSE → AZ ERKÖLCSI ESZMÉK BENSŐVÉ TEVÉSE

(25) *Az is zavar minket, hogy az < erkölcs > - még ha valamilyen nemes és egyetemesnek tekintett eszmerendszerből is vezetjük le - valami természetüinktől idegen, külső kényszer, amelyet külön neveléssel kell meggyökereztetni, interiorizálni.*

(26) *A kozmopolitizmusban gyökerező < erkölcs >.*

A NÖVÉNY VIRÁGZÁSA → AZ ERKÖLCS URALKODÁSA/IRÁNYÍTÓ MŰKÖDÉSE

(27) *Mindenki fejében él egy kép a kíváncsú múlttól, amikor még virágoztak az < erkölcsök >, és bőven termett a föld, az ország hatalmas volt, és erőt mutatott Európának.*

A NÖVÉNY TERMÉSE → AZ KIFEJLŐDÖTT ERKÖLCS

(28) *Így van és ez miért probléma csak nem csupa < erkölcs > csősz irogat (sic) a fórumba?*

(29) *És majd a Katolikus papok tanítják majd az < erkölcsöt > meg a hittant (sic) akik erkölcsileg és hitben is bizonyították éretlenségüket, [...]*

(30) *A közerkölcsök romlása és az üzleti < erkölcsök > romlása az elmúlt évben felerősödött.*

4.4. Kvantitatív elemzés

A fogalmi metaforák előfordulási gyakoriságát a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat. AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY metafora előfordulási mutatói a magyar korpuszban

Szerkezeti metafora	Gyakoriság (%)
AZ ERKÖLCS EMBER	74,78
AZ ERKÖLCS EMBER/ÁLLAT	16,22
AZ ERKÖLCS NÖVÉNY	8,29
AZ ERKÖLCS ÁLLAT	0,71

A számadatokból az derül ki, hogy az ERKÖLCS ÉLŐLÉNY ontológiai metafora jelentős részét (közel 75%-át) az ERKÖLCS EMBER szerkezeti metafora teszi ki. Ennek oka lehet a LÉTEZÉS NAGY LÁNCA metafora azon „működési elve”, amely szerint a konceptualizáció során a beszélők egy adott szituációban a legmagasabb szinten elérhető tulajdonságokat választják ki. Az emberek és állatok között kevesebb különbséget tudunk tenni, mint az emberek és növények vagy akár emberek és állatok között. Ezért a NÖVÉNY forrástartomány gyakrabban fordul elő, mint az ÁLLAT.

5. Összefoglalás

Elvont fogalmainkról úgynevezett laikus modelleket építünk fel az elménkben. Kövecses–Benczes (2010) szerint:

„a világról alkotott tudásunk lehet mindennapos, laikus megfigyeléseken, tudáson alapuló, vagy szakértelemre épülő. Mindennapos tudásunkat laikus értelmezések, elméletek jellemzik, amelyek abban segítenek, hogy kiismerjük magunkat a világban. [...] A laikus elméletek gyakran szemben állnak a tudományos elméletekkel (Kövecses–Benczes 2010: 228).

Egy elvont fogalomról birtokolt tudásunk tehát azokból a fragmentumokból épül fel, amelyeket egy kultúr- vagy nyelvközösség tagjai mindennapi életük során gyűjtenek össze. Ezek főleg hétköznapi megfigyelések a körülöttünk lévő világ működéséről. Az így szerzett tapasztalatok alkotják fogalmi rendszerünk alapját, amelyek révén elvont fogalmainkat konceptualizáljuk.

Az elemzésből az derült ki, hogy az ERKÖLCS céltartomány forrástartománya leggyakrabban egy ENTITÁS. A korpuszadatok alapján ez az entitás lehet élőlény (azon belül ember, állat, növény), tárgy, valamint szubsztancia/anyag, amelyek közül jelen tanulmányban AZ

ERKÖLCS ÉLŐLÉNY fogalmi metaforával foglalkoztam. A felsoroltak mind a KITERJESZTETT NAGY LÁNC metafora forrástartományai. Az 'erkölcs' ABSZTRAKT KOMPLEX RENDSZERKÉNT a TÁRSADALOM szintjén helyezkedik el a metaforarendszerben, amelynek működése révén képes felvenni az alatta és fölötte lévő szinteken lévő entitások tulajdonságait egyaránt. Így válik egyszer fölöttünk álló, hatalommal bíró tekintélyes alakká (pl. Isten), másszor egy tárgy jellemzői által konceptualizáljuk.

Élőlényként leggyakrabban emberként jelenik meg. Az 'erkölcs' lehet fölöttünk álló, viselkedésünket meghatározó tekintély, de akár alárendelt személy is. Előző azonban nagyságrendileg többször (150 alkalommal) fordul elő a nyelvi példákban, mint az utóbbi (3 alkalommal). Tehát a magyar beszélők tapasztalata szerint az 'erkölcs' fölöttünk áll, hatalmat gyakorol fölöttünk. Nem mindenki törődik ebbe bele, amit bizonyít, hogy a fogalomhoz az ELLENSÉG/ELLENFÉL forrástartomány is mentális hozzáférést nyújt (47 alkalommal). Az 'erkölcs' fejlődőképes. Ezt bizonyítja az ERKÖLCS NÖVÉNY fogalmi metafora leképezési rendszere, amelyben a növény minden életszakasza megjelenik.

A tanulmányban felvázolt elemzésből kitűnik, hogy nyelvünkben valóban manifesztálódik az erkölcskonceptiónk, hiszen számos metaforikus nyelvi kifejezést vizsgáltunk meg. Ez bizonyítja azt is, hogy a metaforák nyelvi és fogalmi szinten jelen vannak a hétköznapi emberek nyelvhasználatában, és a fogalmi metaforák részt vesznek bizonyos elvont fogalmaink konceptualizációjában.

Irodalom

- Banćzerowski, Janusz 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123(1), 78–87.
- Banćzerowski, Janusz 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, BTK.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán 2005b: *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Kövecses Zoltán 2010. *Metaphor: A practical introduction*. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Kövecses Zoltán 2015. *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1080/10926488.2015.1074808>
- Kövecses Zoltán 2020. *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. DOI: 10.1556/9789630597340
- Lakoff, George 1995. *Metaphor, morality and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust*. [http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.html – 2019. május 30.]
- Lakoff, George 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.

- Lakoff, George – Turner, Mark 1989. *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.2307/415109>
- Lechner, Ilona – Huszti, Ilona 2021a. The role of context and relevance in translating European Union texts. *Messenger of Kyiv National Linguistic University*. Series Philology, 24(1), 83–95.
- Lechner, Ilona – Huszti, Ilona 2021b. The Role of Context in Creating Meaning. In: Kalyniuk, T. V. – Bodnarchuk, T. V. eds. *Language and Speech: Fundamental Paradigms of Development*, Kamianets-Podilsky: Ruta, 161–173.
- Pragglejaz Group 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22(1), 1–39. DOI:10.1080/10926480709336752
- Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje 2010. *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>

Attitudes Toward Language Policy Models Among Foreign Applicants to Hungarian Universities

Askar Mambetaliev

1. Introduction

Attitudes shape language policies and planning (Gardner–Lambert 1972; Baker 1992: 29–30; Spolsky 2004). Attitudes of minority members toward LPM can differ significantly from those of the titular nationalities. When authorities assign to the official language an “enormously ubiquitous role, while utterly limiting the use of minority languages” (Mambetaliev 2020), the attitudes of the majority and minority can be contrastingly different. Expressions of positive or negative feelings toward a language may reflect impressions of linguistic difficulty or simplicity, ease or difficulty of learning, importance, elegance, and social status. Positive attitudes toward language can affect the learner’s academic success (Gardner–Lambert 1972; Gardner 1985; Baker 1992; Gardner–Lysynchuk 1990; Ellis 1999; Brown 2000; Nunan 2000; Weinburgh 2000; Csizér–Dörnyei 2005; Ushida 2005; Young 2006; Tella–Indoshi–Othuon 2010; Orynbeek 2016), cultural integration (Halliday 1968: 165), and career development (Przygoński 2020: 286). In contrast, negative attitudes may trigger language anxiety, learning demotivation, and continuous culture shock in an unfamiliar environment (Mambetaliev 2019: 198). Attitudes are hard to observe directly but can be inferred from behavior “as the amount of affection for or against some object” (Fishbein–Ajzen 1975: 8).

Language attitudes form language beliefs. Fishbein–Ajzen (1975: 134) established a link between attitudes and beliefs when they put that “someone form as soon a belief as an object is linked to an attribute.” They presented the relationship between attitudes and beliefs as $A = \sum b_i e_i$, where a – attitude, b – belief, e – of statements or attributes assigned to the object. Once such a relationship is established, the strength of a belief can also be measured. For example, attitudes toward statement (a) can be obtained from statement (b) or a set of other statements (Fishbein–Ajzen 1975: 53–86).

The literature distinguishes between implicit/covert/subconscious and explicit/overt/conscious language attitudes (Baker 1992), which intertwine with the integrative vs. instrumental dimensions of language attitudes (Gardner–Lambert 1972). “Only implicit language attitudes have explanatory power in relation to the contemporary

sociolinguistic change” (Pharao-Kristiansen 2019: 6) to elicit automatic implicit attitudes, which “are generally stronger predictors of habitual and spontaneous behavior as opposed to deliberate, well-considered behavior” (Vari-Tamburelli 2020: 2). The instant attitudes may reflect popular attitudes in the participant’s social environment. Personal attitudes are usually established through a thinking process that is called an educated attitude.

Language attitudes toward LPM according to gender are another issue that has not yet been well studied. Some authors claim that language attitudes do not vary depending on gender (Açıkgöz 1992; Saranraj-Khan-Zafar 2016; Malekmahmudi-Malekmahmudi 2019; Orfan-Weijer 2020). Meanwhile, other authors argue that they do vary (Fishman 1991: 184), and female students have more positive attitudes toward global languages than male students (Gomleksiz 2010; Kesgin-Mehmet 2015; Eshghinejad 2016; Abu-Snoubat 2017; Paradedewari-Mbato 2018). In addition, several scholars suggest that females are more favorable toward learning a second language than males (Gardner-Lambert 1972; Spolsky 1989). However, other studies oppose the conclusions of all these authors, stating that men are instrumentally more motivated to learn a global language than women (Saranraj-Khan-Zafar 2016).

Several studies shared their findings on the impact of academic majors on language learning and use (e.g., Gu 2002; Oxford-Nyikos 1989). They found that science and engineering students focused on domain-specific knowledge and skills. In contrast, humanities students were interested in attaining advanced language competence and “were more oriented toward the social and financial benefits of learning English.” Although both humanities students and medical students were “oriented toward immediate language use”, medical students “had a significantly greater amount of intrinsic motivation”, since they needed English for their studies (Yin 2008: 204–207). English is also a necessary language in studying many other disciplines as well, because “there is an internationally recognized English register for these disciplines and one cannot participate in the work of the discipline without doing so in English” (Schiffman 1996: 16; Al-Tamimi-Shuib 2009: 44).

Students in engineering in Yemen showed a greater emphasis on instrumental reasons and least attention on integrative reasons for learning English. Authors explain the low focus on integrative reasons by negative attitudes that “Arabs...have regarded the British and Americans as colonizers of some parts of the Arab World” (Al-Tamimi-Shuib, 2009: 44). Meanwhile, studying linguistics may impact beliefs about language replacing attitudes that assign an exclusive status to a language or one of its varieties with more inclusive attitudes toward all language varieties (Avelar-Carvalho 2012: 59).

The society comprises members who hold assimilationist and pluralist attitudes and those in between (Razfar 2012). Some hold both attitudes concurrently. Bourdieu (1991) described their case as representing a dialectical relationship in a unity of opposites. In Henderson’s (2015) study, her participants simultaneously had contradictory language attitudes. The coexistence of assimilationist and pluralist views creates a ‘sociopsychological tension’ between additive versus pluralist language ideologies (Henderson’s 2015:

76). The tension can be observed in the respondent's "comment about language policy, language use, or language acquisition" when they "articulate one belief followed by a statement that could be considered contradictory." Therefore, assimilationist and pluralist ideologies might be better viewed as the extremes and a continuum (Henderson 2015: 152), which can coexist in the same person.

Thus, this study aims to describe and explain the answers to the following question: How can gender, religion, and language fluency impact attitudes toward LPM? In other words, the following hypothesis will be tested: There are no statistically significant differences in the attitudes toward LPMs among foreign applicants to Hungarian universities.

2. Research method

Most previous studies on language attitudes questioned languages directly, without reference to language policy models. In this study, questions about international and native languages were asked simultaneously, which generated some tension that made respondents ponder before joining one of the ideological camps (monolingualism versus multilingualism). This technique is used to extract instant answers and diversify the approach to studying language attitudes toward LPM.

The questionnaire contained both closed and open questions. The first part of the questionnaire collected demographic information from respondents. The second part consisted of open questions and statements that aimed to extract the attitudes toward the questions. The open questions were used in the hope that "subjects may reveal other attitudes, which the researcher may not have anticipated" (Agheyisi-Fishman 1970: 148). This part required participants to answer questions within a limited time frame. After the time allotted for the question, the page was automatically closed, and the next question appeared. The answers were then numbered according to a particular coding system which was partly adapted from the Attitude and Motivation Test Battery (AMTB) designed by Gardner (1985) and the scaled answer system introduced by Likert (1932).

The instrument's primary purpose was to examine the relationships between instant attitudes toward languages and LPM across gender, nationality, religious contexts, and ELF. The test resembled the verbal fluency test, determining how much the participant could extract information from his mental lexicon. However, this test required the respondent to write ideas, not words. The test questionnaire included three questions that participants had to answer in a limited time.

The survey in this study was conducted among random applicants, students, and aspirants of the scholarship since the attitudes of a large population can be studied by collecting data from a part of that population (Palviainen-Huhta 2015: 193). More than 200 participants, including 111 male and 92 female respondents, filled the online questionnaire and passed the attached test during 2018–2021. The respondents were from former Soviet regions (35), Arab countries (19), Pakistan (43), Southeast Asia (36),

and Africa (54). The ages of the participants in the bachelor's, master's, and doctoral programs were different. Therefore, to normalize the data, they were grouped into three categories: under 20 years of age (Category 1), from 20 to 30 years of age (Category 2), and over 30 years of age (Category 3). Their native languages were European, Turkic, Arabic, Pakistani, Southeast Asian, and African languages.

Measuring implicit attitudes requires special techniques since "implicit attitudes are based on automatic operations, which require only scarce cognitive resources and limited time to process the attitude stimuli". Therefore, "the processes of attitude measurement should be unintentional, uncontrolled and autonomous" (De Houwer-Moors 2007; Fazio-Towles-Schwen 1999; Wilson-Lindsey-Schooler 2000).

Attitudes can also be inferred from intentions, motivations, or beliefs for the language. Once a relationship between attributes and objects is established, attitudes, beliefs, and preferences can be calculated. Evaluation of statements or arguments for attitudes has been established by inferring meanings in several responses. Therefore, this study frequently used inferential belief formation formulas to define attributes of objects because the values of variables can be obtained indirectly through inferring from various attributes. In other words, attitudes toward statement (a) can be obtained from statement (b) or a set of other statements. For example, a statement (a), 'Mother's tongue is important for children's academic development!' may impact the evaluation of the other statement (b), 'Our children need to study math in their mother tongue!' Therefore, the parents' evaluation of (b) may be inclined toward positive values that favor mother tongue education in the scaling system (Fishbein-Ajzen 1975: 60-61).

Since the questions were open, they had to be codified. Considering ideas in other reports, such as Cooper-Fishman (1977: 15), the responses were numerical code values. In addition, some ideas were adapted from Fishbein-Ajzen (1975: 55) and were used to codify the open question about the mother tongue and English. In coding the responses, a 'blind evaluation' was used, that is, the answers were coded with the columns removed from the name, gender, age, and nationality. Although the codification of responses resembles the Likert scale, this system is not the Likert scale because the respondents answered open questions. Therefore, the answers were not evaluated by the participants but were codified by the researcher. The reason for using open questions was a problem that arose during the pilot phase when many respondents did not want to select some of the answer options offered in the form of the Likert scale. Therefore, after consultation with Bernard Spolsky (his works are listed in the bibliography), it was decided to use open-ended questions. Then, the researcher systematized the answers using a unique scale system. The advantage of this modified approach is that the researcher can scale the responses more accurately, which, in turn, can influence conclusions.

In this system, the categories are arranged in the gravitation of attitudes from instrumentality to affectivity. The closer is the category to the left side of the system, the more it is instrumental, the closer is the category to the right side of the system, the more affective it is. As is known from the literature, affective attitudes toward the target attitude

are more conducive to integration with the speakers of the language than instrumental attitudes.

Attitudes toward LPM are measured on a five-level scale, where preferences change from monolingual to multilingual. In addition, a different system measures attitudes and motivations toward learning the mother tongue (MT) and English.

The idea and pilot results were presented at three international conferences (Szeged University, University of Pannonia, George Washington University). After receiving their feedback, it was reviewed and edited. Some of the questions have been rephrased and regrouped for clarity. Then it was tested with a group of 25 participants to measure the reliability of the items, which showed that the instrument's internal consistency and programmatic stability were satisfactory.

The relationships and differences between and within variables were tested using appropriate statistical tests. Before using the methods, the data were carefully prepared, each response was accurately codified to ensure proper order and intervals between values, where these assumptions were required. The test conditions allowed participants to express their ideas freely, while the limited timeframe facilitated automatic implicit attitudes.

3. Discussion of the results

Pearson's Chi-square test found a significant variation of attitudes toward the native language between male and female participants,

$$X\text{-squared} = 323.26, df = 222, p\text{-value} = 1.049e-05$$

Comparing the means for gender found that women have more affective attitudes toward the mother tongue than men (2.9 vs. 4.1). This finding supports the arguments of some authors in the literature review.

However, attitudes toward language policy models do not vary significantly between males and females,

$$X\text{-squared} = 2.5284, df = 4, p\text{-value} = 0.6396$$

A significant correlation is found between the attitudes toward the native language and English fluency,

$$t = 4.001, df = 181, p\text{-value} = 0.001.$$

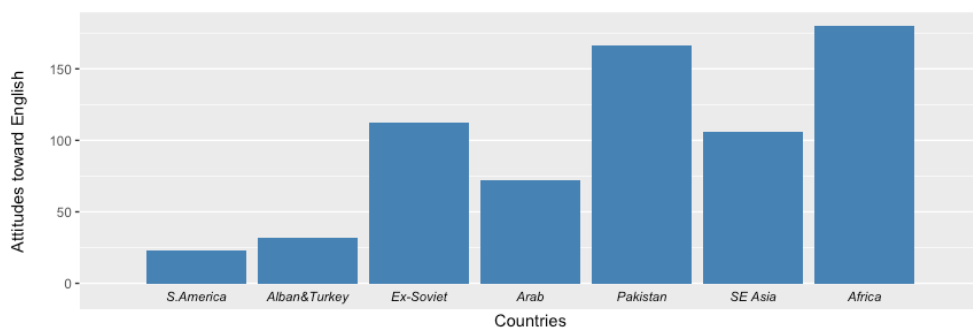
The above result shows that attitudes toward the native language and English fluency are directly proportional among the participants. The better the respondents know English, the more they are aware of the language problems in the world and the more worried they are about their native language. The increased concern for the mother tongue can also be attributed to the fact that most of the participants in this study were from provincial areas, where they usually speak their native languages, while in urban areas, people tend to prefer the regional lingua franca.

It should be noted that although men received better English proficiency test scores than women in some countries, the Wilcoxon test does not consider this difference between male and female participants significant.

$$W = 5370, p\text{-value} = 0.8915$$

This study confirms the findings of previous studies on the prevalence of positive attitudes towards the English language in the participating countries. However, the level of attitude differs from country to country (Figure 1).

Figure 1. Attitudes toward English

One Sample t-test shows that the applicants' attitudes toward language policy models are also diverse,

$$t = 31.175, df = 176, p\text{-value} < 2.2e-16$$

alternative hypothesis: true mean is greater than 0

95 percent confidence interval:

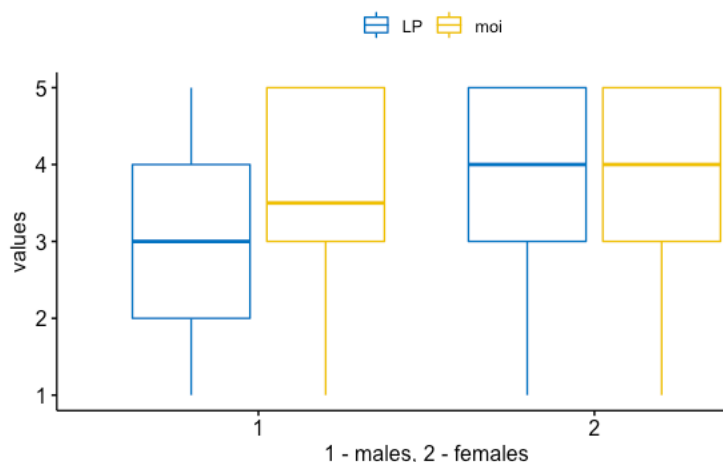
3.097681 Inf

sample estimates:

mean of LP

3.271186

Furthermore, the boxplot function of RStudio shows (Figure 2) the attitudes of men and women towards two dependent variables, namely, attitudes towards language policy models and attitudes towards the idea of formalizing English as a medium of instruction (MoI) globally, vary. The higher the value of the dependent variable in the graph, the stronger is the support for multilingualism. Likewise, the higher the value of the dependent variable, the stronger the idea of adding English on top of the official language(s) in the education sphere. The graph shows that men are more inclined to add English as a medium of instruction than the multilingual language policy in their countries. On the other hand, women are favorable to both policies.

Figure 2. Attitudes toward language policy models by gender

Attitudes to language policy models do not differ significantly between countries.

Kruskal-Wallis chi-squared = 116.28, df = 119, p-value = 0.5536

However, if we take L1 as a marker of ethnic identity, then there is a noticeable difference in attitudes to models of language policy between participants of different nationalities.

Kruskal-Wallis chi-squared = 78.381, df = 60, p-value = 0.04989

This difference in attitudes toward language policy models between nations and nationalities can be explained by the fact that participants belong to different ethnic groups in their countries, which influences the choice of language policy model. Thus, for example, a member of a Pakistani ethnic minority may be happy to have his or her mother tongue included in the number of official languages. In contrast, a member of the titular nationality of the same country may prefer to limit the number of official languages in his country. Minorities are usually in favor of multilingualism, and the majority often impose their language on the entire country.

Giving English the official language of instruction status will change the linguistic alignment in developing countries within one or two generations. Such a change in language policy transforms a monolingual nation into a bilingual one, at least. Moreover, English in education will facilitate access to information and change traditional linguistic attitudes. The following test results, ANOVA, show a significant variation between English and attitudes toward the models of language policy.

	Df	Sum Sq	Mean Sq	F value	Pr (>F)
Test Results	1	7.4	7.408	3.863	0.0499
Residuals	175	335.6			

This test does not tell us the direction of the variance whether English positively affects monolingualism or multilingualism ideas, but it shows a significant impact of English on the attitudes toward these language policy ideologies.

MANOVA shows more significant variations in English fluency, English language attitudes, and language policy models.

	Df	Pillai	Approx F	Num Df	Den Df	Pr(>F)
English as MoI	1	0.05	4.31	2	180	0.015*

The p-values for both dependent variables were less than 0.05, indicating the importance of English fluency in attitudes toward language policy models. English fluency significantly increases the level of support for introducing English as the medium of instruction globally.

This study also collected information on applicants' choice of specialization, which was grouped into seven specialties, including social sciences, humanities, medical sciences, natural sciences, engineering sciences, computer science, environmental and agricultural sciences. Therefore, an ANOVA test was performed between groups of specialization and attitudes toward language policy models. The test result showed that the differences in attitudes between specialties were not statistically significant.

	Df	Sum Sq	Mean Sq	F value	Pr(>F)
Majors	1	0.6	0.5988	0.306	0.581
Residuals	175	342.4	1.9565		

The religious context was found to have a significant impact ($p < 0.05$) on attitudes toward the idea of making English an official MoI. In particular, it found the most significant support among applicants from 'Muslim' countries. Conversely, the minimum

support was found among participants from Southeast Asia. The mean of attitudes supporting English as MoI in African countries where Christians constitute the majority is 3.9 (SD = 1.1), while the mean in Southeast Asia is 3.41 (SD = 0.95). Pearson's Chi-square test showed that the difference was statistically significant.

$$X\text{-squared} = 23.022, df = 12, p\text{-value} = 0.03.$$

Variances in attitudes toward language policy models among age groups have not been detected by both ANOVA and t-test

$$X\text{-squared} = 6.3781, df = 8, p\text{-value} = 0.605$$

The following table summarizes the top seven frequently used adjectives in the answers in descending order calculated using the Nvivo app. The table is composed of answers to questions about attitudes to language policy models, about English and the native language.

	Toward English	Toward language policy models	Toward the language of city/town
1	easy	unifying	basic
2	scientific	diverse	easier
3	helpful	mandatory	essential
4	significant	multiple	personal
5	beneficial	open	uniting
6	logical	practical	comfortable
7	needed	proficient	connecting

Respondents believe that English is an easy, helpful, and beneficial language, as well as/therefore, it is scientific, logical, and needed. The language of the city, where the participants are from, is accompanied by such words as basic and essential and uniting and connecting. The adjectives easier were associated with daily life and comfort, and the word personal was associated with the freedom of choice to learn the local language. The adjectives toward language policy models emphasized the necessity of unity among diverse communities. Therefore, some respondents insisted on mandatory learning of the official language for multiple ethnicities. However, some ethnic representatives of ethnic minorities opposed the monolingual language policy model. They instead promoted more than one language to be official for their countries.

Nvivo helped to classify personal, instrumental, and integrative attitudes. When the measurement for attitudes is treated as discrete data (since the scales in this study have

order and interval), a Spearman's correlation test found significant correlations ($p < 0.05$) between the level of the support English and personal attitudes.

$$t = 3.4297, df = 203, p\text{-value} = 0.0007$$

Instrumental attitudes, in contrast, did not find a significant correlation with English fluency:

$$t = -0.1875, df=203, p\text{-value} = 0.8515.$$

The chi-square test confirmed a substantial difference between the agreeing and disagreeing camps. The results conclude that knowledge of a language's power, importance, or other characteristics yields less success in English fluency than developing positive feelings toward that language.

Bibliography

- Açıkgöz, Ü. 1992. *Đşbirlikli öğrenme: Kuram, araştırma ve uygulama (Cooperative Learning, theory, research and evaluation)*. Malatya: Uğurel Matbaası.
- Abidin, M. – Pour-Mohammadi, M. – Alzwari, H. 2012. EFL students' attitudes toward learning the English language: The case of Libyan secondary school students. *Asian Social Science*, 8(2), 119.
- Abu-Snoubat, T. 2017. An evaluation of EFL students' attitudes toward English language learning in terms of several variables. *International Journal of English Language Teaching*, 5(6), 18–34.
- Agheyisi, R. – Fishman, J. 1970. Language Attitude Studies: A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthropological Linguistics*, 12(5), 137–157.
- Ahmed, S. 2015. Attitudes towards English language learning among EFL Learners at UMSKAL. *Journal of Education and Practice*, 6(18), 6–16.
- Al Noursi, O. 2013. Attitude towards learning English: The case of the UAE technological high school. *Educational Research*, 4(1), 21–30.
- Almahmoud, M. A. 2012. *Saudi University students' attitude towards the use of Arabic and English: Implications for language planning*. Macquarie: Macquarie University.
- Al-Quyadi, A. 2000. *Psycho-sociological variables in the learning of English in Yemen (Ph.D. thesis)*. Bhagalpur University.
- Al-Tamimi, A. – Shuib, M. 2009. Motivation And Attitudes Towards Learning English: A Study Of Petroleum Engineering Undergraduates At Hadhramout University Of Sciences And Technology. *GEMA Online Journal of Language Studies*, 9(2), 29–55.
- Al-Zahrani, M. 2008. *Saudi secondary school male students' attitudes towards English: An exploratory study*. J. King Saudi University, Language and translation.
- Arani, J. 2004. Attitudes towards learning English of medical students at Kashan University of Medical Sciences: Iran. *Karan's Linguistics Issues (Online)*.
- Avelar, A. – Carvalho, F. 2012. Attitudes towards and beliefs about the mother tongue. In: E. Pedro, A. Avelar, F. Carvalho, L. Cavalheiro, A. Henshall, O. Lazaretnaya, M. Teixeira, *Attitudes and beliefs related to language and languages: a survey of university students in Portugal (2008-2010)*. Lisboa.
- Baker, C. 1992. *Attitudes and language*. Clevedon Hall: Multilingual Matters.

- Baker, W. – Hüttner, J. 2019. “We are not the language police”: Comparing multilingual EMI programmes in Europe and Asia. *International Journal of Applied Linguistics*, 29(1).
- Bourdieu, P. 1991. *Language and symbolic power*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Brown, D. 2000. *Principles of language learning and teaching*. New York: Longman.
- Cooper, R. – Fishman, J. 1977. A Study of Language Attitudes. *Bilingual Review / La Revista Bilingüe*, 4(2), 28 pages.
- Csizér, K. – Dörnyei, Z. 2005. The internal structure of language learning motivation and its relationship with language choice and learning effort. *The Modern Language Journal*, 89(1), 19–36.
- De Houwer, J., – Moors, A. 2007. How to Define and Examine the Implicitness of Implicit Measures. In: B. Wittenbrink N. Schwarz (Eds.), *Implicit Measures of Attitudes: Procedures and Controversies*. New York: Guilford Publications, 179–194.
- Ejeh, M. 2004. Attitudes of Student Teachers Towards Teaching in Mother Tongue in Nigerian Primary Schools: Implications for Planning. *Language Culture and Curriculum*, 17(1), 73–81.
- Ellis, R. 1999. *Understanding second language acquisition*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Eshghinejad, S. 2016. EFL students’ attitudes toward learning the English language: The case study of Kashan University students. *Cogent Education*, 3(1).
- Fazio, R. – Towles-Schwen, T. 1999. The MODE Model of Attitude-Behavior Processes. In: S. Chaiken – Y. Trope eds. *Dual-process Theories in Social Psychology*. New York: Guilford Press, 97–116.
- Fishbein, M. – Ajzen, I. 1975. *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA, USA: Addison-Wesley.
- Gardner, C. R. – Lambert, E. W. 1972. *Attitudes and motivation in second language learning*. Newbury House Publishers.
- Gardner, R. 1985. *Social psychology and second language learning: The role of attitude–motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, R. – Lysynchuk, L. 1990. The role of aptitude, attitudes, motivation, and language use on second-language acquisition and retention. *Canadian Journal of Behavioral Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 22(3), 254.
- Goktepe, F. 2014. Attitudes and motivation of Turkish undergraduate EFL students towards learning the English language. *Studies in English Language Teaching*, 2(3), 314.
- Gomleksiz, M. 2010. An evaluation of students’ attitudes toward English language learning in terms of several variables. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 910–918.
- Graddol, D. 1997. *The future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century*. The British Council.
- Grosjean, F. 1982. *Life with two languages: Introduction to bilingualism*. Harvard University Press.
- Gu, Y. 2002. Gender, academic major, and vocabulary learning strategies of Chinese EFL learners. *RELJ Journal*, 33(1), 35–54.
- Halliday, M. 1968. The users and uses of language. In: J. Fishman ed. *Readings in the sociology of language*. The Hague: Mouton.
- Henderson, K. 2015. *Dual Language Bilingual Education Program Implementation, Teacher Language Ideologies and Local Language Policy [Ph.D. Dissertation]*. The University of Texas at Austin.
- Joseba, M. 2005. Student Engineers, ESP Courses, and Testing with Cloze Tests., 2.

- Karahan, F. 2007. Language Attitudes of Turkish Students towards the English Language and Its Use in Turkish Context. *Journal of Arts and Sciences Say(7)*, 73–87.
- Kesgin, N. – Mehmet, A. 2015. Attitudes of students towards the English language in high schools. *Anthropologist*, 20(1,2), 297–305.
- Khalid, A. 2016. A study of the attitudes and motivational orientations of Pakistani learners toward learning English as a second language. *SAGE Open*, 6(3).
- Khejeri. M. 2014. Teachers Attitudes Towards the Use of Mother Tongue as a Language of Instruction in Lower Primary Schools in Hamisi District, Kenya. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(1).
- Kingsley, L. 2010. *Language Policy in Multilingual Workplaces: Management, practices, and beliefs in banks in Luxembourg [Ph.D. Thesis]*. Victoria University of Wellington.
- Korth, B. 2005. *Language attitudes towards Kyrgyz and Russian: discourse, education, and policy in post-Soviet Kyrgyzstan*. Peter Lang.
- Likert, R. 1932. *A technique for the measurement of attitudes*. New York: New York University.
- Lomotey, B. – Boasiako, A. 2020. Investigating University of Ghana students' beliefs and attitudes about Spanish and Russian language learning and their effects on motivation. *Marang: Journal of Language and Literature*, 33.
- Malekmahmudi, M. – Malekmahmudi, S. 2019. Attitudes of Iranian students towards learning the English language. *Journal of Clinical and Basic Research*, 2(2), 35–39.
- Mambetaliev, A. (2019). Barriers to and Strategies for Sustainable Relationships on Multilingual Campuses. *Sustainable Multilingualism*, 14(1), 196–206.
- Mambetaliev, A. 2020. István Csernicsko, Kornélia Hires-László, Zoltán Karmacs, Anita Márku, Réka Máté,–Enikő Tóth-Orosz: Ukrainian Language Policy Gone Astray. *Hungarian Journal of Applied Linguistics*(21), 3.
- Mambetaliev, A. 2021. Norbert Schmitt–Michael Rodgers eds. An Introduction to Applied Linguistics. *Hungarian Journal of Applied Linguistics*, 21(1), 1–4.
- Mambetaliev, A. 2021. *Journal of Multilingualism*. Retrieved from: <https://multil.org>
- Muthanna, A. – Miao, P. 2015. Chinese students' attitudes towards the use of English-medium instruction into the curriculum courses: A case study of a National Key University in Beijing. *Journal of Education and Training Studies*, 3(5), 59–69.
- Nunan, D. 2000. *Language teaching methodology* (2nd Impression ed.). Harlow: Pearson Education Ltd.
- Orfan, S. – Weijer, J. 2020. Afghan undergraduate students' attitudes towards learning English. *Cogent Arts–Humanities*, 7(1).
- Orynbeke, G. 2016. *EFL University Students' Beliefs about English Language Learning; the Case of Kazakhstan [Master's Thesis]*. Gazimağusa, North Cyprus: Eastern Mediterranean University.
- Oxford, R. – Nyikos, M. 1989. Variables Affecting Choice of Language Learning Strategies by University Students. *Modern Language Journal*(73), 291–300.
- Palviainen, Å. – Huhta, A. 2015. Investigating Relationships between Language Attitudes and Policy Issues. In: F. Hult – D. Johnson eds. *Research Methods in Language Policy and Planning: A Practical Guide*. Willey Blackwell, 193–204.
- Paradewari, D. – Mbato, C. 2018. Language attitudes of Indonesians as EFL learners, gender, and socio-economic status. *Language and Language Teaching Journal*, 21, 114–123.

- Pedro, E., Avelar, A., Carvalho, F., Cavalheiro, L., Henshal, A., Lazaretnaya, O., Teixeira, M. 2012. *Attitudes and beliefs related to language and languages: a survey of university students in Portugal (2008-2010)*. Lisboa, Portugal.
- Pharao, N. – Kristiansen, T. 2019. Reflections on the relation between direct/indirect methods and explicit/implicit attitudes. *Linguistics Vanguard*.
- Philipson, R. 2016. Linguistic imperialism of and in the European Union. In: H. Behr –J. Stivachtis eds. *Revisiting the European Union as an empire* Routledge. 134–163.
- Przygoński, K. 2020. A critical assessment of the construct of attitude in sociolinguistics: A sociopsychological insight (Part 1). *Studia Linguistica*, 285–297.
- Razfar, A. 2012. Narrating Beliefs: A Language Ideologies Approach to Teacher Beliefs. *Anthropology & Education Quarterly*, 43(1), 61–81.
- Rutten, G. 2019. *Language Planning and Nation Building: Ideology, policy, and implementation in the Netherlands, 1750–1850*. John Benjamins Publishing Company.
- Saranraj, L. – Khan, Z. A. – Zafar, S. 2016. Influence of motivational factors and gender differences on learning English as a second language: A case of engineering students from rural background. *Indian Journal of Science and Technology*, 9(44).
- Sayadian, S. – Lashkarian, A. 2010. Investigating attitude and motivation of Iranian University learners toward English as a Foreign language. *Contemporary Issues in Education Research*, 3(1), 137–148.
- Schiffman, H. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
- Siddiq, K. A. – Miri, M. A. – Sarwarzada, T. 2019. Afghan students' attitudes and motivations toward ESP and EGP Courses. *Strength for Today and Bright Hope for Tomorrow*, 19, 354.
- Somblingo, R. – Alieto, E. 2019. English Language Attitude among Filipino Prospective Language Teachers: An Analysis through the Mentalist Theoretical Lens. *The Asian ESP Journal*, 15(2), 23–41.
- Spolsky, B. 1989. *Conditions for second language learning*. Oxford University Press.
- Spolsky, B. 2018. 17 Language policy: From planning to management. In: C. Siew Kheng, *Un(intended) Language Planning in a Globalising World: Multiple Levels of Players at Work*. Warsaw: De Gruyter Open Poland. 301–309.
- Tella, J. – Indoshi, F. – Othuon, L. 2010. Relationship between students' perspectives on the secondary school English curriculum and their academic achievement in Kenya. *Educational Research*, 1, 390–395.
- UNESCO. 2020. *Mother Tongue and Early Childhood Care and Education: Synergies and Challenges*. UNESCO Bangkok Office.
- Ushida, E. 2005. The Role of Students' Attitudes and Motivation in Second Language Learning in Online Language Courses. *CALICO Journal*, 23(1), 49–78.
- Vari, J. – Tamburelli, M. 2020. Standardization: bolstering positive attitudes towards endangered language varieties? Evidence from implicit attitudes. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1–19.
- Weinburgh, M. 2000. *Gender, Ethnicity, and Grade Level as Predictors of Middle School Students' Attitudes toward Science*. ERIC.
- Wilson, T. – Lindsey, S. – Schooler, T. 2000. A Model of Dual Attitudes. *Psychological Review*, 107(1), 101–126.
- Woolard, K. A. 1998. Introduction: Language ideology as a field of inquiry. In: B. Schieffelin – K. Woolard – P. Kroskrity eds. *Language ideologies: Practice and theory*. UK: Oxford University Press. 3–47.

- Yin, C. 2008. *Language learning strategies in relation to attitudes, motivations, and learner beliefs: Investigating learner variables in the context of English as a foreign language in China*. Maryland. The University of Maryland.
- Young, M. 2006. Macao students' attitudes toward English: A post-1999 survey. *World Englishes*, 25(3-4), 479-490.

Digitális kompetenciák

Digitális kompetenciák: az információsűrűs kérdései és az álhírekhez való viszonyulás a Beregszászi járás internetezői körében

Sütő Krisztina – Márku Anita

A digitális világban való jártasság, fejlett digitális kompetenciák egyre inkább szükségesek mind a tanuláshoz, a munkához és a társadalomban való aktív részvételhez is.

Mára már egy kattintás által mindenki számára elérhetővé válnak a különböző információk, sőt míg korábban azok megszerzése volt a nehéz, ma az információ-dömpingből nehéz kiválasztani azt, ami fontos, hasznos és főleg hiteles. Annak érdekében, hogy minél tudatosabb internet-felhasználókká váljunk, nagyon fontos a kritikai gondolkodás és a szövegértés, szövegalkotás fejlesztése. Az is lényeges, hogy felvértessük magunkat néhány szűrési stratégiával, amely alapján biztosabban eligazodunk az online információk tengerében, hatékonyabban tudjuk megválogatni és értelmezni azokat, valamint megszünteni az álhíreket, hoaxokat.

A pandémia idején nyilvánvalóvá vált, hogy mindannyiunknak szüksége van arra, hogy a digitális világban is megálljuk a helyünket, valamint képesek legyünk értelmezni és feldolgozni a felénk áramló digitális információkat, hiszen sokunk munkakörnyezete egyik napról a másikra a fizikai terekből átköltözött az online térbe. Az is nyilvánvaló, hogy ma már legalább annyira az életünk része a digitális szövegek olvasása, feldolgozása, az információk értelmezése, mint a nyomtatott szövegeké. Azaz törekednünk kell a digitális kompetencia kialakítására és fejlesztésére minden életkorban.

A digitális kompetencia fogalma alatt az idő folyamán más és más jelentést értettek, ugyanis Gilster definíciójában (Gilster 1997) még nyoma sincs kompetenciáknak, képességlistáknak vagy szükséges attitűdöknek. Ma már viszont a szakirodalom jelentős részében konszenzus van arra vonatkozóan, hogy a digitális kompetencia nem csupán a technikai képességekre szorítkozik (Tóth-Mózer-Kárpáti 2016: 122). Alapvető eleme a digitális írástudás, mely magába foglalja azokat a képességeket, amelyek a szövegértési stratégia műveleteinek – az információ értékelése, összehasonlítása, a szándék azonosítása – elvégzéséhez szükségesek (Gonda 2014: 439).

1. A kutatásról

A tanulmány keretében a Beregszászi járásban élő 18 és 65 év közötti, a szociális médiában aktivitást mutató internetezők (pl. aktív Facebook-profillal rendelkeznek) körében végzett felmérés (2019–2020) részeredményeit kívánjuk bemutatni, mely a digitális kompetenciák közül a szövegértési készségeknek egy kis szeletét, mégpedig az információkeresés és -szűrés kérdéseit, valamint az álhírek, a hoaxok felismerésére, kezelésére vonatkozó kérdéseket járja körbe.

A megvalósult munka egy kiindulási kísérletnek, pilotkutatásnak tudható be, ugyanis a kárpátaljai magyarok digitális kompetenciáit vizsgáló kutatás eddig még nem készült. Az online biztonság, a digitális identitás és a médiatudatosság kérdéseit Márku Anita részben érinti egy 2017-es kutatásában (Márku 2017), de főleg a digitális térben való többnyelvűség kérdései álltak a kutatása fókuszában (Márku–Bartha 2019).

Szövegértési kompetenciát mérő próbavizsgálatok már voltak Kárpátalján, amelyekből szakdolgozat (Tóth 2017), diplomamunkák (Szanyi Km 2019; Kovács 2019), kutatási beszámoló (Ferenc 2014), valamint tanulmány is született (Beregszászi–Csernicskó 2021), de szükséges lenne egy reprezentatív vizsgálatra is, kiegészítve azt a digitális (szövegértési) kompetenciák vizsgálatával, hogy valódi képet kaphassunk az anyanyelvi szövegértésről, hogy a jövőben is gondolkodó, író, olvasó és médiatudatos fiatalok kerüljenek ki a kárpátaljai iskolákból.

Mindezek tudatában nyitottunk ezen kutatási téma felé és végeztünk kutatást egy előre meghatározott célcsoport körében. A vizsgálat célja az volt, hogy feltérképezzük Ukrajna legnagyobb magyar többségű járásában élő internetezők:

- milyen stratégiákat (pl. kulcsszavas keresés, hang vagy képalapú keresés),
- milyen eszközöket (keresőprogramok) alkalmaznak az információ keresésére és szűrésére (hányadik találatot nyitja meg a böngészőben, mi alapján választja ki a megnyitandó oldalt),
- illetve hogyan haladnak tovább a keresésben (hólabdaszerűen vagy új keresés indítása által),
- milyen szempontok alapján ellenőrzik a közösségi oldalon megosztott hírt és cikket,
- valamint hogyan szűrik meg a megtévesztő, hamis híreket, manipulatív képeket.
- Annak érdekében, hogy minél megbízhatóbb eredmények kerüljenek a felszínre kvantitatív (online kérdőív) és kvalitatív (résztevő megfigyelés) módszereket is alkalmaztunk.

2. Résztevő megfigyelés

A részttevő megfigyelés a kérdőíves felmérés előtt zajlott 2019 őszén. Összesen 40, a Beregszászi járásban élő adatközlő szociális médiában való aktivitását sikerült nyomon követni. Kiválasztásuk *hólabda* módszerrel történt, ugyanis egy álhír megosztása során,

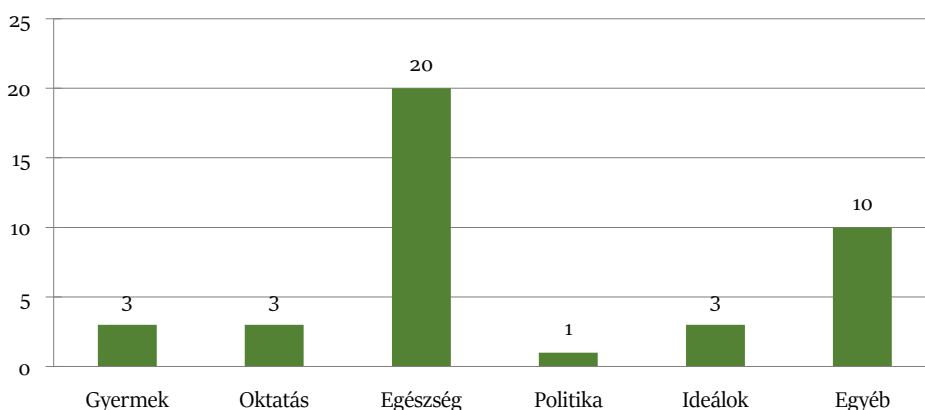
gyakran előfordult, hogy több személy tovább osztotta, vagy lájkolta az aktuális tartalmat, így egy kiinduló pontból több egyén bejegyzéseit is figyelemmel kísértük és ellenőriztük.

A megfigyelés az októberi, novemberi és decemberi hónapokra terjedt ki, mely idő alatt a személyes adatok védelme betartásával online naplót vezettünk, egy Excel táblázatba rögzített adatok alapján: álhírek URL-linkje, a megosztás dátuma, a témával kapcsolatos címszavak, valamint a bejegyzésre érkezett megosztások és lájkok száma.

Összesen 41 álhír került be az online naplóba, melyek olyan hírcikkek, melyeknek nincs tényzerű alapjuk, azaz megtörténés és igazságértéke megkérdőjelezhető. Mindemellett nyelvi (túlzó cím, figyelemfelhívó szöveg, hibás terminushasználat, szöveg nyelvi minősége), illetve nem nyelvi (feltűnő képek, az elmondottak szereplőjének megjelenítése, más oldalakat utánzó vagy önmagukat értékelő URL-link) jellegzetességeket hordoznak magukon (Veszelszky 2017: 51–52). Ezek megvizsgálása, valamint az összesített álhíroldalak listájának¹ figyelembevétele alapján ellenőriztük az álhíreket. Így került példának okáért a *titkokszigete.hu*² és a *ketkes.com*³ cikke is az online naplóba, melyek amellet, hogy álhíroldalakon találhatóak, tipikus álhír-jegyeket hordoznak magukon: a szenzációhajhász cím, a megerősítést szolgáló ellenőrizhetetlen kutatások, ismert személy nevének felhasználása, a szerzői név és hivatkozások hiánya.

A vizsgálat során, az álhíreket címszavak alapján is csoportosítottunk, azzal a céllal, hogy láthatóvá váljon, milyen érdeklődési körhöz tartoznak a megosztott álhírek (1. ábra).

1. ábra. A megosztott tartalmak címszavak alapján történő csoportosítása

Forrás: saját szerkesztés.

¹ HVG Tech 2020. Itt a nagy átverős lista: weboldalak, melyeknek soha ne higgyen el semmit, <https://bit.ly/34UUKsO> (letöltés ideje: 2019.12.03.); Marinov Iván 2020. Megtévesztő magyar híroldalak listája, <https://bit.ly/3uMFCbN> (letöltés ideje: 2020.02.20).

² Titkok szigete 2019. 10 tudatmanipulációs trükk, amivel irányítják a tömegeket a világon: kitalált a nyelvtudományok professzora, <https://bit.ly/3BsoYfN> (letöltés ideje: 2019.10.12.).

³ A szülők elvesztése örökre megváltoztat minket: nem számít, milyen idős vagy..., <https://bit.ly/3GHZQFW> (letöltés ideje: 2019.10.12.)

Az eredmények alapján szembetűnő, hogy az egyéb kategórián kívül, amelybe 'a *test-súly, gyász, manipuláció*' témájú megosztások kerültek, a legmagasabb számban az 'egészséggel' kapcsolatos dezinformációkat terjesztik a közösségi hálón. Mindez azzal magyarázható, hogy az emberek könnyebben hiszik el valósnak, azokat az állításokat, amelyeket a tudományosság nevében orvosok, professorok, „szakértők”-nek beállított vagy annak vélt személyek tesznek közzé, valamint azokat a házi praktikákat, tanácsokat olvassák és küldik tovább, melyeket a hagyományra hivatkozva állítanak be tudományos eredményként különböző oldalak.

Az adatok kiértékelése során ismeretessé vált, hogy az összegyűjtött URL-linkek gyakorisága is a kutatás résztvevőinek az érdeklődésére utal, ugyanis az *egeszsegter.hu* kilenc alkalommal került lejegyzésre. Az álhírekre érkezett megosztások és lájkok száma viszont nagyon változatos tendenciát mutatott, ami nyilvánvalóan azért alakult így, mivel mindez függ azon tényezőktől is, hogy ki/mikor osztotta meg, hány követője van az egyénnek, az ismerősök milyen gyakorisággal olvassák el egymás posztját, valamint az olvasó mennyire tud azonosulni a leírtakkal.

3. Online kérdőíves vizsgálat

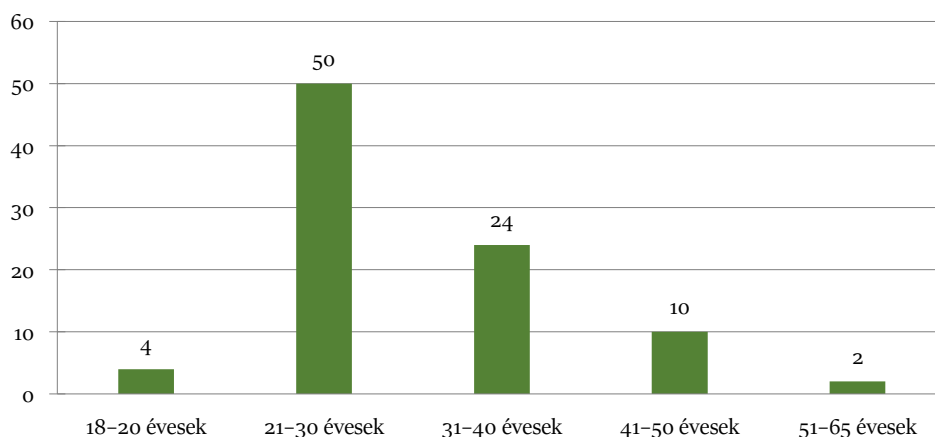
A résztvevő megfigyelés mellett online kérdőíves felmérést is végeztünk annak kiderítésére, hogy az adatközlők milyen információkeresési és -szűrési stratégiákat alkalmaznak, milyen oldalakon vannak jelen, milyen jellegű tartalmakat osztanak meg saját bevallásuk szerint. Ennek részeredményeit öt kategória mentén kívánjuk bemutatni.

A mintavételt illetően itt is a hólabda módszert alkalmaztuk, figyelve arra, hogy a célzott járáson belül maradjunk. Mindemellett fontosnak tartottuk, hogy azok a személyek is kitöltsék a kérdőívet, akik szereplői voltak a résztvevő megfigyelésnek, ezért számukra célzottan is kiküldtük a kérdőív linkjét.

A kérdőívben szereplő megtévesztő tartalmak pedig csakis ellenőrzést követően kerültek alkalmazásra, melyeket Veszelszki Ágnes és Falyuna Nóra által összeállított többlépcsős kérdéslista mentén vizsgáltunk meg (Veszelszki–Falyuna 2019: 47).

Összesen 90 adatközlő töltötte ki a kérdőívet, ebből 57 nő és 33 férfi. Amint a 2. ábrán is láthatjuk, a legtöbb adatközlő (50 fő) 21 és 30 év közötti, míg 51 év fölött csak 2 fő töltötte ki a kérdőívet.

Az adatközlők többsége (52 adatközlő) középfokú-, és egyetemi (35 személy) végzettséggel rendelkezik, 3 főnek a kitöltés időpontjában csak általános iskolai végzettsége volt. Vannak, akik jelenleg is tanulnak (10-en) főiskolán, (7-en) egyetemen, (2-en) szakközépiskolában. Szakmai profiljukat nézve többségében pedagógusok, ugyanis 90 adatközlő közül 23 tanári képesítéssel rendelkezik.

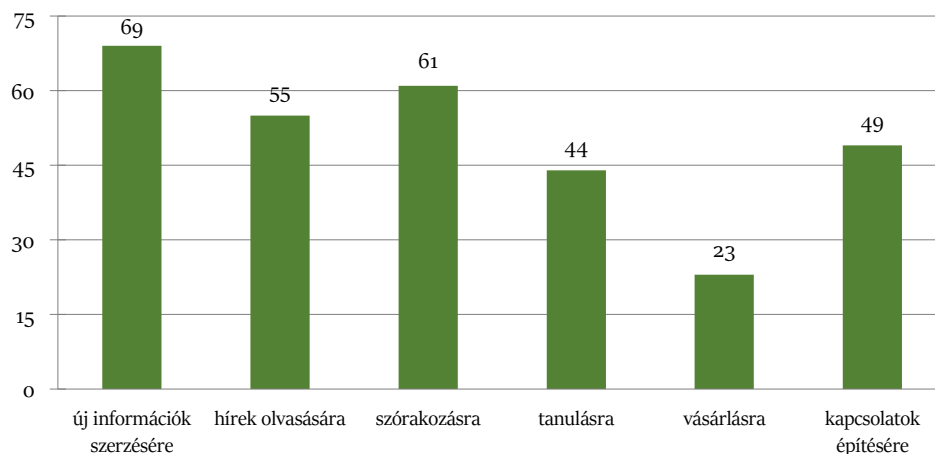
2. ábra. Az online kérdőívet kitöltők korosztályokra való lebontása (N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

3.1. Az internethasználat célja

Az internet rengeteg információt tesz hozzáférhetővé, számtalan szórakozási lehetőséget kínál, elősegíti a kapcsolatok építését, továbbá napjainkban bizonyos munkakörökben már nélkülözhetetlenné vált.

A használat célja egyénektől függően eltérő lehet. A vizsgálat résztvevői leginkább az új információk szerzése (69), a szórakozás (61) valamint a hírek olvasása (55) érdekében veszi igénybe az internetet. Bár a tanulás és a kapcsolatok építése sem mutat olyan nagymértékű eltérést a vásárlásra kapott válaszokkal (23) ellentétben (3. ábra).

3. ábra. Leggyakrabban milyen céllal használja az internetet? (Zárt kérdés/N=90)

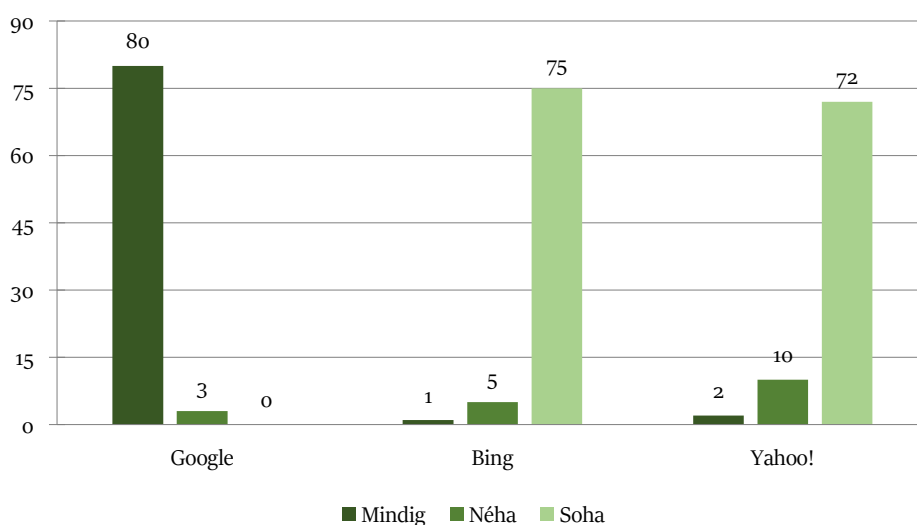
Forrás: saját szerkesztés.

3.2. Az információkeresés és -szűrés stratégiái

Számos keresőprogram áll a rendelkezésünkre, melyek közül tetszés szerint válogathatunk. A világ legnépszerűbb keresője a Google, de emellett jól ismert a Bing, és a Yahoo! keresőmotorok is.⁴

Az online kérdőívben megadott keresőprogramok közül legtöbben a Google-t alkalmazzák. A Bing és a Yahoo! keresőkre érkezett *mindig* és *néha* válaszok aránya elenyésző a többségi *soha* válasszal szemben, így felmerült annak a kérdése is, hogy talán az adatközlők nagy része nem is ismeri ezeket a keresőmotorokat (4. ábra).

4. ábra. Az adatközlők által használt keresőprogramok gyakorisága (Zárt kérdés/N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

A Google gyakoriságát már a kérdőív összeállításakor is feltételeztük, így néhány kérdés keretében igyekeztem körbejárni a keresőmotor adta lehetőségeket, ugyanis az internetező a keresett információ megszerzése érdekében nemcsak egy témát vagy kulcsszót adhat meg, hanem kép vagy hangalapú keresést is indíthat. Azonban az eredmények szerint, amint az 5. ábrán is látható, ennek lehetőségével alig élnek az adatközlők.

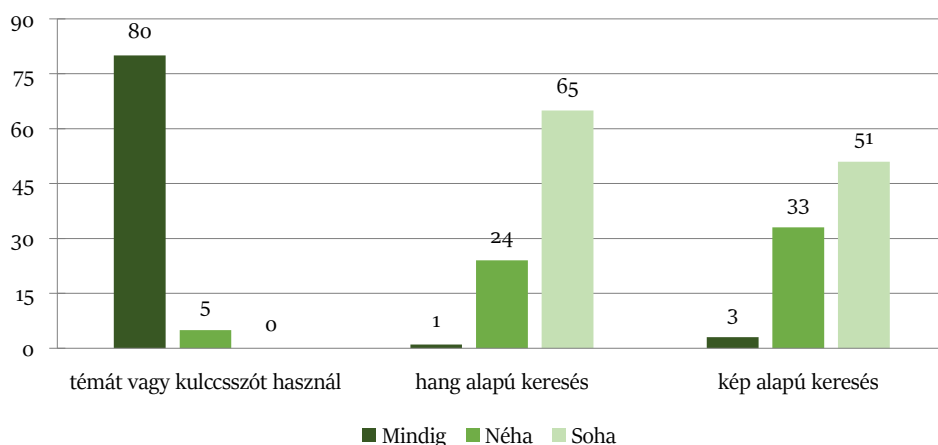
A kereső által megjelenített találatok közötti válogatás nem olyan könnyű, kockázat nélküli feladat. Hiszen az internetező a legpontosabb, a legfrissebb, a leghitelesebb információkat próbálja megtalálni, így az egyén meglévő tudása mellett bizonyos kulcselemeket is igénybe vesz, mely lehet akár egy cím, kulcsszó, összefoglaló mondat stb.

Amint azt a 6. ábrán is láthatjuk, az adatközlők választását legnagyobb arányban az összefoglaló mondat (55), majd a kulcsszó (46) és a cím (41) segíti. Bár az oldal, honlap

⁴ The Pitch 2016. Internetes keresők, <https://bit.ly/3rO6JRP> (letöltés ideje: 2020.02.06.).

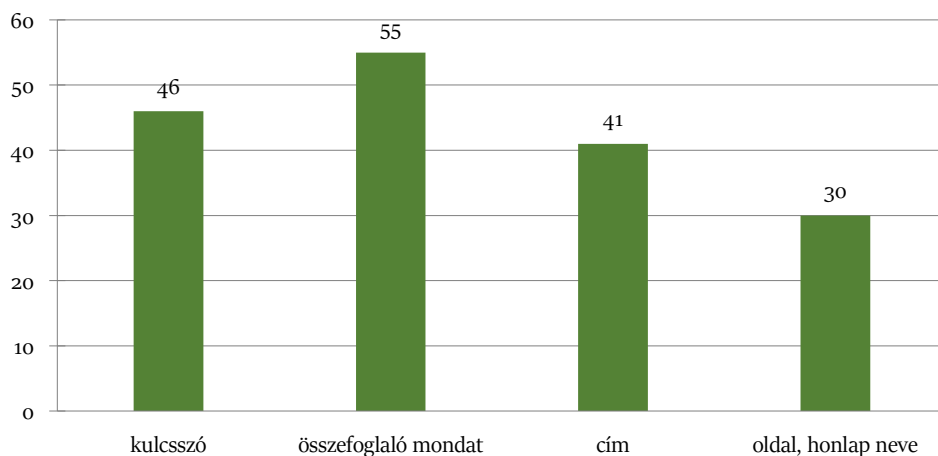
nevét a legkevesebben (30) veszik figyelembe, nem jelenti azt, hogy ez ne lenne olyan fontos, mint az előző három. Sőt, az álhír oldalak árulkodó jegyeihez sorolandó az oldal, honlap neve is, amint azt Veszelszki Ágnes Wardle munkájára hivatkozva ismertet és egészít ki saját kutatása alapján (Wardle 2016, Veszelszki 2017: 53). Abban az esetben pedig, ha nem megfelelőek a keresési találatok, akkor az adatközlők leggyakrabban a keresőbe beírt kifejezést (76) pontosítják, ezt követi egy új kulcsszó megadása (37), valamint egy másik nyelv (31) alkalmazása.

5. ábra. Mit tesz, ha rá akar keresni valamire a Google-ban? (N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

6. ábra. Mi alapján választja ki a megnyitandó oldalt, a megfelelő találatot? (Zárt kérdés/ N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

3.3. Közösségi oldalakon való aktivitás

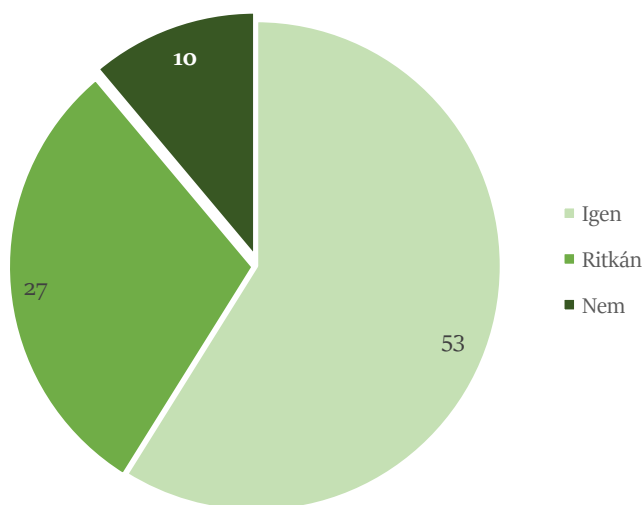
Az internet világa olyannyira meghatározza életünket, hogy szinte már mindenki rendelkezik egy online profillal valamely közösségi oldalon, melyen keresztül naponta oszt meg ismerőseivel képet, videót, hírt vagy bármilyen más információt.

A beérkezett válaszok alapján legtöbbször a Facebook (89) és az Instagram (60) oldalak felhasználói. Azok a tartalmak, amelyeket rendszeres gyakorisággal tesznek közzé ezeken a fórumokon a következők: képek (39), hírek (33), jókívánságok (28) és videók (25).

A felsorolt tartalmak megosztása előtt kiemelt fontosságú lépés azok ellenőrzése. Ugyanis nemcsak hamis információkat tudunk terjeszteni, de akár pánikkeltést, félelmet is kiválthatunk az emberek körében.

Az adatközlők több mint fele, mindig ellenőrzi az általa közzétett tartalmakat, ami bizonyos mértékben megnyugtató is lehet számunkra. Azonban az, hogy 27-en csak ritkán, 10-en pedig nem is fordítanak erre figyelmet, hiányokra hívja fel a figyelmünket a kritikai gondolkodás terén (7. ábra).

7. ábra. Amennyiben megoszt bizonyos tartalmakat, mindig ellenőrzi azok hitelességét? (Zárt kérdés/N=90)

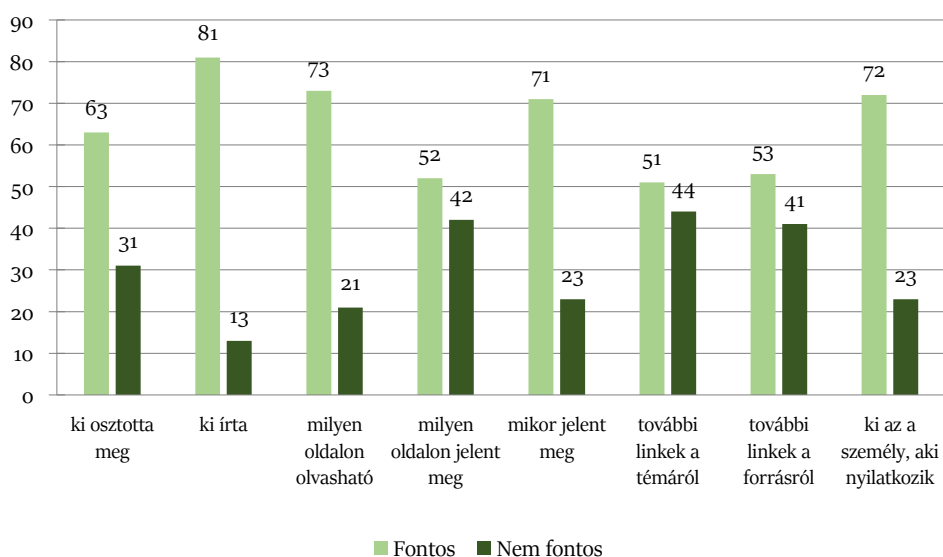
Forrás: saját szerkesztés.

Mindemellett fontos tisztázni azt is, hogy melyek azok az elemek, információk, személyek, amelyek valóban segítik az ellenőrzést, a tájékozódást az ál- és hiteles tartalmak között. A válaszadók szerint (8. ábra) a legfontosabb tényezőkhöz tartozik, hogy ki írta (81), milyen oldalon található (73), kicsoda az a személy, aki a cikkben mond valamit (72) és mikori dátummal jelent meg (71). Ami viszont leginkább nem fontos az internetezők számára az, hogy vannak-e további linkek a cikkben a témáról (44), a forrásról (41), valamint milyen oldalon jelent meg (42). Veszelszki Ágnes és Falyuna Nóra

kutatásai során összeállított kérdéslistában ezek a tényezők olyannyira fontosak, mint az összes többi (Veszelszki–Falyuna 2019: 47).

A kategóriák között megtalálható a *milyen oldalon olvastam*, illetve a *milyen oldalon jelent meg először* szempontok is. A félreértés elkerülése érdekében szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a kettő között különbséget tettünk, aszerint, hogy az adott hír eredeti megjelenéséről van szó, vagy sem. Sokszor előfordul, hogy egyik portál átvesz egy hírt, hírrészletet a másiktól, így az olvasó, ha nem néz utána az eredeti forrásnak akár téves információk, következtetések alapján tájékozódik. Az álhíroldalak szerzői hiteles információkat, kutatási eredményeket elferdítve építenek be a szövegbe a kívánt hatás elérése érdekében.

8. ábra. Mitől lesz hiteles egy megosztott hír az ön számára? (Nyílt kérdés/N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

3.4. Álhírek felismerése

A korábban már említett kérdéslista alapján ellenőrzésre került egy „*Ennek a közismert növénynek a gyökere hatékonyabb a kemoterápiánál*” című álhír is, amelynek fotóját felhasználtam a vizsgálat során (9. ábra). Annak érdekében, hogy megtudjuk, az adatközlők hogyan reagálnak egy ilyen vagy hasonló cikkekre.

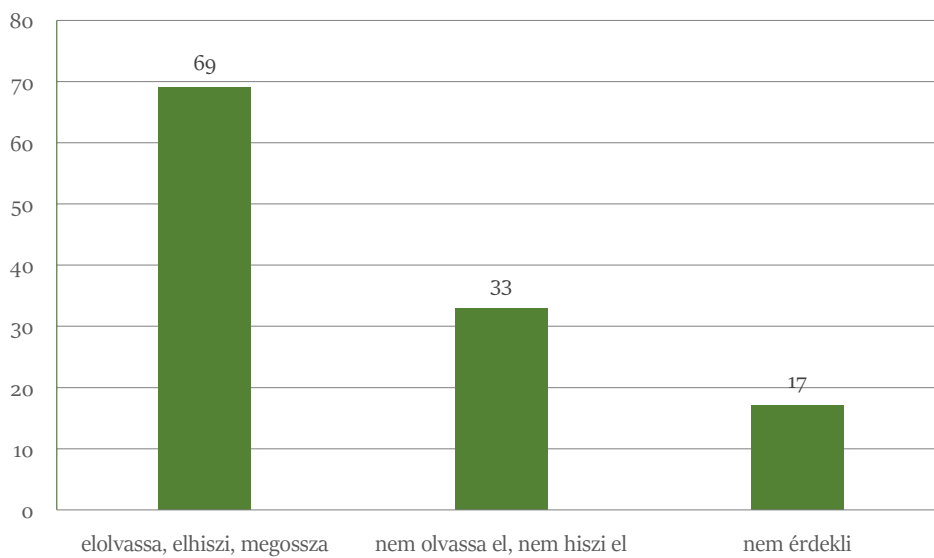
Az adatközlők többségét saját bevallásuk szerint (69) érdeklik az ilyen tartalmú cikkek, elolvassák, elhiszik annak valóságtartalmát, annak ellenére, hogy már a hosszú cím is sejteti a hamis üzenetet, valamint meg is osztják ismerőseikkel, annak reményében, hogy ez mások számára is hasznos lehet (10. ábra).

9. ábra. Álhír fotója

Forrás: képernyőfotóval rögzített kép.

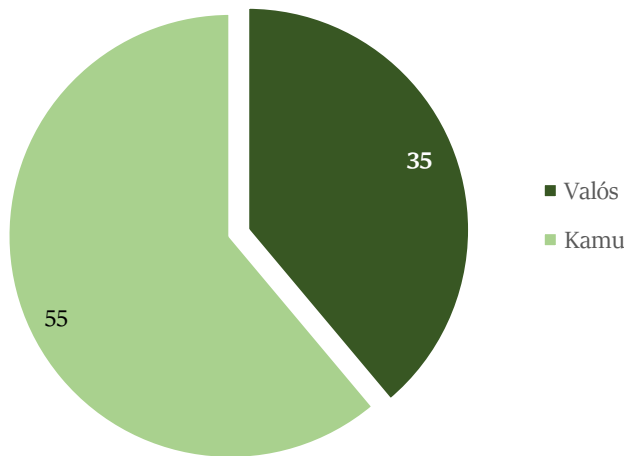
10. ábra. Önt érdeklik az ilyen témájú cikkek? Mit tesz, ha ilyen cikkeket lát? (Nyílt kérdés/ N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

Mindemellett Maurizio Cattelan képzőművész 2019-es Art Basel rendezvényen falra ragasztott alkotásáról szóló hírről⁵ is dönteniük kellett, hogy az valóban megtörtént-e vagy sem. A többségük (55) „kamunak” ítélte meg, mely feltehetően az alkotás miatt alakulhatott így, hiszen egy hétköznapi banánt képzőművészeti alkotásként kiállítva, 120 ezer dollárért értékesítve, nem mindennap láthatunk (11. ábra).

11. ábra. Maurizio Cattelan képzőművész alkotása, igaz vagy sem (Zárt kérdés/ N=90)

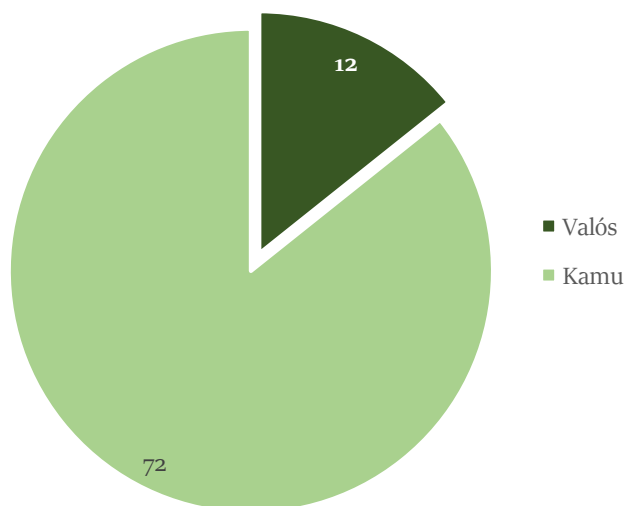
Forrás: saját szerkesztés.

Ezt követően az akkoriban sokat emlegetett klíma-vészhelyzettel kapcsolatos kamu-hírek egyikéről hallhattak a résztvevők, mely szerint Dubaiban 2019 júniusában olyan meleg volt, hogy a 63 fokos hőségben a fák maguktól gyulladtak ki.⁶

2019 júniusában, amikor a hír alapját képező videó elterjedt, a sajtó világszerte a rekordhősegekről beszélt, ezért megtévesztő tartalomnak véltem az internetezők körében. Viszont az adatközlők többsége (72) felismerte azt és kamunak ítélte (12. ábra), mely igaz is, ugyanis a világhálón terjedő videó nem Dubaiban készült, és a lángoló fák nem a hőségtől gyulladtak meg, hanem egy villámcsapástól.

⁵ Contextus 2019, <https://bit.ly/3rLvJsY> (letöltés ideje: 2020.01.30.).

⁶ Youtube 2018. UAE Dubai Highest temperature. <https://bit.ly/3633KMQ> (letöltés ideje: 2020.01.05.).

12. ábra. A hőségtől kigyulladt fák, igaz vagy sem? (Zárt kérdés/N=90)

Forrás: saját szerkesztés.

3.5. Hoaxok

Az álhírek mellett úgynevezett hoaxok is terjednek a közösségi oldalakon. Ezek a megtévesztések, rászedések, beugratások elsősorban az emberi hiszékenységet kihasználva veszik rá az olvasót a tartalom továbbküldésére, megosztására. Az internetmarketing hoax⁷ két típusát különböztetik meg, melyek közül az egyik, az úgynevezett láncleveles hoax, mely súlyos következményekkel fenyegeti a címzettet, ha nem továbbítja az aktuális üzenetet. Ilyen típusú hoax szerepelt a kérdőívben is, mely szerint, ha az illető 25 embernek elküldi az üzenetet, valami jó fog történni vele, azonban ha megszakítja azt, 10 éven keresztül problémái lesznek a kapcsolataiban. Az erre érkezett válaszok alapján 58 adatközlő soha nem küldi tovább az ilyen vagy ehhez hasonló üzenetet.

A másik hoax, egy édesanya 19 éves lánya térdműtétének anyagi támogatására vonatkozó kérése volt, ugyanis a beavatkozás hatalmas költségekkel jár, amelyet a család nem tud finanszírozni, ezért arra kéri az olvasót, segítse őket egy megosztással. Fontos kiemelni, hogy a hoaxok nem tévesztendőek össze a valós segítségadással, ahol ezzel ellentétben teljes név, hiteles forrás, bankszámlaszám szerepel az üzenet mellett, amely más forrásból is ellenőrizhető. Az előző hoaxszal ellentétben, itt csak 45 személy az, aki soha nem osztja meg az ilyen tartalmat, azaz egy segítségkérés alkalmával már meginni látszik az adatközlők meggyőződése.

⁷ Marketing Professzorok, Hoax, <https://bit.ly/3rNossz> (letöltés ideje: 2020.09.28.).

4. Összegzés

Az eredmények alapján az a konklúzió vonható le, hogy a kutatás célcsoportja, azaz a Beregszászi járás 18–65 év közötti internetezői többségében a Google keresőprogramot használja, és a keresési módszerek közül a *kereső sávba beírt téma vagy kulcsszó* alapján keres. A keresési találatok közötti válogatást többnyire egy összefoglaló mondat, kulcsszó és cím segíti. Abban az esetben, ha nem megfelelőek a kiadott találatok, akkor a keresőbe beírt kulcsszó pontosításával, nem pedig más keresési stratégia alkalmazásával hárítják el a problémát. Ami azt jelenti, hogy az információk keresése és szűrése terén az adatközlők összességében egy szűkebb, bevált eszköztárra, közismert stratégiákra hagyatkoznak.

Továbbá ismeretessé vált, hogy az adatközlők többsége saját bevallása szerint ellenőrzi azokat a tartalmakat, amelyeket megoszt a közösségi oldalán. Azonban sokkal fontosabb tényezőnek számít az, hogy ki osztotta meg, mint azoknak a figyelembe vétele, hogy megjelennek-e a cikkben további ismeretekre, eredetiségre vonatkozó hiperlinkek, melyek valóban segítenék az ellenőrzést.

A résztvevő megfigyelés során megosztott egészség tematikájú dezinformációk, valamint a kérdőívben feltüntetett álhírek és hoaxok megítélésben, felismerésében láthatóvá vált, hogy a válaszadók többnyire az érzelmi heurisztika, valamint a megerősítő torzítás alapján döntenek. Tehát hajlamosak érzelmi alapon mérlegelni, vagy olyan információkat elhinni és előnyben részesíteni, amelyek megerősítik meggyőződéseiket, vagy a dolgok valóságoszerű képéhez állnak közelebb.

Mindezekből kifolyólag kétségtelenül fontos és szükségzerű a meglévő digitális kompetenciák fejlesztése, valamint továbbiak kialakítása, melyek megvalósítására első-sorban az iskolának kell teret biztosítania.

Irodalom

- Bartha Csilla – Márku Anita 2019. Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.*, Ungvár: Autdor-Shark, 13–28.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2021. Szövegértési kompetencia-mérés magyar nyelven tanuló kárpátaljai magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Csernicskó István – Kozmács István szerk. *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés. Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 53–66.
- Falyuna Nóra – Veszelszki Ágnes 2019. Az áltudományosság leleplezése érveléstechnikai nyelvészeti eszközökkel. *Médiakutató*, 20(3), 39–51.
- Ferenc Viktória 2014. Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*. 23 (4), 188–221.
- Gilster, Paul 1997. Digital literacy. New York: John Wiley&Sons Inc.
- Gonda Zsuzsa 2014. Digitális szövegek olvasására jellemző stratégiák és mintázatok. *Magyar Nyelvőr*, 138 (4). 439–450.

- Kárpáti Andrea – Tóth-Mózer Szilvia 2016. A digitális kompetencia kognitív dimenziója és összefüggésrendszere egy empirikus kutatás tükrében. *Magyar Pedagógia*, 116(2), 121–150.
- Kovács Alexandra Kitti 2019. *Szövegértési kompetenciavizsgálat az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézete hallgatóinak körében*. Magiszteri dolgozat. Beregszász.
- Márku Anita 2017. A kárpátaljai magyarok internetes nyelvhasználata: identitás és digitális identitás. In: Márku Anita – Tóth Enikő szerk. *Többsnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* Ungvár: RIK-U Kiadó, 137–153.
- Szanyi Km Gábor 2019. *A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás hatékonyságának vizsgálata a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola diákjai körében*. Magiszteri dolgozat. Beregszász.
- Tóth János 2017. *Az 5–9.osztályos tanulók szövegértése Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban egy empirikus vizsgálat adatai alapján*. Szakdolgozat. Beregszász.
- Veszelszki Ágnes 2017. Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég. Új folyam* 84. 2017/2, 51–82.
- Wardle, Claire 2016. 6 types of misinformation circulated this election season. *Columbia Journalism Review* 18, 11.

A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: tapasztalatok, vélemények, tanulságok

Bárány Erzsébet – Fábíán Márta – Lechner Ilona – Huszti Ilona

1. Bevezetés

A 2020-as évben kitört pandémia gyökeresen megváltoztatta a világot, elhozta az „új realitást” életünk számos területére. Természetesen az oktatás sem volt ez alól kivétel. Míg tavasszal a hirtelen jött online oktatásra való átállás feszültségeket okozott mind a tanárok, mind a diákok körében, addig a COVID-19 második hulláma miatt ősszel bevezetett karantén már nem érte meglepetésként az oktatás szereplőit, a tanárok készültek erre a „forgatókönyvre”, felvérteződtek a digitális oktatáshoz szükséges módszerekkel, technikákkal.

Longitudinális kvalitatív kutatásunk első fázisának eredményeiről már több helyen beszámoltunk (Huszti–Bárány–Lechner–Fábíán 2021; Huszti–Fábíán–Lechner–Bárány 2021; Huszti–Fábíán–Lechner–Bárány–Kacsur 2021). Kutatásunk második fázisában kvalitatív módszerekkel azt kívántuk vizsgálni, miben különbözött leginkább az oktatás a 2020-as év két karantén időszakában, hogyan kamatoztatták az oktatók a tavaszi távoktatás során szerzett tapasztalataikat az őszi digitális oktatásban, milyen módszereket alkalmaztak a diákok aktivizálására a szinkronórák alatt. Jelen tanulmányban kutatásunk második fázisát mutatjuk be, elemezzük és értelmezzük annak eredményeit, rámutatva a fontosabb pedagógiai implikációkra.

1.1. A 2020. tavaszi helyzet bemutatása

A koronavírus terjedésének megelőzése érdekében a diákok és az intézmény alkalmazottai körében, valamint a szigorított járványügyi intézkedésekkel kapcsolatban a 2020. március 12-én kelt 13-BH sz. rektori rendelet elrendelte a karantén bevezetését a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2020. március 12. és 2020. április 3. között a Kárpátaljai Járványügyi Bizottság határozata alapján. A karantén ideje alatt a főiskolán szünetelt a tantermi oktatás. Megbízták az oktatókat a diákok távoktatási módszerének kidolgozásával a tanterv sikeres teljesítése érdekében. 2020. március 25-én újabb rendeletet adtak ki (15. sz.), melyben már arról volt szó, hogy a karantén-időszak minden bizonnyal elhúzódik és „mindenki igyekezzen átállni a Google Classroom használatára, hogy a

jövőben visszakövethető legyen az oktatási folyamat menete. Amennyiben a kollégák más online felületekkel szeretnének dolgozni, csak olyan programokat válasszanak, amelyeken visszakövethető a tevékenység”. A tanárok és a diákok munkáját segítő, tanvideókkal látták el őket a Google Classroom működtetéséről, funkcióiról. A 2020. április 24-én kiadott 18. sz. rendelet értelmében a karantént 2020. május 11-ig hosszabbították meg. Ez idő alatt a főiskolán már javában zajlott a tanítás digitális munkarendben. Majd május 22-én két rektori rendeletet is kiadtak, az egyikben a járványügyi helyzetre hivatkozva a tanév végéig meghosszabbították a karantént (26. sz. rendelet), míg a másikban már arról rendelkezett a főiskola vezetése, hogyan kell lebonyolítani a hallgatók tudásának értékelését a távoktatási formában. Elrendelték, hogy a tudásellenőrzés alap- és mesterszinten is szóban történjen szinkron módban, a diákok feleletének Zoom vagy Google Meet platformon való rögzítésével (27. (27B) sz. rendelet).¹

1.2. A 2020. őszi helyzet bemutatása

2020. augusztus 28-án látott napvilágot a 27-BH. sz. rendelet, melyben arról van szó, hogyan kell megszervezni a 2020/2021-es tanév első félévében az oktatást a főiskolán az adaptív karantén-feltételek között. Az oktatás jelenléti formában kezdődött szeptember 1-én, azonban betartva a járványügyi óvintézkedéseket (maszkviselés, távolságtartás, kéz-fertőtlenítés a folyosókon kialakított fertőtlenítőpontokon stb.). Azzal kapcsolatban, hogy az Ukrajnai Miniszteri Kabinet egész Ukrajna területén elrendelte az adaptív karantént, az ország területét karantén-zónákra osztotta a járvány terjedése ütemének megfelelően, a főiskola rektora elrendelte, hogy a tanévet a járványügyi intézkedések szigorú betartása mellett lehet csak elkezdni, figyelembe véve az állami egészségügyi főorvos határozatában foglaltakat. A főiskola épületébe a belépést az egyéni védőeszközök használatától tették függővé érintésmentes lázmérővel végzett lázmérés után. Az épület folyosóin a maszk viselése kötelező volt. A főiskola egész területén betiltották a tömeges rendezvényeket, ha azok nem kapcsolódtak az oktatási folyamathoz, kivéve a szabadtéri sport- és kulturális eseményeket a friss levegőn kevesebb, mint 20 fő részvételével. Amennyiben a lázmérés után valakinek a testhőmérséklete 37,5 fok vagy annál magasabb volt, esetleg akut légúti megbetegedések jelei mutatkoztak rajta, annak azonnali hatállyal „önelszigetelésbe” kellett vonulnia tíz napra. 2020 októberének végére annyira romlott a járványhelyzet Kárpátalján, hogy 2020. október 23-án kelt 27-BH. sz. rendeletében a főiskola rektora elrendelte, hogy az oktatási folyamatot át kell helyezni az online térbe 2020. október 26-tól kezdődően egészen november 8-ig. Továbbra is a tavasszal már megszokott Google Classroom platformot kellett alkalmazni, viszont a Google Meet applikáció segítségével az órarend által előírt órákat kellett tartani szinkron módban, a hagyományos 90 perc helyett 60 percben. Azt is elrendelték, hogy az első félévre tervezett rendezvényeket (pl. tudományos konferenciákat) online bonyolítsák le. A 2020. november 11-én kelt 36-BH. sz. rendeletben a rektor a távoktatási rend meghosszabbításáról és további járványügyi vé-

¹ A rendeletek szövege megtalálható a következő címen: <https://kmf.uz.ua/uk/category/nakazi/>.

dekezési intézkedések bevezetéséről rendelkezett. A rendelet kimondta, hogy a távoktatást 2020. december 6-ig folytatni kell. A 40-BH. sz. 2020. december 3-án kelt rektori rendelet értelmében a főiskolán be kellett vezetni a hibrid oktatási formát december 7-től 23-ig, a téli szünidő kezdetéig. Továbbra is megmaradtak a szabályozások, a maszkviselési kötelezettség, testhőmérséklet-mérés. Azoknak a diákoknak vagy tanároknak, akik objektív okok miatt nem tudtak részt venni személyesen az órákon, biztosítani kellett a lehetőséget, hogy online vegyenek részt az oktatási folyamatban. A 44-BH. sz. 2020. december 23-án kelt rendelet megtiltotta a diákoknak és oktatóknak a főiskola épületébe való belépést 2021. január 11–29. között, ami egyben azt is jelentette, hogy a félév végi értékeléseket is online kellett végezni.²

2. A téma szakirodalmának áttekintése

Kovács (1996) megfogalmazásában a távoktatás az oktatás azon formája, melyben tanár és diák különböző fizikai terekben található. Ilyen oktatási mód valósult meg 2020 tavaszán és őszen a beregszászi főiskolán is, mikor a karantén-szigorítások következtében tilos volt az oktatónak és diáknak egy légtérben tartózkodni a főiskola épületén belül. Így az oktatási folyamat átkerült a digitális térbe.

A távoktatással már régóta foglalkoznak a szakértők (ld. Bender–Wood–Vredevoogd 2004; Garrison–Anderson 2003; Simonson és mtsai 2000; Szűcs–Zarka 2006), azonban az ismert 2020-as körülmények miatt a téma szakirodalma jelentősen gyarapodott a friss kutatási eredményekről szóló beszámolókkal (ld. Bereczki és mtsai 2020; Herrmann 2020; Ollé 2020; Szondy 2020).

Két merőben különböző kontextusban elvégzett kutatást mutatunk be a következőkben, amelyek azonban mégis köthetők az általunk kapott eredményekhez, amennyiben több ponton is párhuzam vonható a három szóban forgó kutatás között.

Az első felmérést Svájcban végezték (Kovacs–Pulfrey–Monnier 2021). Az volt a kutatók szándéka, hogy megértsék a távoktatás hatását a COVID-19 miatti bezárás során, figyelembe véve két fő kutatási kérdést: 1. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a tanárok távoktatási tapasztalatai között különböző oktatási szinteken, az alkalmazott technológia és a tanár–diák kapcsolat szempontjából? 2. Mit tanulhatunk a COVID-19 alatti tanítás összehasonlító perspektíváiból? Feltáró jellege miatt a kutatást kvalitatív értelmezési keretrendszerrel fejlesztették ki, az online félig strukturált interjúk voltak az adatgyűjtés fő eszközei. A 41 adatközlőt három oktatási szintről válogatták: általános iskolai, szakképzési, felsőoktatási. Azokat az eredményeket emeljük itt ki, melyek az egyetemi oktatóktól származnak.

Az oktatók viszonylag jól értették, hogy mit és hogyan használnak az IT-eszközök közül a távoktatásban. Azonban a tanárok a technológia használatára reflektálva rámutattak a kellemetlenségekre is, pl. a legtöbb szinkronóra a Zoomon folyt anélkül, hogy a diákok bekapcsolták volna a kameráikat, ezáltal a tanárok elszigeteltnek érezték magukat,

² A rendeletek szövege megtalálható a következő címen: <https://kmf.uz.ua/uk/category/nakazi/>.

mintha a kamerához beszélnének, és nem a diákokhoz. A tanárok elismerték, hogy az átmenet a távoktatásra nem volt könnyű, és nem voltak felkészülve rá annak ellenére, hogy minden módszertani segítséget megkaptak. A diákokkal való kapcsolattartás az egyik leggyakoribb aggodalomra okot adó téma volt. Ezért az interjúalanyok számára a távoktatás legnehezebb aspektusa az volt, hogy a legtöbb esetben nem látták tanítványaik arcát, ami elbizonytalanította őket tanítási erőfeszítéseik hatásáról. A tanárok felhívták a figyelmet arra, hogy normális esetekben, még akkor is, ha a nagy tantermekben nem folyik verbális párbeszéd, legalább lehetséges volt látni az arcokat és „érezni” a hangulatot. Ily módon megváltoztathatták a ritmust, viccet vagy megjegyzést fűzhettek hozzá, vagy olyan kérdést vethettek fel, amely nagyobb figyelmet kelthetett vagy „felébreszthette” a diákokat. Online oktatás során mindez nagyon furcsán hatott a kamera előtt.

A fent tárgyalt kérdések mind felmerültek a mi kutatásunk során is a beregszászi nyelvtanárok értelmezésében, mint ahogy a 3.2. pontban olvasható.

A második kutatás Mexikóban folyt (Juárez-Díaz-Perales 2021). A kutatók a nyelvtanárok sürgősségi távoktatási tapasztalatait vizsgálták a COVID-19 miatti országos „lezárás” alatt kérdőív segítségével. A sürgősségi távoktatás (ST) alatt azt értik, hogy az oktatás a hagyományos jelenléti módból ideiglenesen átáll egy alternatív, távoktatási módra valamely válsághelyzet miatt. A válsághelyzet enyhülésével vagy megszűnésével az oktatás visszatér az eredeti, jelenléti formátumba (Hodges és mtsai 2020).

A megkérdezett oktatók többsége a Google Classroom-ot alkalmazta a ST során. Bár a tanárok többsége (54%) a tananyagok és feladatok biztosítására összpontosított, 46%-uk olyan platformokat használt, amelyek lehetővé tették számukra az interakciót, a visszajelzést és a magyarázatokat szinkronban, például a Zoomot vagy a Skype -ot. A tanárok arról számoltak be, hogy az internet-hozzáférés probléma volt egyes diákok számára. Elmondták, hogy néhány diák azért hiányzott az online órákról, mert nem rendelkezett számítógéppel vagy internet-hozzáféréssel a virtuális munkavégzéshez. Ez az eredmény megegyezik az általunk kapott adatokkal.

A kutatók fontos következtetéseket vontak le a felmérésükből (Juárez-Díaz-Perales 2021): mivel a ST bármikor újra bekövetkezhet a jövőben (pl. újabb lehetséges pandémiák miatt), fontos, hogy az oktatási intézmények minimalizálják a tanulásra kifejtett kártékony hatásokat az által, hogy orvosolják a kritikus területeket, pl. tanárképzés, diákképzés az autonóm tanulás és IT használata terén, illetve stresszkezelési támogatásnyújtás terén. A kutatók javasolták, hogy az ilyen támogatás jellegét és hatását további kutatásokon keresztül kell vizsgálni.

3. A kutatás módszertana

3.1. Résztvevők, kutatási eszköz, a kutatás menete

Kutatásunk második szakasza 2021 nyarán folyt, amikor is a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékének 34 (13 angol szakos, 11 magyar szakos, 8 ukrán

szakos, 2 német szakos) oktatójával (23 nő és 11 férfi) készítettünk interjúkat. Átlag életkoruk 40 év, átlag felsőoktatási tanítási tapasztalatuk 13 év. Kutatási eszközként egy 11 kérdést tartalmazó interjú-vezérfonalat alkalmaztunk, mely olyan témákat ölelt fel, mint a diákok aktivizálása az online órák során, a diákok érdeklődésének és motivációjának fenntartása a digitális oktatáskor, számonkérés távoktatásban, a „fordított tanterem” módszerének alkalmazása stb. Az interjúkat online és offline készítettük, minden esetben hangfelvétel készült, melyek átíratát később elkészítettük, hogy könnyebb legyen az adathoz való hozzáférés.

3.2. A kutatási eredmények értékelése

A 34 interjúalanytól begyűjtött adatok kvalitatív elemzése során megtudtuk, hogy a főiskolai oktatókra különbözőképpen hatott az átállás a jelenléti oktatásból a távoktatásra. A megkérdezett tanárok több mint fele (18–53%) negatívan élte meg az átmenetet a jelenlétiből a távoktatásba. Többen megijedtek attól, hogy megfelelnek-e majd az elvárásoknak, illetve féltek attól, hogyan sikerül megbirkózniuk a feladattal, melyet először végeztek az online térben, és eleve, kevés online tanítási tapasztalattal rendelkeztek saját bevalásuk szerint. Volt olyan tanár, akinek az okozott gondot, hogy nem látta a diákok archi-fejezését, nem látta, hogyan reagálnak a tanár magyarázatára, mennyire értették meg az új anyagot. Néhány tanárt ez kifejezetten frusztrált. Megint másoknak az jelentett problémát, hogy folyamatosan úgy érezték, kétszer végzik el ugyanazt a feladatot, offline és online (a második karantén időszakban).

Nehezebb volt így, mert úgy éreztem, hogy két formában dolgoztam egyszerre. Tehát duplán dolgoztam, mert először írásban készítettem el a linkeket stb., majd szóban tartottam az előadást, ami nagyon nehéz volt, mert 60 percbe kellett sűríteni azt, ami eleve 90 perc lett volna. (No. 1³)

Az egyik fiatal tanár, aki maga is diák volt pár évvel korábban, sajnálatát fejezte ki a diákok iránt:

Sajnáltam, hogy a hallgatók nem tudnak olyan diákéletet élni, amelyet korábban lehetett a pandémia előtt. A modulzárás vagy vizsgahét alkalmával gyakran tanulnak együtt a hallgatók, így egymással is megosztják a tantárggyal kapcsolatos tudásukat, a karantén idején mindez ritkábban fordult elő. (No. 12)

Egy válaszadónk elismerte, hogy „arra is rá kellett jönni, hogy a virtuális szemkontaktus nem igazán tükrözi hűen a megértést, az érdeklődést” (No. 31). Ezzel kapcsolatban többen is megjegyezték, hogy mennyire zavaró volt számukra a hallgatók kikapcsolt kamerája: „Nagyon rossz volt, hogy nem láttam a diákok folyamatos reakcióit, nem tudtam eldönteni, mennyire értették meg az anyagot” (No. 4). Ezen a ponton teljesen megegyeznek az eredményeink Kovacs, Pulfrey és Monnier (2021) svájci kutatásának eredményeivel.

³ A könnyebb megkülönböztetés végett a tanárokat kódszámokkal jelöltük 1-től 34-ig, az interjúk kronológiai sorrendje alapján.

Saját bevallás szerint kilenc (26%) tanárban vegyes érzelmekeket váltott ki az online oktatásra való áttérés. Volt tanár, aki először örült neki, mondván, a fizikai kontaktus hiánya remélhetőleg lassítja a járvány terjedését. Azonban két-három héten belül kiderültek a hiányosságok, váratlanul és hirtelen előjöttek a távoktatással kapcsolatos problémák, melyek megoldására a tanárok nagy többsége nem volt felkészítve vagy felkészülve. Egy ukrántanárban a negatív érzelmek pozitív hatást váltottak ki:

„A kialakult helyzet aggasztott engem, ugyanakkor arra is inspirált, hogy fejlesszem magam digitális tudás terén” (No. 36).

Mindössze heten (21%) állították, hogy számukra mindenképp pozitív volt az átállás. A legjobban ezt a következőkben foglalta össze az egyik magyar szakos tanár:

Jól átgondoltan alakítottam ki azokat a felületeket, amelyek az én tantárgyaim közvetítéséhez a legalkalmasabbak. Így visszatekintve egyértelműen azt tudom mondani, hogy pozitív élményekkel, s nyilván komoly szakmai fejlődéssel is gyarapodtam/gyarapodtunk mindannyian ebben a kényszerhelyzetben (No. 11).

Az egyik tanár azt is kijelentette, hogy *„a Google Classroom bizonyos szempontból jobb is, mint az offline oktatás”* (No. 3), magyarázva és alátámasztva a kijelentését az említett applikáció számos előnyös, hasznos funkciójával. Ezeknek a tanároknak semmilyen nehézséget nem okozott az átállás, meg voltak elégedve saját és diákjaik teljesítményével, szakmai kihívásként tekintettek a kialakult kényszerhelyzetre.

Egy másik tanár (No. 20) viszont megkönnyebbülésének adott hangot, miszerint nagyon örült, hogy a második karantén idején, 2020 őszén, már szinkron online órákat tartathatott, mert jelentősen lerövidült az az idő, melyet a diákok írásban benyújtott munkáinak értékelésével töltött, mivel szóban, ha csak képernyőn keresztül is, de gyorsabban el tudta magyarázni a hallgatóinak az esetleges hibák okát stb., így a felszabadult időt további oktatási anyagok előkészítésére használhatta.

Érdekes megjegyezni, hogy míg a saját átállásukat a digitális munkarendre a tanárok több mint fele (53%) negatívan élte meg, addig a diákok átállásáról mindössze öt tanár vélekedett így. Tizenhatan (47%) pozitívan ítélték meg a diákok adaptálódását, mondván, hogy *„a hallgatók felelősségük teljes tudatában viszonyultak a helyzethez, s igyekeztek mindenben együttműködni, jól megbirkóztak az új helyzetből fakadó kihívásokkal”* (No. 11). *„A diákjaim gyorsan adaptálódtak, előny volt számukra, hogy nem kellett költeni utazásra”* (No. 36). Egyik kolléga kiemelte a tanár-diák közötti különbséget: *„a diákoknak könnyebb volt adaptálódni koruknál fogva is, mivel a legtöbb diák szereti a technikai újdonságot. Előfordult, hogy a diák vezényelt technikai szempontból engem”* (No. 26). Sőt, *„a második hullám alatt adaptációra már nem volt szükség, volt bizonyos előzetes tapasztalatuk; negatív visszajelzés tőlük nem érkezett”* (No. 13).

A fentiekkel ellentétben öt oktató negatív véleményének adott hangot. Például,

„Nagyon nehéz volt a diákoknak az átállás, mert nehezen szokták meg, sokan nem tudták technikailag kezelni az alkalmazandó digitális felületeket” (No. 16). Az első félévben a többséget sokként érte a kialakult új helyzet, sokat stresszeltek, ám akadt

olyan is, aki szünetként tekintett a karanténra. Kevesen álltak felelősségteljesen az online tanuláshoz, a többség inkább megpróbált kibújni a munka alól és igyekezett kijátszani a digitális oktatás sebezhetőségeit (No. 27).

A fenti két példa azonban nem elterjedt, inkább arra utal mindössze, hogy a tanárok egyedi esetekkel találták szemben magukat és ennek köszönhető a negatív vélemény.

A hallgatók bevonása az óra menetébe fontos részét képezi az online oktatásnak. A 34 megkérdezett tanár közül harminc úgy vélekedett, hogy sikeresen bevonták a hallgatókat az óra menetébe. A lenti példák mind alátámasztják Cundell és Sheepy (2018) állítását, miszerint a tanár-diák interakció felettébb ajánlott az online oktatás során.

Nevükön szólítottam, mindenkit ismerek (No. 3); először felteszem a kérdést, adok egy kis időt, hogy mindenki meggondolja a választ és akkor kérdezek név szerint (No. 5); igyekeztem mindenkit egyforma gyakorisággal kérdezni, az óra folyamán mindenki szóhoz jutott (No. 12).

A tanóra típusa fontos szerepet játszik abban, hogy a hallgatókat mennyire tudjuk bevonni az óra menetébe. A gyakorlati órák biztosítanak leginkább lehetőséget ahhoz, hogy minden hallgatót foglalkoztathassunk:

A gyakorlati órák közben a diákok figyelmesen hallgatták a felelőt, mert elvártam, hogy ne ugyanazt az anyagot mondják fel néhányszor, hanem pótolják, adjanak hozzá valami újat (No. 6).

A megkérdezettek közül egy tanár megjegyezte, hogy nehéz volt interakciót fenntartani azokkal a hallgatókkal, akik rendszerint nem szívesen kapcsolódtak be a kamerájukat, néha azzal érvelve, hogy nem működik (No. 23). Egy másik tanár az előadásokon hiányolta a szemtől szembeni kapcsolatot: „Úgy kell előadnom, hogy nem látok senkit” (No. 18).

A megkérdezettek közül négy tanár úgy vélekedett, hogy nem mindig sikerült bevonni az összes hallgatót az óra folyamatába, részben azzal érvelve, hogy ismeretlenként voltak az online felületen:

Úgy érzem, nem sikerült mindenkit bevonni, volt olyan hallgató, akit nem sikerült megszólítani, nem sikerült elküldeni hozzá a tantárgy üzenetét (No. 7). Ugyanúgy működik, mint az offline időszakban, vannak aktívabb hallgatók és olyanok, akik háttérbe húzódnak (No. 16).

A tanárokat arról kérdeztük, hogyan sikerült fenntartani a diákok érdeklődését és motiváltságát. Kilenc adatközlő a hallgatók motiváltságát az óra tervezésekor figyelembe vett sokszínű, változatos feladatok előkészítésével próbálta emelni, igyekezett olyan információkhoz juttatni a hallgatókat, amelyek felkeltik az érdeklődésüket:

Próbáltam mindig kreatív feladatokat készíteni, például verselemzéskor különböző motívumokat kellett keresniük a költeményben. Az érdekes feladatok megmozgatták a fantáziájukat és elmondhatták saját véleményüket (No. 4); igyekeztem olyan multimédiás anyagokat, például kisvideókat, hanganyagokat is bevonni az oktatásba, amelyek figyelemfelkeltők lehettek (No. 11); igyekszem a szerzőkről érdekes részletek,

életrajzi adatokat és alkotói módszereket megismertetni. Kortárs magyar irodalom esetében pedig személyes tapasztalatokat is elmesélek, ha az adott szerzővel találkozom vagy jó viszonyt ápolok (No. 12).

Négy adatközlő úgy vélte, hogy a tanár értékelése, visszajelzése növeli a hallgatók motiváltságát:

Fontosnak tartottam, hogy a hallgatók visszajelzést kapjanak, értékeltem a munkájukat. Ez azért fontos, mert egy diák nagyon könnyen elveszíti az érdeklődését, ha nem értékeli a munkáját, fölöslegesnek találja (No. 17); tapasztalataim szerint jól bevált módszer, amikor a hallgatók egy órán több érdemjegyet szerezhettek, ami beszámít majd a vizsgajegybe vagy beszámolójegybe (No. 9); nagyon fontos, hogy értékeljük a hallgatói teljesítményt. Az indokolt negatív és a pozitív kritika is ösztönző hatású (No. 31); az értékelés volt a fő motiváció (No. 36).

A felsőoktatásban a hallgatók önmagukat motiválják, nincs szükség külső motivációra – a válaszadók között három ilyen véleménynel is találkoztunk:

A diák motiváltságának a fenntartása a felsőoktatásban a diák feladata. Azért jöttek a felsőoktatásba, mert tanulni akarnak (No. 1); a motiváció nem az oktatás formájától függ, hanem inkább az egyéniségtől. Aki motivált, az bármilyen körülmények között fog tanulni (No. 13); felnőtt emberek esetében azt gondolom, hogy észérvek alapján elvárható, hogy valamilyen szinten motiváltak legyenek, hiszen a diploma megszerzése a cél, nem feltétlenül kell őket szórakoztatni az órán (No. 30).

Az adatközlők kiemelték az online oktatás hátrányait, amely hatással van a hallgatók motiváltságára. A fő okok:

– bezártság érzés:

Többségünket megviselt a bezártság, emiatt próbáltam megértőbb lenni. A hallgatók gyakran panaszkodtak arra, hogy nagyon leterheltek, mivel sokkal több feladatot kapnak, mint az offline oktatás során. Igyekeztem csökkenteni a tempót és a házi feladatok mennyiségét, ugyanakkor reális követelményeket meghatározni (No. 27).

– mentális megterheltség:

A mentális megterheltség miatt nehezebb volt fenntartani a motivációt (No. 19).

– időhiány:

Pszichológiai jelent problémát, mert a tanár megszokja, hogy másfél órája van, beosztja az időt, így építi fel a tananyagot, aztán meg kell szoknia, hogy egy órája van, de az sem egy óra, mert közben megszakad a Zoom (No. 32);

– fiziológiai tulajdonságok:

Voltak időszakok, amikor nehezen tudtam motiválni a hallgatókat, például az első órákon (amikor álmosak voltak stb.) (No. 35).

– élő kommunikáció hiánya:

Hiányzott, hogy kommunikáljanak a csoporttársaikkal és a tanáraikkal a szokásos osztálytermen belül (No. 19).

– technikai problémák:

Előfordult, hogy eltűnt az internet, áramszünet keletkezett (No. 26).

Egy adatközlő nem tapasztalt különbséget a tantermi és az online oktatás között:

Az érdeklődés fenntartása az offline órákon épp olyan kihívás, mint az online szinkron órák alatt (No. 30).

A tavaszi és őszi karantén időszakot összevetve az egyik tanár kiemelte, hogy tapasztalatai szerint a hallgatók motiváltabbak voltak az őszi karantén időszakban, mivel online is találkoztak a kamerán keresztül (No. 10).

Összességében elmondható, hogy a megkérdezett tanároknak sikerült fenntartani a hallgatók motiváltságát az online órák folyamán.

Az interjú során megkérdeztük az oktatókat, alkalmazzák-e a „fordított tanterem” módszerét. Húszan (59%) úgy nyilatkoztak, hogy használták az említett módszert. Rendszeresen azonban viszonylag kevesen alkalmazták. Többen említették, hogy már a világjárvány előtt része volt a tanításuknak a jelenléti oktatásban is (No. 5, 10, 21). Hárman csak a mesterképzésben tanuló diákokkal alkalmazták ezt a módszert (No. 6, 14, 35):

„Ezt a módszert csakis a mesterképzésben alkalmaztam. Sikeresnek tartom erősebb csoportokban” (No. 6). „Alkalmaztam, mert ez a kedvenc módszerem online és offline” (No. 22).

Az alapképzésben részt vevő BA hallgatókkal más volt a helyzet. Az egyik válaszadónk konkrétan megfogalmazta, hogy míg a mesterképzésben résztvevő hallgatókkal hatékonyan működött a módszer, addig a BA diákokkal nagyon akadozva vagy egyáltalán nem (No. 35). Egy másik oktató tapasztalata szerint a diákok csak 50%-a készült fel a fordított tanórákra, akikkel aktívan levezette a gyakorlati foglalkozásokat, míg az évfolyam másik fele hallgatta a megbeszéléseket (No. 33).

A tanárok bevallása szerint tizennégyen (41%) nem használták a vizsgált módszert, többnyire azért, mert nem érezték magukat kellőképpen felkészülve rá. Egyik oktató elismerte, hogy:

„Három hétig próbálkoztam, de nem nagyon készültek, ezért váltottam és nekem kellett többet készülni, mintsem nekik” (No. 8).

Volt olyan is, hogy bár a tanár elismerte, hogy a módszert nem alkalmazta az óráin, nem is zárkózott el a lehetőségtől:

„Nem használtam ezt a módszert, de lehet, hogy ki fogom próbálni a jövőben” (No. 17).

Abban a kérdésben, hogy miben különbözött az új anyag átadásának a módja az első és a második karantén időszakban a megkérdezettek közül három tanár nem tudott véleményt nyilvánítani, mivel nem tanítottak mindkét időszakban. Az első, tavaszi időszakban kötelező volt létrehozni Classroomokat és feltölteni a tananyagot jegyzetek formájában, szinkronórákat azonban nem volt kötelező tartani. Az összesített válaszok azt mutatják,

hogy ennek ellenére, voltak tanárok, akik az első időszakban is tartottak órát Zoom-on vagy Messengeren és azt tapasztalták, hogy az időkorlátok és a csatlakozási problémák nehezítették néha a folyamatot, de a megtartott órák érdekesek, interaktívak voltak,

„párbeszédet folytattunk a diákokkal. Ezeknek a Messenger csoportoknak egy része tovább működött akkor is, mikor létrehoztuk a Classroom-okat” (No. 1).

Az aszinkron oktatási formából kifolyólag minden megkérdezett egyetért abban, hogy az első időszakban sok időt vett igénybe az anyag előkészítése, az egyéni írásbeli feladatok kidolgozása, ellenőrzése, a megjegyzések leírása. Az interakció főleg írásban történt, ami megterhelő volt, nehézséget és némi bizonytalanságot eredményezett.

A második időszak előtt október közepéig jelenléti oktatás volt, ez sokat segített a tanároknak. Ebben az időszakban már kötelező volt online órákat tartani Google Meet-en és a legfontosabb különbség az volt, hogy ez lehetőséget nyújtott az élőszavas magyarázatokra, ami nagymértékben hozzájárult a tananyag pontosabb megértéséhez. Jelentős szerepet játszott még az előzetes tapasztalat:

Folyamatosan készültünk az átállásra, igyekeztünk kihasználni a jelenléti időszakot (No. 1). Amikor még tanteremben voltunk, arra készültünk, hogy esetleg a következő órán már nem találkozunk és igyekeztünk kihasználni a jelenléti időszakot (No. 21).

Voltak azonban, akik bizonyos félelmekkel és fenntartásokkal néztek a második időszakra elé amiatt, hogy be kell engedniük a privát területükbe azokat, akikkel eddig egy közösségi térben érintkeztek. Egyik diák megfogalmazását említette az oktató, aki úgy érezte, hogy számára nagyon furcsa volt az, hogy ahol eszik, ahol alszik, ott is tanult:

„a terekhez élmények, tapasztalatok kötődnek, és ha minden egy térben zajlik, akkor elmosódik az a határ és ennek nem kell elmosódnia” (No. 32).

Egyetértés van abban, hogy a második időszak sokkal könnyebb volt és a tanárok is jobban felkészültek, megismerkedtek a rendszerrel, segítették egymást.

Az órákon kívül a csoportok még kaptak valamilyen segítséget az új tananyag elsajátításához (prezentáció, részletes magyarázat, Youtube video, táblázat stb.) Egy tanár minden előadást felvett és elküldött a diákoknak azon kívül, hogy Classroom-ba is feltette az kötelező olvasmányokat. Előfordult, hogy a hallgatók kérésére a (megkérdezett) tanár hozzájárult, hogy a diákok felvegyék az órát (No. 9). Az első karanténos időszak bizonyos elemei megmaradtak a második karantén időszakban is:

Az aktuális leckét a diákok feltöltötték a Classroomba, miután mindenki feltöltötte, kijavítottam, hozzászóltam és visszaküldtem nekik. Órán visszaolvastattam 2-3 olyan írást, ami kifejezetten jó volt, hogy a többiek és példát vegyenek (No. 35).

A tananyag átadásának a módja lényegesen könnyebb lett a második időszakban és kibővült élő magyarázatokkal, különböző platformok alkalmazásával, videofelvételekkel. A megkérdezett véleménye némileg megoszlik abban a kérdésben, hogy eredményesebbnek találták-e a diákok teljesítményét abban az időszakban, amikor online órák voltak, mint az első karantén időszakában. Azok, akik nem tanítottak mindkét időszakban

ezt nem tudják megítélni, illetve nem nyilatkozott határozottan azoknak az oktatóknak egy része (két oktató) sem, akik mindkét időszakban tartottak órákat.

Mindkét időszakban tartottam, így nem tudom ezt megítélni, de biztosan hatékonyabb a szinkron online óra, mint csupán a Classroom-ba feltölteni a tananyagot, így biztos, hogy több csatornán jut el hozzá az információ (No. 30)

A döntő többség (85%) eredményesebbnek tartotta ezt az időszakot, mint az előzőt. Az okokat különbözőképpen látják, dominál az a vélemény, hogy lehetőség volt a párbeszédre, kérdésre, a problémás kérdések megbeszélésére, volt visszacsatolás (No. 9, 14) a költemények elemzésére, véleménynyilvánításra, diszkusszióra (No. 13). A diákok megértették, hogy spontán, felkészülés nélkül kell válaszolniuk a tanár által feltett kérdésekre (No. 2). Szerepe volt még a rendszeres felkészülés szükségességének, illetve annak, hogy tudtunk tervezni és felkészülni erre az időszakra a jelenléti oktatás során (No. 32).

Mások véleménye szerint az eredményesség tantárgy- és csoportfüggő és az egyén hozzáállásán és képességén is múlik. Az egyik fiatal oktató (No. 36) véleménye szerint megváltozott a tanár-diák együttműködés, új lehetőségek nyíltak az önfejlesztésre, ami magas szintű motivációt és önfegyelmet kíván meg, ezért nem csoda, hogy a hallgatók egy része gyengébben teljesített, míg mások mélyebb tudásra tettek szert.

Ez tantárgy specifikus, mert az irodalomban a személyesség nagyon fontos és ezt a személyességet, bármennyire is igyekeztem, nem lehetett annyira átadni az online órán. Van az osztályteremnek, mint térnek egy olyan különleges kisugárzása, amit nem lehet visszaadni a virtuális térben. A hangerőt nem érezzük úgy, attól is függ, hogyan van beállítva, az akadozások miatt nem érzékeljük, hogy ki mikor szeretne valamit mondani. A személyességet nem tudtam megteremteni, folyamatosan azt éreztem, hogy idegenek (a hallgatók) ebben a térben. Van egy fogalom, ami egy paradoxfogalom, hogy „vendégszeretetgyűlölet” (Jacques Derrida)” (No. 32).

Egy oktató kiemeli az objektivitás hiányát:

Ez az eredményesség nehezen mérhető online. Pl. dolgozatnál nem tudom kontrollálni, hogy teljesen objektív adatot kapjak (No. 16).

Két oktató nem lát minőségi különbséget a két időszak között (No. 1, 26)

Egyáltalán nem tartom eredményesnek a karantén-időszakot. Én sajnálom ezt a karantén-generációt. Úgy gondolom, gyengébb volt a hallgatók teljesítménye az online körülmények között, mint amikor jelenlétben tanítottunk, de a 2020 tavaszi és őszi félév között nem látom a minőségi különbséget. Ez lehet, azért van, mert csak előadásokat tartok és a feladatokat így is, úgy is a Classroom-on keresztül kapom meg. Gyengébbnek látom a hallgatók teljesítményét és azt is gondolom, hogy e miatt nem teljes egészében az online oktatás tehető felelőssé, hanem a hallgatóknak a motiválatlansága is (No. 1).

A sikeres nyelvtanulás egyik alapfeltétele a diák motiváltsága. Ezért fontosnak véltük, hogy a tanárokat arról is megkérdezzük, tapasztaltak-e különbséget a diákok motiváltságát illetően az első és második karantén-időszakban.

Huszonöt adatközlő (73 %) vélte úgy, hogy a második szakaszban, amikor szinkron online órákat tartottunk, a diákok motiváltsága jelentősen javult. Hat megkérdezett (18%) nem tudott erről véleményt formálni, vagy meglátása szerint *„nem annyira lehetett lemérni. Már az motiváló volt számukra, hogy online lehetett tanulni”* (No. 18). Mindössze három tanár (9%) mondta azt, hogy nem tapasztalt különbséget a diákokon, vagy ugyanannyira motiváltak voltak, vagy egyformán demotiváltak, ez viszont a válaszokból nem derült ki.

A motiváltság javulását több tényezővel magyarázzák a tanárok. Öt válaszadó vélte úgy, hogy a pozitív változás annak tudható be, hogy a diákoknak hiányoztak a személyes interakciók. Örültek annak, hogy kapcsolatba tudtak lépni mind a tanárral, mind a csoporttársakkal. *„Sokkal motiváltabbak voltak. Ki voltak éhezve a társas interakciókra, még ha online formában is”* – mondta az egyik tanár (No. 27). Egy másik megkérdezett szerint külső motiválás nélkül is érezhető volt a különbség a diákok motiváltságát illetően.

Nem éreztem, hogy szükségem van arra, hogy motiváljam a hallgatókat. Úgy éreztem, hogy ők igényelték nagyobb mértékben, mint amilyenre számítottam. Igényelték a jelenlétemet, a kapcsolatot (No. 21)

Négy további tanár úgy vélekedett, hogy a diákok motiváltsága amiatt javult, mivel rendszeresen találkoztak a tanárral, tapasztaltabbak voltak a második karantén-időszak idején,

„kevésbé volt nehéz, kevesebb nehézséggel találták magukat szemben, és ez már érezhetően csökkentette a demotiváltságot, nem vette el a tanulástól a kedvüket. A rendszeresség is tanulásra ösztönözte őket” (No. 23).

A rendszeresen megtartott online órákon a tanárok közvetlen kapcsolatot tudtak létesíteni a diákokkal, még ha a digitális térben is. Ezáltal magyarázták a témát, a diákok rögtön visszakérdezhettek, és a számonkérés is gyakrabban és „szemtől-szembe” történhetett meg.

„[...] tudták, hogy ha szinkron óra van, akkor bármikor megszólíthatom őket, felkérdezni az anyagot. Szerintem ez valamilyen szinten motiválta őket. Úgy gondolom, hogy a közvetlen számonkérés növeli a motivációjukat” (No. 10).

Két további adatközlő összefüggést lát a diákok életkora és a motivációs szint között.

„A BA-sok motivációja össze se hasonlítható az MA-sokéval. Sőt, egy elsős motivációja egyáltalán nem hasonlítható össze egy harmad- vagy negyedévesével. Tehát egyenesen arányos a magasabb évfolyam a motivációval, én azt vettem észre” (No. 1).

Az alább idézett vélemény ugyancsak megerősíti az előző gondolatot.

Úgy gondolom, sokkal motiváltabbak voltak, mert ha nem is a tanteremben ültünk, de azért egy komoly kapcsolat alakult ki az óra folyamán, könnyen lehetett motiválni,

annál is inkább, hogy nálunk ezek a gyerekek, akik 17-18 éves korukban kerülnek a felsőoktatásba, nekik nagy szükségük van a tanár jelenlétére és a magyarázatra. Nem egy huszonéves felnőttől beszélünk, aki beül magától a könyvtárba és tanul. Ezért úgy gondolom, sokkal motiváltabbak voltak és eredményesebbek is (No. 9).

Az interjú során kitértünk arra is, hogy különbözött-e a számonkérés módja az első és második karanténos időszakban. A válaszadók túlnyomó többsége (28–82%) beszámolt valamiféle különbségről. Leggyakoribb eltérés abban mutatkozott, hogy míg az első időszakban csak írásban kértek számon tesztek által különböző platformokon (Redmenta, Google Forms, Word dokumentum Google Meetben), addig a második időszakban, amikor szinkron online órákat tartottak, rendszerint szóbeli felelés, megbeszélés is történt. Az online órák előnyei között többek között ezt a kombinálási módot említették a válaszadók.

Mivel most már videón keresztül tudtuk megbeszélni, be tudtam iktatni a szóbeli részt, a számonkérés módja ezzel bővült. A többi rész, a tesztfeladatok, modulzáró dolgozatok megírása ugyanúgy működött különböző platformokon, mint az első alkalommal (Redmenta, Google Classroom). Sikeresen működött (No. 19).

Egy adatközlő szerint változott az arány a szóbeli és írásbeli számonkérési mód között. Első időszakban az írásos feladatok voltak többségben, míg a második időszakban szóban történt gyakrabban a megszerzett tudás mérése.

Az 1. időszak alatt több írásos feladat volt, a Classroom-ba kértem be, de a beszámolókat szóban kértem az éteren keresztül. A 2. időszakban kevesebb dolgozatot írtam online, több volt a szóbeli feleltetés, kevesebb modult írtam, a beszámoló szóban zajlott (No. 24)

További egy válaszadó szerint „a számonkérés módja nem változott, csak a platformok” (No. 27), illetve egy tanár egy sajátos változásról számolt be. Véleménye szerint a számonkérés módja nem változott, viszont az ő hozzáállása a számonkéréshez igen.

A számonkérés módja nem változott, de az igen, ahogy én hozzáálltam. Az első esetben nagyon szigorúan kértem számon, határidőket, sok mindent, második esetben már tudtam azt, hogy késhetnek a diákok. Nem rontottam jegyet, nincs mínusz 10 pont, ha késve küldték be a feladatokat (No. 32).

Öt válaszadó (15 %) állította azt, hogy nem változott a számonkérés módja, mivel „már a karantén előtt is nagyrészt digitális tartalmak formájában kérte számon a tananyagrészeket” (No. 30). A számonkérés módja ezeknél a tanároknál már korábban is hibrid formában történt.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a tanárok egyértelműen pozitívan értékelték, hogy az írásos számonkérést szóbeli feleléssel egészítették ki a második időszakban. Egyrészt a különböző személyiségű diákok esélyegyenlősége miatt, ahogy egyik válaszadónk fogalmaz: „azok, akiknél az írásbeli rész nehezebben ment vagy a tesztet esetleg kicsit jobban elidegeskedték, a szóbeli jobban ment, de a fordítottja is előfordult, gyengébben ment a szóbeli és sikerebb volt a teszt” (No. 19). A hibrid számonkérés további pozitívuma, hogy

„a két típusú, vagyis a szóbeli és az írásos feladatok révén jobb lehetőségeket biztosított az objektív értékelés megvalósításához” (No. 11), például az írásbeli teszt után megkérték a diákokat, hogy szóban indokolják meg a válaszukat, ezáltal változhatott az érdemjegy is.

Tudták, hogy a dolgozat után kapnak egy jegyet és kérdéseket tettem fel a dolgozathoz és a kapott jegy módosulhatott – akár 90 pontról 60-ra is – annak függvényében, hogy tudták megvédeni a dolgozatukat. Ha felmerült bennem, hogy erre szükség van, belekérdeztem, így érezték, hogy nem jó az, ha másolnak, mert még szóban is felelni kell (No. 20).

A számonkérés kapcsán fontos még azt is megemlíteni, hogy általános problémaként említették az adatközlők, hogy a távoktatás mindkét szakaszában nehéz volt elkerülni, hogy a diákok különböző segédeszközöket vegyenek igénybe akár írásbeli, akár szóbeli számonkérés során. A felsorolt megoldási módokat a következőképp foglalhatjuk össze:

- az írásbeli teszt után szóban meg kell védeni a dolgozat bizonyos kérdéseit;
- a dolgozat kérdései olyanok, amelyeket megválaszolva saját véleményyt kell leírni;
- egyénre szabott dolgozatok összeállítása;
- dolgozat megírása után megbeszélés, diskurzus, visszacsatolás;
- játékosítást bevinni a számonkérésbe nem kötelezőszerűen, hanem lehetett választani, pluszpontot lehetett szerezni a témához kapcsolódó feladatok kidolgozásával;
- keresztkérdések a szóbeli felelés közben.

Az interjú utolsó kérdése arra vonatkozott, hogy a tanárok a távoktatás folyamán megszerzett digitális készségeket hogyan fogják hasznosítani a későbbi pedagógiai tevékenységük során. Két válaszadó kivételével a többi adatközlő (32–94%) arról számolt be, hogy valamilyen formában be fogja építeni az online oktatás során alkalmazott módszereket. Legtöbben (23–68%) úgy vélik, hogy a kurzusokhoz rendelt Google Classroomokat továbbra is alkalmazni fogják. Az említett rendszer számos előnyét sorolták fel a válaszadók. A Google Classroom a távoktatás és hibrid oktatás során is kiválóan alkalmasnak bizonyult a tananyag feltöltésére, a feladatok rendszerezésére, a diákokkal való kapcsolattartásra (kifejezetten levelező tagozaton tanulók esetében).

A Classroomot továbbra is használom. Megkönnyíti a szervezést és kapcsolattartást. A követelményeket is ide töltöm fel, és itt beszéljük meg a különböző kérdéseket. A fogalmazásokat, esszéket továbbra is dokumentumfájlokban kérem, ami nagyban megkönnyíti az ellenőrzést: nem kell a kézírás kibogozásával bíbelődni, hatékonyabban szűrhető a plágium (No. 27).

Három tanár pozitívan értékelte az online tesztírás lehetőségét is, felsorolva annak előnyeit: egyszerűbb és gyorsabb a javítás, a diákok hamarabb kapnak visszajelzést az eredményeikről. A tanárok viszont tisztában vannak azzal a veszéllyel, hogy az otthon írt tesztek nem feltétlenül tükrözik a diák tényleges tudását. A későbbiekben tehát többnyire tantermi felügyelet mellett terveznek online platformokon teszteket íratni, esetleg abban az esetben, ha valaki beteg, és nincs lehetősége megjelenni az órán.

Nekem tetszett az online tesztelési forma, Ezt kimondottan a tanteremben alkalmazni jó gondolat, mivel maximálisan objektíven lehet értékelni. Ha ezt otthon csinálják, nem lehetünk benne biztosak, hogy nem használnak valamilyen puskát. Ha az intézményben van internet-elérhetőség, mindenkinek már van tapasztalata, nem probléma elkészíteni egy tesztet vagy valamilyen más írásbeli feladatot, amit ott azonnal a tanár jelenlétében írnak meg, nem papíralapon. Egyszerűbb ellenőrizni azonnal látják az eredményeiket (No. 13).

Volt azonban olyan tanár is, aki a tesztelést említve kifejezetten negatívan állt az online formához, mondván „sok digitális anyagot tudtunk hasznosítani. Nem fogom alkalmazni a dolgozatok megírásához” (No. 21). Egy válaszadó említi, hogy „tavaly a karantén óta pedig különböző applikációkat megtanultuk használni, alkalmazni. Mai napig Jamboardokat készítek” (No. 10). Egy további válaszadó rendkívül hasznos gondolatot fogalmaz meg a digitális oktatás kapcsán.

Arra kell törekedni, hogy valóban e-tananyagokat tudjunk létrehozni, ne csak konvertáljuk a „jegyzeteinket” e-könyvvé, hanem valóban interaktív digitális, e-learning tananyagokat tudjunk létrehozni, és a hallgatókat, a leendő tanárokat ne ősrégi módszerekre tanítsuk, hanem a saját példánkon keresztül olyan tanárokat képezzünk, akik a jövő generációjának tudnak majd újat mondani... ez pedig most óriási kihívás, és nem tudom, meg tudjuk-e lépni...de törekedni kell rá, folyamatosan tanulni kell valami újat (No. 30).

Két válaszadó úgy véli, hogy a hibrid megoldás, tehát a tantermi oktatás ötvözése a digitális bizonyos elemeivel, jó megoldás, mert

„ha a jelenléti oktatás és a digitális tudás találkozik, a hallgatói érdeklődés és motiváltság is fenntartható lesz” (No. 31).

Egy másik tanár megjegyzi, hogy

„a távoktatás során szerzett tapasztalat még abban segített, hogy érdekesebb órákat tartsak. Ha „szárazabbnak” érzem az elméleti anyagot, igyekszem a tantárgyhoz kapcsolódó funfact-ekkel is érdekesebbé tenni” (No. 12).

Három adatközlő kifejti, hogy a pandémia és távoktatás nehézségei ellenére kifejezetten pozitívként éli meg, hogy gazdagodott digitális készségei terén. Ketten viszont egyértelműen negatív tapasztalatként élték meg a távoktatást, és a továbbiakban nem szeretnék a digitális oktatás elemeit semmilyen formában bevonni a munkájukban. Egyikőjük elmondása szerint

„annyira nem vagyok az a típus, aki nagyon szeret így tanítani és így akarom az óráimat tartani. Engem ez nagyon fáraszt. Nekem úgy könnyű, ha itt ül előttem és látom a szemében, hogy érti és látom az eredményt” (No. 18).

Másik tanár reményét fejezi ki arra vonatkozóan,

hogy nem válik életünk aktív részévé ez a rendszer. Minden felett a tantermi oktatás áll, amikor ott vagyunk élőben a diákok között, és ők is látnak bennünket és valódi

óra zajlik. De ha tovább kell folytatni ezt a formátumú oktatást, akkor készen állunk most már, együtt tudunk élni vele. Nem szeretném beengedni ezt a rendszert az életünkbe. Szeretem a klasszikus oktatási rendszert (No. 26)

4. Összegzés, következtetések

A COVID-19 világszerte hatással volt a felsőoktatási intézmények által nyújtott szolgáltatás minőségére, leginkább azért, mert megzavarta sok millió diák oktatását különböző összefüggésekben. Pozitívum azonban, hogy lehetőséget nyitott a felsőoktatásban érdekelt felek számára. A COVID19 arra készítette a felsőoktatási intézmények oktatóit, hogy új tanítási módszereket alkalmazzanak szinkron, interaktív kommunikációval ötvözve, hogy továbbra is teljesítsék tanterveiket és az oktatási programok.

Kutatásunk pozitív hozadéka, hogy tanáraink ráébredtek az online oktatás előnyeire és többnyire optimistán állnak ahhoz a kérdéshez, hogy felhasználják-e a kényszerszerűen megszerzett digitális ismereteiket a jelenléti oktatásban is. Legtöbbször a Google Classroom előnyeit emelték ki, melyeket szándékukban áll a hagyományos oktatási módozatban is felhasználni.

Egy másik tanulság, melyre kutatásunk rámutatott, az, hogy a távoktatás előkészítéskor nemcsak a tanároknak, hanem a diákoknak is képzést kell biztosítani. Ennek a képzésnek nemcsak a technológiai készségekkel, hanem az önálló tanulási készségekkel is foglalkoznia kell, mivel éppen ez az a készség, amely segíthet a diákoknak abban, hogy pozitív tanulási tapasztalatokat szerezzenek a tanítás aszinkron, nem interaktív jellege ellenére.

Nem tudhatjuk, milyen további változásokkal, kihívásokkal kell a pedagógus-társadalomnak szembenéznie, azonban az biztos, hogy újabb és újabb módszereket, technikákat kell elsajátítaniuk és alkalmazniuk a tanároknak, hogy a jövőben is biztosítani tudják az oktatás minőségét. Ebben lehet segítségükre a „fordított tanterem” módszere, amely hatékonyan alkalmazható a felsőoktatásban.

Egyetértünk Camilleri (2021) véleményével, miszerint a jövőbeli kutatások különböző módszereket, mintavételi kereteket és elemzési technikákat használhatnak, hogy jobban megvilágítsák a távoktatás megvalósítását és hatékonyságát.

Irodalom

- Bender, Diane M. – Jeanneane B. Wood – Jon D. Vredevoogd 2004. Teaching time: Distance education versus classroom instruction. *The American Journal of Distance Education* 18(2), 103–114.
- Bereczki Enikő Orsolya – Horváth László – Kálmán Orsolya – Káplár-Kodácsy Kinga – Misley Helga – Rausch Attila – Rónay Zoltán 2020. *Távolléti oktatást támogató módszertani segédanyag az ELTE PPK oktatói számára*. Budapest: ELTE-PPK.

- Camilleri Mark Anthony 2021. Shifting from traditional and blended learning approaches to a fully virtual and remote course delivery: Implications from COVID-19. *Academia Letters*, Article 481. [https://doi.org/10.20935/AL481 – 2021. szeptember 6.]
- Cundell, Alicia – Emily Sheepy 2018. Student perceptions of the most effective and engaging online learning activities in a blended graduate seminar. *Online Learning* 22(3), 87–102.
- Garrison, D. Randy – Terry Anderson 2003. *E-learning in the 21st century: A framework for research and practice*. London: Routledge.
- Herrmann, Eric 2020: Critical concepts in distance learning for multilingual learners. *MultiBriefs: Exclusive*, 11 May, 2020. 2020.05.21. [https://bit.ly/3sFZhHD – 2020. május 21.]
- Hodges, Charles – Stephanie Moore – Barb Lockee – Torrey Trust – Aaron Bond 2020. The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review*, 27. [https://bit.ly/3iEyh68 – 2020. június 5.]
- Husztli Ilona – Bárány Erzsébet – Lechner Ilona – Fábíán Márta [Густи Лона – Барань Єлизавета – Лехнер Лона – Фабіян Марта] 2021. Навчання мов у період карантину в Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці ІІ. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія педагогіка та психологія* 34, 83–101.
- Husztli Ilona – Fábíán Márta – Lechner Ilona – Bárány Erzsébet 2021. Assessing language learners' knowledge and performance during COVID-19. *Central European Journal of Educational Research* 3(2), 38–46.
- Husztli Ilona – Fábíán Márta – Lechner Ilona – Bárány Erzsébet – Kacsur Annamária 2021. Language teaching and learning in tertiary education in the time of a pandemic. In: David Shaffer – James Kimball szerk.: *Re-envisioning ELT altogether, all together. Proceedings of the 28th Korea TESOL International Conference – 2021*. Seoul: Korea TESOL, 73–84.
- Juárez-Díaz, Catalina – Moisés Perales 2021. Language teachers' emergency remote teaching experiences during the COVID-19 confinement. *Profile: Issues in Teachers' Professional Development* 23(2), 121–135.
- Kovács Ilma 1996. *Új út az oktatásban? A távoktatás*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Kovacs, Helena – Caroline Pulfrey – Emilie-Charlotte Monnier 2021. Surviving but not thriving: Comparing primary, vocational and higher education teachers' experiences during the COVID-19 lockdown. *Education and Information Technologies*, 1–25. [https://doi.org/10.1007/s10639-021-10616-x – 2021. július 30.]
- Liebermann, Mark 2020. How to balance in-person and remote instruction. *Education Week*, 22 July, 2020. [https://bit.ly/3Bil6B3 – 2020. augusztus 1.]
- Ollé János 2020. A tanulás forradalma: Az oktatás válsága. In: Polonyi Tünde – Abari Kálmán – Kiss Tamás szerk.: *Válságok megelőzése és kezelése*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 97–116.
- Simonson, Michael – Sharon E. Smaldino – Michael Albright – Susan Zvacek 2000. *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education*. Fourth edition. Fort Lauderdale, FL: Nova Southeastern University.
- Szondy Máté 2020. Technostressz, digitális tudatosság és digitális jóllét. In: Polonyi Tünde – Abari Kálmán – Kiss Tamás szerk.: *Válságok megelőzése és kezelése*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 117–131.
- Szűcs András – Zarka Dénes 2006. A távoktatás módszertanának fejlesztése: Kutatási zárótanulmány. Budapest: Nemzeti Felnőttképzési Intézet.

Narratívák

A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa

Fedinec Csilla

George H. W. Bush, az USA elnöke és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár 1989. december 2–3-i máltai csúcstalálkozóját a történészek úgy értékelik, hogy ezzel egyszer s mindenkorra lezárt a hidegháború korszaka, azonban ezen mindkét fél mást értett. Bush szerint, ha a szabadság nyert, azzal Amerika nyert. Gorbacsov viszont úgy vélte, hogy az amerikai elnök a Brezsnyev-doktrína – a korlátozott szuverenitás doktrínája – helyett életbe léptette a Bush-doktrínát (Radchenko 2019: 30–33; Freedman–Michaels 2019: 527–542; Jones 2016). A helyzet tehát nem volt sem egyértelmű, sem visszafordíthatatlan, amikor Közép- és Kelet-Európában kezdetét vette a demokratikus fordulat.

1. Magyarok Ukrajnában – ukránok Magyarországon

Az eddigi egyetlen ukrainai népszámlálás, a 2001-es közel 160 ezres magyar közösséget regisztrált. A már akkor csökkenő népességű Ukrajnában a magyarok azon kevesek közé tartoztak, akiknek lélekszáma stagnált, azóta viszont körükben is jelentős, több mint 20%-os a csökkenés. Magyar kutatók 2017-ben végzett demográfiai felmérése (árnyék-népszámlálás) szerint ekkor a magyarok lélekszáma legfeljebb 131 ezer főre volt tehető, beleértve az ideiglenesen távollevőket, és a magyar anyanyelvű cigányságot is. Közülük az évnek legalább a felében külföldön tartózkodók száma 11–12 ezer főre becsült (Tátrai et al. 2018).

Magyarországon az ukrán kisebbség megjelenése de jure a rendszerváltoztatás időszakához köthető. A második világháború végéig a mindenkori Magyarországon élő keleti szláv lakosságot ruszinoknak (ruténeknek, magyaroroszoknak stb.) nevezték. A szocializmus időszakában egyáltalán nem tartották őket számon, statisztikailag a szlovákokhoz számolták őket, a történeti és néprajzi kutatásokban pedig kárpátukránokká lettek, tekintettel arra, hogy kompakt lakóterületüket, Kárpátalját 1945-től a Szovjetunióhoz csatolták, amelyik szintén nem ismerte el a ruszin nemzetiséget, az ukránokhoz sorolták őket, akárcsak az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában.

Az 1980-as évek végén a magyarországi politikában gyökeres fordulat következett be: foglalkozni kezdtek a határon túli magyarokkal, illetve országon belül is átrendeződtek a nemzetiségi viszonyok. Az 1990-es népszámlálás újdonságaként a szocializmus évtizedei

alatt hivatalosan elismert négy kisebbség – német, román, szlovák és a „délszláv” (szerbek, horvátok, szlovénok) – mellett, ekkor még csak az anyanyelvi rovatban, megjelentek „új kisebbségek” is – a görögök, a bolgárok, az örmények, a lengyelek, valamint ekkor még összevonva a ruszinok és az ukránok (Győri Szabó 1998: 50). Az 1989. évi II. törvényben kimondott egyesülési jogot érvényesítve a korábban hivatalosan el nem ismert közösségek is színre léptek az érdekérvényesítés szándékával, köztük a ruszinok és az ukránok is (Dobos 2011: 113). A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény pedig immár honos népcsoportnak minősített *expressis verbis* 13 nemzeti és etnikai kisebbséget (Bíró 1995: 255). Az Alaptörvény (2011) a „nemzeti és etnikai kisebbség” fogalmat a „nemzetiség” terminológiára cserélte. Az időben utána elfogadott 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól nem változtatott az elismert nemzetiségek listáján (Pap 2014).

A ruszinok és az ukránok külön nemzetiségként való elismerésében szerepe volt az 1991-ben aláírt magyar–ukrán alapszerződésnek is. Ez a két kisebbségi közösség nem összehasonlítható sem a számosság, sem a területi elhelyezkedés tekintetében. Az 1990-es népszámlálás még együttesen mindössze 674 ruszin és ukrán anyanyelvű személyt mutatott ki, 2001-ben pedig 7400-an voltak az ukrán kötődésűek. A magyarországi ukránok települési koncentrációval nem jellemezhető szórványközösség (Dobos 2019: 237, 240).

2. Az alapszerződések Közép-Európában

A Berlini Fal leomlása felszínre hozta az elfojtott nacionalizmusokat is. A viták középpontjába három geopolitikai elem került: a nemzet, a nemzet szállásterülete és az állam. Közép- és Kelet-Európában a legtöbb gondot éppen az okozza, hogy ez a három elem nem esik egybe. E tekintetben két megoldás ígérkezett: a nemzetállam megszilárdítása, integráció útján beilleszkedés az EU normáiba. A belépéssel kapcsolatos nyugati elvárásokat legkonkrétábban Édouard Balladur francia miniszterelnök fogalmazta meg (Pataki 1996).

Így született meg 1993 elején az európai stabilitási egyezmény (az ún. Balladur-terv): a közép-európai és balkáni országok kössenek egymással barátsági, jószomszédi szerződéseket, e szerződésekben garantálják a határok stabilitását és a saját területükön élő etnikai, nemzeti kisebbségek jogait. A Balladur-terv elemei hasonlóak voltak ahhoz, ahogyan az első világháború utáni békerendet próbálták létrehozni, s amelyek közül a második világháború utáni békerend kihagyta a kisebbségek védelmét (Kassai 1993). Az európai stabilitási egyezmény idővel egyre legyengült, és mára beolvadt az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) keretei közé, melynek fő feladata az ENSZ Alapokmányával összhangban az európai biztonság és stabilitás megőrzése. „Ezzel minden hozzá kapcsolódó különösebb remény egyenlővé vált az EBESZ-hez fűzhető elvárásokkal.”¹

¹ Országgyűlési Napló, 86. ülésnap (1995. május 23.) Németh Zsolt (Fidesz) felszólalása.

Az államközi viszonyokban a legtartósabbnak az a megoldás bizonyult, amelyik az ún. alapszerződések megkötésében realizálódott. A multilaterális kisebbségvédelmi kezdeményezések mellett éppen az 1980–90-es évek fordulóján bekövetkező gyökeres politikai változások hatására kezdett megnövekedni a kétoldalú kapcsolatok jelentősége is. Ennek következtében számos kétoldalú barátsági, jószomszédsági szerződést írtak alá – ezeket nevezzük összefoglalóan alapszerződéseknek, melyek többnyire érintették a kisebbségek kérdéseit is, a kétoldalú kapcsolatok számos egyéb területével – gazdasági, kulturális, környezetvédelmi stb. – együtt. Az 1991. június 17-i német–lengyel alapszerződés volt az első, amely részletesen rendelkezett a kisebbségek jogairól (Vizi 2021).

Az Antall-kormány által meghirdetett hármas külpolitikai célkitűzés (euroatlanti integráció, jóviszony a szomszédos államokkal, a magyar kisebbségek védelme) alapvető eleme volt az alapszerződések megkötése a szomszédos országokkal (Ausztria kivételével). Az Antall-kormány idején született meg a magyar–ukrán, a magyar–horvát és a magyar–szlovén, majd a Horn-kormány alatt a magyar–szlovák és a magyar–román alapszerződés. Közös jellemzőjük, hogy tartalmaznak kisebbségvédelmi rendelkezéseket, illetve, hogy ezekben a szerződő felek kölcsönösen elismerik a határok sérthetetlenségét, sőt, Ukrajna, Szlovákia és Románia viszonylatában külön rögzítik azt is, hogy a jövőben sem lesz egymással szemben területi követelésük (területi klauzula) (Vizi 2021).

1. táblázat. A Magyarország által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	Év*	Cikk	Területi klauzula
Ukrajna	1991	2 (2)	„egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük”
Szlovénia	1992		
Horvátország	1992		
Szlovákia	1995	3 (1)	„egymással szemben területi követelésük nincs és illet a jövőben sem támasztanak”
Románia	1996	4	„egymással szemben területi követelésük nincsen és illet a jövőben sem támasztanak”

* Az alapszerződés aláírásának éve.

Saját szerkesztés a vonatkozó szerződések szövege alapján. Forrás: [<https://net.jogtar.hu/> – 2021.9.1.]

3. A magyar–ukrán alapszerződés

Göncz Árpád köztársasági elnök 1990 szeptemberi ukrainai látogatásakor Leonyid Kravcsukkal, az parlament elnökével – aki ebben a minőségében 1990 júliusa óta Szovjet-Ukrajna vezetője volt – közös közleményt adott ki, melyben leszögezték: „A Felek kifejezték azt a szándékukat, hogy további lépéseket tesznek az országaikban élő nemzeti kisebbségek jogainak kodifikálása és védelme érdekében.” (Torda 1990: 247). Az áttörést Kravcsuk budapesti látogatása hozta meg 1991. május 30. és június 1. között, amikor kilenc dokumentum került aláírásra, közte Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko külügyminiszterek által a „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén”, valamint a „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén”.

A Nyilatkozatban a felek kötelezettséget vállaltak egyebek mellett a nemzetiség szabad megválasztásának, a kisebbséghez való tartozás védelme jogi feltételeinek, a közéletben való részvételük, az anyanyelvi jogok gyakorlásának stb. biztosítására, illetve megfogalmazták, hogy a felek a „Nyilatkozatban foglalt elvek gyakorlati megvalósítása, valamint a vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése céljából kifejezik készségüket egy Vegyesbizottság felállítására”. A Nyilatkozathoz tartozó Jegyzőkönyv a vegyes bizottság összetételét és működésének kereteit fektette le.

A fenti dokumentumokkal párhuzamosan folyamatban volt az alapszerződés előkészítése is, melynek gondolatát a felek a fenti csúcstalálkozón vetették fel először. Az első szövegtervezetet az ukrán fél készítette el 1991 tavaszára, amelyben még nem szerepelt sem a határkérdés, sem a kisebbségek kérdése. 1991 októberére készült el a második, javított tervezet, amiben már szerepelt a területi klauzula és a magyar kisebbség jogait rögzítő cikk (Torda 1993: 205–206; Sáringer 2018: 336–337). Az akkori magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza dokumentáltan hivatkozott arra, hogy az ukrán fél a területi klauzula szerepeltetéséhez kötötte a kisebbségi jogok szavatolását (Jeszenszky 2016: 272).

1991. december 6-án Antall József három alapszerződést írt alá az akkor még hivatalosan Szovjetunióban: Moszkvában Mihail Gorbacsov szovjet elnökkel a szovjet, Borisz Jelcin orosz elnökkel az orosz, Kijevben pedig Kravcsukkal az ukrán alapszerződést. A szovjet szerződés ekkor tulajdonképpen már fölösleges volt, Antall azonban a szovjet kapcsolatot lezáró aktusként tekintett rá, különösen, hogy az 1956-os szovjet katonai intervenció elítélése külügyminiszteri levélváltással hivatalos formában is megtörtént, ami a szerződés szerves része lett (Keskeny 2012: 91–92, 94). Visszaúton Kijevben került sor a magyar–ukrán alapszerződés szignálására, igen rövid program keretében (Páldi 1996: 256).

Az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán alapszerződést az ukrán Legfelsőbb Tanács 1992. július 1-jén, a magyar Országgyűlés 1993. május 11-én ratifikálta. A ratifikációs okmányokat 1993. június 16-án Budapesten cserélték ki, ezzel a szerződés hatályba lépett (a magyar jogrendben az 1995. évi XLV. törvénnyel hirdették ki).²

A kisebbségvédelmet az alapszerződés 17. cikke fogalmazza meg a következő formában:

„A Szerződő Felek, teljes összhangban az új Európáról szóló Párizsi Kartával és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet más, vonatkozó dokumentumaival, kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy a népeik közötti baráti kapcsolatok, valamint a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia megkövetelik, hogy kölcsönös védelemben részesüljön a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása és ennek biztosítására meg kell teremteni minden szükséges feltételt.

A Felek egyoldalú és közös lépéseket tesznek, hogy előmozdítsák e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt »Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén« című dokumentumnak és az ahhoz csatolt »Jegyzőkönyv«-nek megfelelően. A Felek nemzetközi kapcsolataikban önállóan és közösen is fellépnek a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi dokumentumok megvalósítása érdekében.»

A fentiekből következően a kisebbségvédelem mibenlétét a Nyilatkozat bontja ki igen részletesen tizenöt pontban (a többi pont általános megállapításokat tesz).

A területi klauzula – a „német formula” – megszövegezése először a Németország és Lengyelország között 1990. november 14-én megkötött határszerződés 2. cikkében szerepelt, beleértve a „most és a jövőben” („jetzt und in Zukunft”) kitételt is, az ukrán fél innen vette a mintát, hogy a szerződésben ne csak a területi integritás szavatolása szerepeljen nemzetközi szerződésekre hivatkozva, hanem legyen külön területi klauzula is. Erre a határszerződésre hivatkozott az alapszerződések közül a kisebbségi jogokat először rögzítő, fent említett 1991. június 17-i német–lengyel alapszerződés is, illetve Ukrajna – Magyarországhoz hasonlóan – a legtöbb szomszédjával megkötött alapszerződésben szerepeltette. A két kivétel – Moldova, amellyel közös határ mentén már fennállt a nemzetközileg el nem ismert független állam, a de jure Moldovához tartozó Transznisztria, illetve – Oroszország, amellyel 2014 óta háborús konfliktusban áll, s amellyel az alapszerződést

² 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről. Tartalmazza az alapszerződés, a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv teljes szövegét [<https://bit.ly/36nkzCs> – 2021.9.1.]; az alapszerződés az ukrán törvénytárban: Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою [<https://bit.ly/3LT7ouX> – 2021.9.1.]; a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv szövege: Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей [<https://bit.ly/3BuxP3t> – 2021.9.1.]

2019-ben felmondta.³ Mindazonáltal természetesen a két utóbbi alapszerződés is tartalmazta a területi integritás elismerését, a nemzetközi jogra hivatkozva.

2. táblázat. Az Ukrajna által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	Év*	Cikk	Területi klauzula
Magyarország	1991	2 (2)	„не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної.”
Lengyelország	1992	2	„не мають жодних територіальних претензій одна до однієї і не висуватимуть таких претензій в майбутньому”
Moldova	1992		
Szlovákia	1993	2 (2)	„не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому”
Belarusz	1995	1 (2)	„не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому”
Románia	1997	2 (1)	„підтверджують як непорушний існуючий між ними кордон і тому утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на цей кордон”
Oroszország	1997**		

* Az alapszerződés aláírásának éve.

** 2019 óta hatályon kívül.

Saját szerkesztés a vonatkozó szerződések szövege alapján. Forrás: [<https://zakon.rada.gov.ua/> – 2021. szeptember 1.]

³ Закон України № 2643-VIII Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, 6 грудня 2018 р. [<https://bit.ly/354JgCO> – 2021.09.1.]

4. A kárpátaljai magyarok

Magyar részről az alapszerződéssel kapcsolatban az egyik legfontosabb, nem csillapodó vitapont, hogy vajon a magyar politikum kikérte-e a kárpátaljai magyarok véleményét.

Az alapszerződést a parlamenti vita során, utcai gyűléseken, minden lehetséges fórumon éles támadások érték. A magyar politikai elitet nem csak a vita, maga a parlamenti (név szerinti) szavazás is rendkívüli módon megosztotta: a 386 képviselőből 279-en voltak jelen, 223-an szavaztak igennel, 39 nemmel, 17-en pedig tartózkodtak. A legtöbb nemmel szavazó és tartózkodó a legnagyobb kormánypárt, az MDF soraiból került ki. Az MDF az alapszerződés miatt szakadt ketté, vált ki belőle a radikális szárny, a Csurka István vezette MIÉP. Németh Zsolt, a Fidesz egyik vezető politikusa némi idő távlatából azt nyilatkozta:

„[...] két okból is támogattuk az alapszerződést, és ebből csak az egyik az, hogy az elutasítás mentén jött létre a magyar szélsőjobb. Valódi külpolitikai bravúr volt, hogy alig öt nappal a független Ukrajna megszületése után Magyarország alapszerződést tudott aláírni. Ezt értékeltük azzal, hogy igent mondtunk a szerződésre, annak ellenére, hogy a kissé sebtiben összekalapált dokumentummal kapcsolatban voltak kétségeink. Úgy véljük, hogy a határklauzulának nem volt megfelelő ellentételezése, bár tény, hogy az ukránok a kisebbségpolitika vonatkozásában több kötelezettséget vállaltak, mint amit akár a szlovák, akár a román fél eddig akár csak homályosan is megígért volna.”⁴

A „Beszélő” hetilapnak 1993-ban Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke többek között kifejtette:

„A magyar kormányzat nagy hibát követett el akkor, amikor 1990-ben, a magyar–ukrán alapszerződés kidolgozásakor nem kérte ki a kárpátaljai magyarok véleményét a vitatott második cikkely kérdéséről. Ennek ellenére én úgy vélem, ma már nem lehet kitérni a ratifikáció elől. [...] A nagyobb baj az lenne, ha nem ratifikálnák a szerződést. Az ukrainai vezető körök hangulatát ismerve, nagyon ártana a kárpátaljai magyarság ügyének, ha most a magyar fél a szerződés újratárgyalását követelné. Annak ellenére, hogy MDF-es meggyőződésű személy vagyok, nem zavar az, hogy a ratifikálást az ellenzéki pártok támogatják, miközben az MDF egy része nem akarja. Úgy gondolom ugyanis: arról, hogy a kárpátaljai magyarság hova akar tartozni, úgysem Magyarország dönt. Ez a mi személyes ügyünk.”

⁴ Mink András: „Az alapszerződés ma inkább bunkósbot, nem a történelmi megbékélés eszköze”. Interjú Németh Zsolttal, a Fidesz alelnökével, a parlament emberjogi és kisebbségi bizottságának elnökével a kisebbségi politikáról. *Beszélő*, [https://bit.ly/3uWzQ7r - 2021.9.1.]

Fodó még hozzátette:

„Nagyon nehéz érzelmileg meggyőzni az itt élőket arról, hogy a magyar–ukrán alapszerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása, hanem épp a fellendülés egyetlen esélye.”⁵

A fenti álláspontot Kőszeg Ferenc SZDSZ-es képviselő teljes terjedelmében felolvasta a parlamentben az alapszerződés vitája során 1993. május 11-én.⁶ Fodó korábban, 1993. április 7-i, Antall József miniszterelnöknek írt levelében is a kárpátaljai magyarok érdekében állónak nevezte a szerződést (Jeszenszky 2016: 273).

Fodó és az alapszerződést ellenzők állításával szemben áll Keskeny Ernő – a kérdéses időszakban a külügyminisztérium vezető tisztségviselője, komoly diplomáciai karriert az Orbán-kormányok idején futott be – állítása, aki levéltári kutatásokra épülő szaktudományos monográfiájában szögezi le:

„A bírálatok szerint a szerződés a kárpátaljai magyarság feje felett kötött, ugyanakkor a helyzet ezzel szemben az, hogy többszörös egyeztetés történt a legfontosabb kárpátaljai magyar szervezet [a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség] vezetőivel.” (Keskeny 2012: 96).

A tisztánlátást nehezítette, hogy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget belső ellentétek feszítették, ami az érdekképviseleti szerv szakadásához vezetett. Nem nyilvánosan ezt Fodó is elismerte. Többek között 1992. december 7-i budapesti látogatásán emlékeztetőt adott át Antallnak, amelyben kifejtette, hogy nem szerencsés Kárpátalja ügyeit olyanokra bízni, akik onnan származnak, illetve „a Beregszászban élő, de állami-hatalmi függésben élők” nem mindig képviselik megfelelően a KMKSZ érdekeit (az eredeti dokumentum alapján idézi Jeszenszky 2016: 269). Az utóbbi utalás volt a KMKSZ belső ellenzékére.

Míg magyar közegben olybá tűnt az eltelt évtizedekben, hogy az alapszerződés megkérdőjelezhetetlensége ellenére olyan kérdés, ami köré lehetetlen társadalmi konszenzust építeni, addig ukrán részről Magyarországot olyan magas piedesztálra emelte, hogy egészen a 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény elfogadásáig a két ország kapcsolataiban nagy megrázkódtatások nem következtek be.

5. A magyar–ukrán kisebbségi vegyes bizottság

Ahogy említettük, a „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” alapján a felek államközi bizottságot hoztak létre (Попок 2010;

⁵ Lásd Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke: „Csapdában vagyunk”. Megjelent: Kiss Ilona: Nincs és nem is lesz... Körtérde a magyar–ukrán alapszerződésről. Kárpát-kelepce. *Beszélő*, [https://bit.ly/3BtkkRG – 2021.9.1.]. „A magyar–ukrán szerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása” címmel lehozta a *Kárpátalja* c. lap is.

⁶ *Országgyűlési Napló*, 1993. május 11. [https://bit.ly/36a2c3F – 2021.9.1.]

ТОВТ 2011; Fedinec 2013; 2021). A vegyes bizottságot – hivatalos nevén Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság – mindkét részről az elnök, felelős titkár és a tagok alkotják. A tagok között van ukrán részről a kárpátaljai magyarok, magyar részről pedig a magyarországi ukránok képviselője.

1992 és 2011 között összesen tizenöt ülésre került sor: 2001-ig tizenegy ülésre, utána azonban ritkultak a találkozók, a következő tíz évben már csak négy ülést tartottak. Az utolsó, tizenötödik ülésre 2011 decemberében Budapesten került sor. Ekkor a felek jegyzőkönyv aláírása nélkül álltak fel a tárgyalasztaltól. A 2011-es budapesti ülés után a bizottság tevékenységének felfüggesztése hivatalos formában egyik oldalról sem történt meg, ám azóta a bizottság egyszer sem ült össze a vizsgált időszakban (2021 végéig), papíron továbbra is létezik, néhány alkalommal sor került társelnöki találkozókra, amelyek azonban nem voltak egyenértékűek a vegyes bizottsági üléssel. A tizenöt ülésből hétnek adott otthont Budapest, egynek Nyíregyháza, a másik oldalon a bizottság háromszor ülésezett Kijevben és négyszer Ungváron.

Minden ülésről jegyzőkönyv készült, amelyben ajánlásokat fogalmaztak meg, illetve áttekintették, mi történt az előző jegyzőkönyvben megfogalmazott ajánlások ügyében.

A jegyzőkönyvek preambuluma nemzetközi konvenciókra, egyik vagy másik fél kisebbségi jogi bázisában történt változásokra hivatkozott. Az általános részben határ menti kapcsolatok, infrastrukturális kérdések, a kárpátaljai települések történelmi magyar neveinek visszaadása, szociális intézmények létesítése, humanitárius és természeti katasztrófák esetén segítségnyújtás, nemzetiségi területi különállás stb. kérdései szerepeltek. Az oktatási fejezet az anyanyelv oktatásának és az anyanyelvű oktatás személyi, módszertani, technikai, anyagi feltételeinek biztosításával kapcsolatos ajánlásokat részletezte. A kulturális fejezet foglalkozott kiemelkedő történelmi személyiségek és események méltatásáról, emlékének megörökítéséről, kulturális intézmények létesítéséről és fenntartásáról, az írott és elektronikus sajtóhoz anyanyelven való hozzáférésről, levéltári értékmentésről, a történelem „fehér foltjainak” közös kutatásáról.

A 2011-es utolsó, tizenötödik ülésen, amikor az aláírás elmaradt, a magyar fél javaslataiból Kijev nem fogadta el – arra való hivatkozással, hogy ez nem tartozik a kompetenciájába⁷ – a Tisza-melléki magyar járás és a magyar választási körzet megalakítására vonatkozó ajánlást, az ukrán fél javaslataiból pedig Budapest azt az ajánlást utasította el, hogy szüntessék meg a szerintük diszkriminatív eljárást, az ukrainai magyarok ne kaphassanak a schengeni vízumhoz jutást segítő garancialevelet. A Tisza-melléki járás korábban már szerepelt az ajánlások között, a XII. jegyzőkönyvtől (2003) került ki belőle, viszont továbbra is szerepelt például a szintén sok port kavart, nacionalista támadások kerettségébe került honfoglalási emlékmű kérdése a Vereckei-hágón (Остапець–Скиба 2009: 64–65). Az emlékművet több mint tíz évnyi tervezés és építés után 2008-ban avatták fel (Túri 2013).

⁷ Петрів, Надія: Українсько-угорський скандал. *Радіо Свобода*, 26 січня 2012. [<https://bit.ly/3sL5KRO> – 2021.9.1.]

6. Összegzés

A nemzetközi kapcsolatoknak két szintje van: a multilaterális és bilaterális szint. A bilaterális szerződések sajátos változata volt a közép- és kelet-európai rendszerváltásokat és államfordulatokat követő időszakban az alapszerződések megkötése, melyek egyebek mellett rögzítették a határok kölcsönös elismerését, a német–lengyel mintát követve, és a kisebbségvédelmet is. Az 1991-ben aláírt magyar–ukrán alapszerződés sajátossága volt, hogy jelen tudásunk szerint előbbi az utóbbi feltételével szabta az ukrán fél. Maga az alapszerződés a kisebbségvédelmet általános értelemben tartalmazza, a vállalt kötelezettségek kibontását, ahogy arra alapszerződés 17. cikke utal, a „Nyilatkozat [...] a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” és a hozzá csatolt „Jegyzőkönyv” tartalmazza: az előbbi a védendő jogok tételes felsorolását, utóbbi pedig államközi kisebbségi vegyes bizottság felállítását a felmerülő kérdések folyamatos monitorozására. A kisebbségi vegyes bizottság intézmény de jure ma is fennáll, azonban de facto 2011 óta nem ülésezik, noha a 2014 utáni időszakban, de különösen 2017 óta a két ország kapcsolatában egyre sűrűsödő problémák döntően éppen a kisebbségvédelem tárgykörébe tartoznak.

Irodalom

- Bíró Gáspár 1995. *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Dobos Balázs 2011. *A kisebbségek joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Budapest: Argumentum.
- Dobos Balázs 2019. Ukrán kisebbségi önkormányzatiság Magyarországon. In: Fedinec Csilla szerk. „Kijevi csirke”: (Geo)politika a mai Ukrajnában. Budapest: Kalligram, 237–263.
- Fedinec Csilla 2013. Az autonómia-gondolat ukrainai változatai. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 268–292.
- Fedinec Csilla 2021. A magyar–ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút? In: Vizi Balázs szerk. *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 185–214.
- Freedman, Lawrence – Jeffrey Michaels 2019. *The Evolution of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan.
- Győri Szabó Róbert 1998. *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest: Osiris.
- Jeszenszky Géza 2016. *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Budapest: Osiris.
- Jones, Robert A. 2016. *The Soviet Concept of 'Limited Sovereignty' from Lenin to Gorbachev: The Brezhnev Doctrine*. New York, NY: Springer.
- Kassai Gyula 1993. A Balladur-terv, és ami utána következett. *Magyar Szemle* 10. [<https://bit.ly/352ak5N> – 2021.9.1.]
- Keskeny Ernő 2012. *A magyar–oroszk kapcsolatok 1989–2002*. Budapest: Századvég.
- Páldi András 1996. *Egyre távolabb Moszkvától*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.

- Pap András László 2014. Sarkalatos átalakulások – a nemzetiségekre vonatkozó szabályozás. *MTA Law Working Papers*, 52 [https://bit.ly/3oUULDW – 2021.9.1.]
- Pataki Gábor Zsolt 1996. Az alapszerződések stratégiai háttere: kényszer és kompromisszum, avagy az euroatlanti integráció lehetősége. *Magyar Kisebbség* (2) 4 [https://bit.ly/3sHhq7O – 2021.9.1.]
- Radchenko, Sergey 2019. Mikhail Gorbachev's 1989. *Atlantisch Perspectief* (43) 6, 30–33.
- Sáringer János 2018. *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához*. II. k. Budapest: Veritas – Magyar Napló.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Erőss Ágnes 2018. A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle* 3, 7–31.
- Torda Endréné szerk. 1990. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest: Külügyminisztérium.
- Torda Endréné szerk. 1993. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest: Külügyminisztérium.
- Túri László 2013. A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1, 87–100.
- Vizi Balázs 2021. Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: Vizi Balázs szerk.: *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 10–45.
- Остапець, Юрій – Іванна Скиба 2009. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991–2008 рр.). *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова* 2, 63–69.
- Попок, Андрій 2010. Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. *Актуальні проблеми державного управління* 1, 84–97.
- Товт, Михайло 2011. Змішана Українсько-Угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин – складова міждержавних стосунків [https://bit.ly/3rYh4eb – 2021.9.1.]

Határnyitás a kárpátaljai magyarok rendszerváltás-narratíváiban*

Kész Réka

1. Bevezetés

Kutatásom alapfeltevése, hogy a Szovjetunió felbomlását követően az átalakult politikai, társadalmi és gazdasági folyamatok¹ jelentős változásokat hoztak az egyes kárpátaljai családok életében. Bekövetkezett az addigi fizetőeszköz elértéktelenedése, kolhozok felbomlása, munkahelyek megszűnése, fizetések elmaradása, amelyek egyéni és családi krízisek, válsághelyzetek kialakulását eredményezték. Ugyanakkor a gazdasági struktúra átalakulásának nem csupán negatív hozadékai voltak. Korlátozások oldódtak fel, számos új (gyakran kényszer) lehetőség vált elérhetővé. Ilyen lehetőség volt az országhatárok megnyitása is.

A szocializmus időszakában (1944 – 1991. augusztus 24.) a Szovjetunióban élő magyarok csak kétévente, rokonlátogatás céljából, rengeteg bürokratikus utánajárással utazhattak Magyarországra. A külföldi kiutazás és az ahhoz szükséges útlevél azoknak volt a kiváltsága, aki magyarországi rokonnal, meghívóval rendelkezett. A rokon státuszától függően testvér, szülő, gyermek látogatása évente, unokatestvére pedig kétévente valósulhatott meg (Gazda–Cséka 2013). Ukrajna függetlenné válása után viszont útlevél és vízum nélkül, kishatárforgalmi engedéllyel is lehetővé vált az Ukrajnából Magyarországra történő kiutazás, egészen 2003-ig a vízumkényszer bevezetéséig, amely Magyarország Európai Unióba való belépésének feltétele volt² (Fedinec–Halász–Tóth 2016: 27; Gazda–Cséka 2013).

E tanulmányom célja, hogy bemutassam a kutatásban megszólított személyek határ-tapasztalatait. A kutatást a kárpátaljai Salánkon végeztem. A megszólított személyeket

* A jelen munkát Magyarország Collegium Talentum programja támogatta.

¹ A 20. század politikai és kulturális folyamatainak, az érintett államalakulatok nyelvi politikájának áttekintéséről bővebben lásd Csernicskó István és Fedinec Csilla kutatásait (Vehes–Molnár D.–Fedinec–Csernicskó et al. 2011).

² Ahogyan azt Orosz Sándor (2012: 323–324) megállapítja: 2004. május 1-én Magyarország EU-tag lett. Ezt megelőzően, már 2003 augusztusában eltörölték a kishatárról szóló 1993-as egyezményt. 2007-től Magyarország schengeni övezeti tagállam lett, ezért kötelezően bevezették a vízumrendszert. Ugyanakkor megmaradt a kishatárforgalom, de az nem az ukrán *paszport*hoz (személyigazolványhoz) mellékelt betétlapként, hanem az ukrán útlevél mellett felmutatott kishatárforgalmi pasztikkártya révén működik azóta is.

hólabda módszerrel és egyéni ismeretség alapján keresem fel. A terepmunkám során öt háztartás tagjait szólítottam meg. Adatközlőim kiválasztásánál törekedtem arra, hogy a foglalkozásbeli kategóriáknak minél árnyaltabb palettája legyen képviselve. Az eddig megszólított személyek között megtalálhatóak a szolgáltatói szféra alkalmazottai, pedagógus, mezőgazdasági dolgozó, paraszti iparos (pl., hordókészítő kisiparos, famegmunkáló kisiparos), gyári munkás. Emellett a vállalkozói réteg is képviselve van, amely a rendszerváltás után megjelenő kategória. Fontos hangsúlyozni, hogy a legtöbb család esetében a fenti kategóriák keverednek. Emellett jelen van a „több lábon állás” stratégiája: gyakori, hogy ugyanazon személy, ha változó arányban, de több foglalkozásban is szerencsét próbál.

Adatközlőimmel legtöbbször félig strukturált interjúkat készítettem. Ritkábban pedig kötetlen beszélgetés formájában zajlott az adatgyűjtés. Némely kulcsadatközlőmet több alkalommal is megszólítottam.

Az interjúk alapján a határral kapcsolatos emlékek a határátlépés célja szerint több, egymással összefüggő témakörbe csoportosíthatóak. Mindezekben belül meghatározó szerepet kapnak a kereskedelemi és a munkavállalási tevékenységet ismertető narratívák. Emellett némely elbeszélő megemlékezik a magyarországi egészségügyi rendszer igénybevételéről, az oktatási rendszerrel kapcsolatos tapasztalatairól és egyéb célú kiutazásokról (például nászút, rokonlátogatás). Mindezek mellett a visszaemlékezésekben helyet kap a kárpátaljai és magyarországi magyarok közötti találkozások elbeszélése, ezek egyéni értelmezésének kérdésköre.

Mivel az adatgyűjtés és feldolgozás folyamatban van, ezért a jelenlegi tanulmányban a határhoz kapcsolódó tapasztalatoknak két szegmensét ismertetem: a külföldi³ munkavállalási, valamint a fizikai határátlépés és mentális határemeléssel kapcsolatos tapasztalatokat.

2. Külföldi munkavállalás

2.1 A munkavállalásról röviden

Az országhatárok megnyitása a Kárpátalján élők számára többek között munkavállalási lehetőséget is biztosított. Az általam vizsgált időszakban (1980-as évek végétől a 2000-es évek elejéig) a választott öt háztartás közül kettőnek a tagjai próbálkoztak külföldi munkavállalással. Ez azonban nem jelentette az áttelepülés szándékát.⁴ A megbízás, a munka befejezése után ugyanis a munkavállalók hazatértek, a megszerzett jövedelem nagy részét pedig otthon hasznosították. Az alapvető szükségleteket kielégítő élelmiszer és ruhanevelés vásárlásán kívül ebből oldották meg a számlák befizetését, esetleg házfelújítást. Az interjúk ugyanakkor utalnak arra, hogy a kereset egy részéből még Magyarországon vásároltak élelmiszert, ruhát, különböző technikai eszközöket, amelyet hazavittek.

³ A szülőföld, otthon és a külföld fogalmát adatközlőim fogalomrendszerében használom, akik Ukrajnára, Kárpátaljára, mint szülőföldre, más országokra, mint külföldre utalnak.

⁴ Ahogyan a széki vendégmunkások esetében Pulay Gergő (2005: 145) is tapasztalta.

A vendégmunkát adatközlőim a különböző kereskedelmi tevékenységek mellett, ám nem feltétlenül ugyanabban az időszakban végezték. Az egyik falubeli, K. Andor mindezt egy folyamatként mutatta be, és számára (miként sok más kárpátaljai számára is) fontos volt az állandó alkalmazkodásra való felkészülés. A lehetőségeket és az aktuális megélhetési módokat figyelembe véve próbálta a legjövedelmezőbb, a család számára leghasznosabb stratégiát kialakítani. Amikor a határon átívelő kereskedelem egy-egy ágazata virágzott, akkor abba kapcsolódott be, de ha már nem volt jövedelmező vagy túl nagy volt a verseny, új lehetőségeket keresett.

A külföldi munkavállalás elsődleges célpontja Magyarország volt. A megkérdezettek közül K. Andor volt az egyetlen, aki Magyarország mellett Németországban és Csehországban is szerencsét próbált. Adatközlőim elmondása alapján az első magyarországi munkavállalásokra még a bizonytalanság volt jellemző. A munkát keresők egyénileg vagy egy-egy ismerőssel társulva próbálták kiaknázni a (leginkább informális) lehetőségeket. Később a településen kialakult egy többnyire kárpátaljai munkaközvetítőkből, alvállalkozókból, sofőrökből álló hálózat,⁵ amely jelentősen megkönnyítette a külföldi munkakeresést.

Ilyen hálózatok jelenleg, 2021-ben is működnek. Gyakori, hogy a közvetítő egy személyben a fuvaros is, aki nem csupán segít a munkakeresésben, de a munkavállalókat háztól házig szállítja (Váradi 2018: 127–128; Kész 2019a: 7, 2019b: 342;). Adatközlőimnek az a tapasztalata, hogy közvetítővel munkát keresni könnyebb és biztosabb, ám bizonyos mértékű elköteleződést jelent, olykor pedig extra kiadással jár.

2.2 *Férfiak munkavállalása*

Adatközlőm, K. Andor és néhány falubeli férfiből, fiúból szerveződő csoportja volt az, aki az elsők között próbált Magyarországon munkát találni. Ők még nem számíthattak a később kialakult, helyi munkaközvetítőkből és háztól munkahelyig szállító fuvarosokból álló hálózatra. Busszal, vonattal utaztak, majd az egykori Moszkva téren próbáltak munkához jutni.

Adatközlőm narratívája rávilágít arra, hogy miért is említik az egykori Moszkva teret „emberpiacként”: az itt várakozók önmagukat, illetve munkájukat kínálták informálisan. Ez általában képzettséget nem igénylő fizikai jellegű tevékenységet, napszámosmunkát, építőipari és mezőgazdasági idénymunkát jelentett (Sik–Czakó–Michalkó 2006: 2–3; Sik 2006: 253; Hideg–Grajczar 2010: 380; Hárs 1991: 37).⁶ Az interjú további részében is visszatérő elem annak hangsúlyozása, hogy bár adatközlőimnek nem volt a szakmunkák terén képzettségük, sok esetben gyakorlatuk sem, de az otthoni munkákban megfigyelőként, segédként gyermekkoruk óta részt vettek, így például a kalákában zajló építkezéseken. A közösség gyakorlott tagjaitól megtanult munkafolyamatokkal maguk tartották

⁵ „Taxis közvetítők” tevékenységét bővebben pl. Grajczar István (2010: 389) részletezi.

⁶ Mint ahogyan Sik (2006: 253) Endre is felhívja a figyelmet: a Moszkva téri emberpiac némely aspektusa (elsősorban építőipari alkalmi munka, illegális stb.) igencsak hasonlít más nagyvárosok Tokió, New York és Los Angeles emberpiacaihoz.

rendben, tatarozták saját házukat, építettek kerítést, szerelték meg az éppen nem működő háztartási gépeket, művelték a kertjüket. E belenevelődés folytán szerzett gyakorlattal sokféle munkaműveletet könnyedén el tudtak tanulni.

A magyarországi munkavállalás során adatközlőm segédkezett híd építésénél, foglalkozott kútasással, tetőfedéssel, járda és síremlékek betonozásával, emellett dolgozott borászatban is. Lényegében, szinte minden munkát elvállalt, amit számára kínáltak. Egyénileg vagy csoportosan végzett magyarországi munkavégzése során ritkán került kapcsolatba a hatóságokkal. Ahogyan elemzések is utalnak rá, úgy adatközlőm is megemlíti, hogy bár az egykori Moszkva téren találkoztak rendőri felügyelettel, a hatóságok többnyire toleránsak, megengedőek voltak a munkásokkal szemben.⁷ Ha irataik rendben voltak, békén hagyták a téren várakozókat.

A K. Andorral való beszélgetésből két további fontos részletet emelnék ki. Először is, a helyiekből álló munkáscsoporton belül, melynek adatközlőm is tagja volt, csoportkohézióknak lehetünk tanúi. Narratívájában többször is kihangsúlyozza: bár előfordultak konfliktusok, azokat csoporton belül, illetve hazaérve, egymás között próbálták megoldani. Krízishelyzetben viszont a csoport összezárt, egyként működött: a csoporttagok a nyilvánosság, a hatóság előtt fedezték egymást.⁸ Persze, az interjú további részéből kiderül: ha egy adott csoporttag hosszú távon túl problémásnak bizonyult, azt kiközösíthették, kizárhatták a brigádból. Ez esetben fontos részlet az, hogy a csoport tagjai egy-egy munkavállaláskor változhattak. A szerveződés ismeretségi alapon működött, azok a férfiak indultak el a csoporttal, akinek munkára volt szüksége, ráért, és esetleg, akit a többiek meghívtak. A környékbeli településeken több *munkásbrigád* működött. A helyiekből összeálló munkáscsoport tagjai többnyire már ismerték egymást. Emellett olyan is előfordult, hogy a munkavállaló egy számára többnyire idegenekből álló, többnemzetiségű csoporthoz került (így például adatközlőm is, mikor Németországban és Csehországban vállalt munkát).

Másodszor, a narratívában K. Andor csoportszervezői szerepe is kidomborodik. Adatközlőm véleménye meghatározó volt egy-egy munka elfogadása kapcsán. Rendszerint a munkaadókkal történő egyeztetést is ő és egyik barátja végezte. Csoportbeli szerepét az is megerősítette, hogy szükség esetén egy ittasan motorbiciklit vezető munkástársa helyett töltött el egy éjszakát a rendőrségen. A „kezesség” vállalásának esete is mutatja azt, hogy adatközlőm a csoport tagjaiért felelősséget érzett és vállalt, a csoporttagok megbíztak benne, a döntéseit többnyire nem vonták kétségbe. K. Andor szerepe a munkások

⁷ Többek között Sik Endre (2006: 257; Sik-Czakó-Michalkó 2006: 4) is tapasztalja, hogy az informalitás nem feltétlenül eredményezi a hatóságok aktivitását.

⁸ Az összetartó csoportmechanizmusra Örkény István novellájában találkozunk irodalmi párhuzammal: „Csakhogy mi mindnyájan técsőiek vagyunk. Csupa tiszta, dolgozó ember, csupa földművelő. Együtt vagyunk a szálláson, együtt eszünk, és egyformán osztjuk el a részt...” mondja az újságíró által faggatott munkás, Bogya Gábor. Mint ahogyan novellából és az általam készített interjúból kiderül: a munkások nem csupán a szálláson, az ételen és az anyagiakban osztozkodnak, hanem a vészhelyzetben a hatóságokkal vagy a nyilvánossággal szemben sem adják ki, nem hagyják magára a csoporttagokat. Lásd: Örkény: *Técsőiek* [https://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kt_033.html – 2021.05.24.].

bizalmát élvező bandagazdák legtisztább típusára, a kubikosok gazdájára emlékeztet (Katona 1979). Nem volt külön keresete, a többiekkel egyazon munkát végzett, a brigád tekintélyét magatartásával vívta ki: talpraesettségével, határozottságával, jó szervező- és beszédképességével. Emellett az is hatással lehetett a brigádon belüli magasabb presztízsére, hogy a csoport másik kiemelkedő személyisége, gyermekkori cimborája, szomszédja, az otthoni közösségben családja révén is tiszteletnek örvendő B. Szabolcs támogatta. Adatközlőm elbeszélésében azonban kihangsúlyozódik: nem minden brigád működött (működik) így. Ez a tiszteletbeli brigádvezetői szerep különbözik a csoportvezetők egyéb, elüzletiesedett típusától, amelyben a csoportot megszervező személy kiváltságokat kap: kényelmesebb szállást, magasabb fizetést, vagy akár annak privilégiumát, hogy ő maga rendelkezzen a fizetések szétosztásának aránya felett (Hárs 1991: 33–48). A legtöbb ilyen munkaszervező, munkaközvetítő (alvállalkozó) már nem vonódik be a munkába, csupán közvetítő, ellenőrző szerepe van.⁹ Ez a fajta munkakör a szakirodalom által említett, a megbízó számára munkaerőt toborzó „emberkereskedők” tevékenységére emlékeztet.¹⁰ Ez utóbbi, a munkaszervező–munkás közötti éles hierarchiát, a munkavállalók számára negatív megkülönböztetést adatközlőm maga is tapasztalt, hiszen olykor ő maga is közvetítők és fuvarozók segítségével keresett külföldi munkát. Cimborájával együtt például egy kárpátaljai ruszin/ukrán férfi révén jutottak munkához Prágában. A megérkezés napját felidéző emlékeiben nagy szerepet kap az igazságtalanság miatti felháborodás: míg (a narratíva szerint) a szállásként kijelölt 6x10 méteres garázs padlóján már negyven munkás volt elkvártélyozva, addig a közvetítő egy szomszédos település kétszintes házában szállt meg.

K. Andor, illetve a környékbeliek nem csupán a (kárpátaljai–külföldi) munkaszervezők, alvállalkozók visszaélő magatartására utalnak elbeszéléseikben. A megbízók, a munkaadók által kizsákmányolt, alulbérezett vagy kifizetetlen munkások panasztörténeteivel, az ebből adódó konfliktusnarratívákkal is találkozunk. A probléma egyik forrása az volt, hogy a munkások a vizsgált időszakban a munka regisztrálatlan jellege miatt hivatalos érdekérvényesítésre nem számíthattak. Éppen ezért fordult elő, hogy az üzletkötő (alvállalkozó) vagy a munkaadó olykor megpróbált visszaélni a munkavállalók kiszolgáltatott helyzetével.¹¹ Az ehhez hasonló esetekben a munkások leginkább magukra hagyatkozhattak. Ilyenkor valamilyen módon megpróbáltak magasabb bért, jobb szállást kiharcolni, vagy visszaszerezni a ki nem fizetett jussukat. Ez utóbbit akár konfrontálódás révén, pl. gyűjtogatással való fenyegetőzéssel is (K. Andor narratívája). Az ilyen önérdék-érvényesítés azonban nem mindig volt sikeres. Éppen ezért adatközlőm visszaemlékezéseiben különös jelentőséget kap az a kárpátaljai munkás, akivel egy ideig Csehországban dolgo-

⁹A különböző munkaközvetítők tevékenységét a külföldi munkavállalással foglalkozó szakirodalom is megemlíti. Ezen elemzések a munkaszervező közötti konfliktusokról, kizsákmányolásról is említést tesznek (Grajczar 2010: 389; Kész: 2019).

¹⁰Katona [<https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1895.html> – 2021.05.26.]

¹¹Azt, hogy az emberpiac munkavállalóinak kiszolgáltatott helyzetéből a közvetítő megpróbál hasznot húzni Grajczar (2010: 389) István romániai munkások példájával fejti ki.

zott együtt. A férfi a saját és mások kizsákmányolásán felháborodva önkéntes igazságszótói, pénzbehajtói tevékenységbe kezdett. Sajátos módszereivel igyekezett visszaszerelni a ki nem fizetett béreket és szétosztani a munkások között. A narratíva szerint tevékenységének más munkáskörökben is híre kelt, és a sértettek egyre bátrabban fordultak hozzá segítségért. A férfi e tevékenysége miatt kétszer is börtönbe került, majd kiutasították az országból. Ez esetben valós személyről van szó, de narratívabeli alakja Lúdas Matyi, Rózsa Sándor, vagy – ahogyan adatközlőm tréfálkozva megjegyzi – Robin Hood toposzára emlékeztet. Arról, hogy a férfi egyedül dolgozott-e, vagy valamilyen informális csoportosulásnak volt-e a tagja, nincs információ. Úgy tapasztalom, e férfi alakjának megítélése adatközlőm, K. Andor narratívájában kettős: egyrészt igazat ad neki, mivel saját bőrén is tapasztalta e tevékenység kiváltó okát (munkaadói visszaélés), másrészt különös alakként, már-már parodikus figuraként említi.

Mindemellett fontos hangsúlyozni, hogy adatközlőm a rendes-szélhámos (vagy egyéb) kategóriákat nem etnikai alapon, mi-ők, kategóriában jelöli meg. Azokat a munkaközvetítőket, munkaadókat, akik valamilyen módon megpróbálták kizsákmányolni, becsapni adatközlőmet vagy ismerőseit, a narratíva egyaránt elítéli. Ez esetben nem számít, hogy az adott személy az adatközlőm saját közösségéből, Kárpátaljáról származik vagy külföldi (magyarországi, csehországi).

2.3 Nők munkavállalása

A fent említett esetben a férfi, a férj volt az, aki munkavállalási céllal külföldre utazott. Az, hogy a feleség maradt otthon és vezette a háztartást, nem törvényszerű. Lovas Kiss Antal is felhívja a figyelmet a 80-as évek nemzedéke esetében a nemek közötti konszenzusra épülő munkamegosztás jelentőségére. Itt a feleség partnerként, és nem alárendelt félként jelenik meg. Magam is tapasztalom, hogy a vizsgált időszakban a családok számára az elsődleges szempont a munkamegosztásban a gazdasági döntések, és a haszon maximalizálása volt (Lovas Kiss 2011: 252). A család tevékenységét ez alapján szervezték meg. Ha úgy adódott, a feleség, a háziasszony, az anya (nagy mama) is megpróbálkozott külföldi munkavállalással, s olykor akár családfenntartóvá is vált.

Mint ahogyan Bati Anikó is ír róla: a hosszabb távollétet követelő munkavállalás, az otthonról távolmaradás sok szempontból a hagyományos női szerepekbe ütközik (Bati 2005: 143). Esetünkben a távollét ideje alatt a külföldön munkavállaló nő után édesanya és feleség státuszban olyan úr keletkezik, amely a családtól bizonyos értelemben megváltozott munkamegosztást követel: pl. kiskorú gyermekek a nagyszülővel, idősebb testvérrel vagy az apával maradnak otthon. Éppen ezért, a munkába való bekapcsolódás sokszor komoly mérlegelést követően, a család érdekeit szem előtt tartó pro és kontra érvek felsorakoztatása, hosszas megfontolás után, egyfajta közösségi döntésként született meg.

K. Andort követve, felesége, K. Melinda is kiutazott Magyarországra, munkalehetőség reményében. Megfelelő munka híján, csalódottan tért haza, s többet nem is próbálkozott.¹² Egy másik háztartás háziasszonya, Z. Emese a kétezres évek elejéig több

¹² A férjet követő feleség esetéről Hunyadi Zsuzsa is említést tesz (Hunyadi 1991: 26).

alkalommal, többféle munkával is próbálkozott, változó sikerrel. Két alkalommal vállalt mezőgazdasági idénymunkát: először öt, majd tíz napra. Később, két hónapon át egy magyarországi éticsiga-feldolgozó üzemben vállalt munkát. E munkavállalását a külföldi munkavállalásra való kollektív berendezkedés, a településen ekkorra már jól kialakult kapcsolati és informális hálók segítették.¹³ A 2000-es évek elején pedig egy fél éven át házi ápolói munkakör betöltését vállalta el. Feladata az volt, hogy egy idős hölgyet annak lakásában gondozzon, segítsen. Mivel a településről első között vállalt ilyen jellegű munkát, a munkakeresés ebben az esetben nem üzletkötő (vállalkozó), hanem egyéni ismeretség által történt. Egy, az idősápolást vállaló, Salánkon élő munkavállalók körében 2017 óta végzett kutatásom (Kész 2017, 2018, 2019a, 2019b) alapján úgy látom, hogy a településen a kétezres évek elejétől kezdett kialakulni a külföldi idősgondozási munkavállalás gyakorlata. E munkavégzés napjainkban, 2021-ben is népszerű, főleg a 45–65 év közötti nők esetében. Az idősápolási feladatkör komplexitásából adódik, hogy a feladatok mennyisége és minősége változó. A beszélgető partnerségtől a tulajdonképpeni mindenes tevékenységig terjedhet.¹⁴ A magánszféra (család, háztartás) szintjén végbemenő, a külvilágtól nagymértékben elszigetelt munkát Turai Tünde (2014: 333) „láthatatlanságként” jelöli meg. Az idősápoló és az ápolt személy (munkaadó) együttélése kapcsán hasonlót tapasztalhatunk, mint amelyet Gyáni Gábor (1983: 19) említ a cselédség vonatkozásában: „...a munkavállaló tulajdonképpen meghatározatlan, előre nem körülírt tevékenység elvégzésére szegődött”, melyben a munkaadó tetszés szerinti feladatokkal láthatta el. Az ápoló – házvezetőnő – cseléd fogalmak közötti átfedések elemzésével többek között Németh Krisztina (2016) foglalkozik, valamint Bodnár Anita (2005: 165) és Turai Tünde (2012: 83–90) kutatásaiban is megjelenik. Borbély Sándor (2015: 12) pedig Kispalád településről munkavállaló nő példáján keresztül mutatja be a hasonlóságot az ápoló és a cseléd pozíció között: „mindent elvégz a ház körül, amit mond a gazda”.

Mindkét, Magyarországon ideiglenesen munkát vállaló adatközlőm (K. Melinda és Z. Emese) elbeszélésében megjelenik egyfajta áldozatnarratívum.¹⁵ A külföldi munkavállalás az anyák számára kényszerhelyzet volt: ez által biztosították vagy kiegészítették a család megélhetését. Mindez viszont frusztrációt generált az anyákban. Az interjúban gyakran büntudattal utalnak vissza a gyermeküktől távol töltött időszakokra. Ezt az érzést valamennyire enyhítette a családi kapcsolatok által nyújtott biztonságérzet. Kutatásom során magam is tapasztaltam azt, amelyre Somlai Péter (2002: 12) is felhívja a figyelmet: a család és a rokonság egyik elsődleges funkciója a tagok közötti kölcsönös segítségnyújtás. A hozzátartozók, közelebbi ismerősök által nyújtott, segítségnyújtás megvalósuló formái jelentős támogatást jelentettek az otthonától távol munkát vállaló anya számára.

¹³ Az ilyen hálózatok jelentőségével több kutatás is beszámol (Pulay 2005: 149, Bodó 2016: 38).

¹⁴ Bodnár Anita szintén kibővített feladatköréről számol be széki hasonló helyzetű asszonyok esetében: a Budapesten ápolást vállaló nők „a teljes háztartás vezetése mellett társalkodónői és betegápolói szerepet is ellátnak.” (Bodnár 2005: 170).

¹⁵ Turai Tünde (2014: 315–317) a romániai munkavállalói példával fejti ki az asszonyok dilemmáját: otthon, kevés pénzért vagy külföldön jelentős összegért, de a családot, gyermekeket hátra hagyva dolgozni?

Mindez megnyilvánulhatott például érzelmi vagy anyagi támogatásban, tanácsban, háztartási vagy egyéb munkák elvégzésében, gyermekek, idősek gondozásában (Somlai 2002: 12). Ahogyan Somlai Péter is hangsúlyozza: ezekben az esetben többről van, szó, mint egyszeri segítségnyújtásról vagy kalákaalkalmakról. A családtagok közötti együttműködésnek olyan hétköznapi rutinjai ezek, amelyek erősítik az együvé tartozás és a kötődés érzését, egyben cselekedetek révén körvonalazódnak azok a személyek, kikre nehézségek esetén számítani lehet (Somlai 2002: 12). Mindez egy jól működő kapcsolatháló meglétre utal, amely stabilitást nyújt, és amely fontossága többek között az olyan krízishelyzetekben is megmutatkozik, mint amelyet a rendszerváltás is generált: a munkahely elvesztése, a családok ideiglenes szétszakadása stb.

A gyermekekre vigyázó nagyszülő mindkét család esetében nagy szerepet töltött be. Z. Emese emellett elmeséli, hogy a kisebbik lánya iskolához kapcsolódó házi feladatait sógornője felügyelte, betegség esetén szintén egy-egy rokon vállalta magára a felügyeletet, az utaztatást. A gyermekfelügyelet mellett a család otthon maradt tagjainak étkeztetése szintén speciális stratégiát, tervezést igényelt. Mivel K. Melinda a férjét követve utazott Magyarországra, gyermeke étkeztetését adatközlőm édesanyja biztosította. Z. Emese esetében az otthon maradt családtagok (gyermekük, a férj és a férj legyengült édesanyja) komolyabb tervezést igényelt. Ez esetben hasonlót tapasztaltam, amely jelenségre Lovas Kiss Antal (2011: 253) is felhívja a figyelmet: míg a feleség viszonylag rugalmasan alkalmazkodott a kialakult helyzethez és vált családfenntartóvá, addig a férj annak ellenére sem vette át a háztartás vezetését, hogy a munkahelye megszűnésével ő maradt otthon.¹⁶ Az interjúkból kiderül, hogy Z. Emese elutazás előtt minden alkalommal jelentős mennyiségű előre elkészített táplálékot hagyott otthon (Kész 2019a: 22). A családtagok segítsége és az otthon hagyott komolyabb konyhatechnikai beavatkozás nélkül is fogyasztható élelmiszer (szalonna, zsíros kenyér stb.) azért is vált nagy jelentőségűvé, mert a háztartáson belül nem volt, aki kompetens lett volna az otthon maradottak ételmezésében. Mindemellett szintén nagy szerepet kap a falubéli hozzátartozók, ismerősök nyújtotta, már említett segítség.

Végül pedig fontosnak érzem hangsúlyozni, hogy akár a férfiak, akár a nők munkavállalásáról legyen szó, a kutatásom további, jelenleg kidolgozás alatt álló részében töreksem a helyzet árnyaltságának ismertetésére, a történetek szubjektív voltának a hangsúlyozására. Így például, a másik, a munkáltatói oldal egy-egy tagjával is tervezem a kapcsolatfelvételt. Ennek fontosságára Hunyadi Zsuzsa (1991: 33–48) és Hárs Ágnes (1991: 30–31) is rávilágít azzal, hogy Magyarországon illegálisan („feketén”) munkát vállalók történetének többszempontú ismertetését adja: a munkaadók (megrendelő) és a Romániából érkező munkások (pl. az építőbrigád vezetője, brigádtagok és egy egyéb mun-

¹⁶ Adatközlőim esetében a férj, Z. Frigyes az 1974-ben megalakuló nagyszülői ELEKTRON TV-gyár munkása volt. A gyár a rendszerváltás után, az ipar összeomlásával, alkatrészhiány miatt 1994-től zárva tartott. S bár a munkásokat hivatalosan nem bocsátották el, fizetést nem kapnak. Emiatt vált szükségessé a feleség magyarországi munkavállalása.

kások) megszólításával. Az általuk ismertetett személyek története pozitív és negatív tapasztalatokat is tartalmaznak. Rávilágítanak arra, hogy amit az egyik fél igazságtalannak érzel, az másik fél szemszögéből racionálisan indokolható. Például azt a gyakran emlegetett panaszt, hogy határon túli munkásnak a magyarországinál alacsonyabb bérért kell dolgoznia, a munkáltatók a képzettség, a szakértelem, az eszközök hiányával, vagy pl. kontár, minőségen aluli munka végzésével magyarázzák. Emellett negatívumként említik a vendégmunkások szemtelen vagy a követelőző magatartását is (Hunyadi 1991: 30–31).

3. Határátlépés és mentális határemelés

Ahogy a fentiekben is tárgyaltuk, az országhatárok megnyitása és a határon való átjárás számtalan lehetőséget jelentett. A gazdasági válság közepette volt, akinek a mindennapi megélhetéshez szükséges minimális alapot biztosította, míg másoknak új lehetőségeket ígérve az anyagi kitörést tette lehetővé. A kárpátaljai magyarok számára szimbolikus tartalommal is bírt és bír ma is: a határ átlépése lehetőséget biztosított az addig fizikai határvonallal elválasztott magyar-magyar közösségek találkozására, jelképes újraegyesülésére. Azonban, ahogyan Turai Tünde is felhívja a figyelmet: valójában a határ sokkal több egy fizikai választóvonalnál. Egy rétegzett jelenség ez, mely összetett viselkedési, diszkurzív és reprezentációs gyakorlatokat hoz létre. *„Állami ellenőrzés alatt álló választóvonal, amely akár elszakít, akár átereszt, viszonyulásokat és interakciókat vált ki a határ különböző oldalain élők közül”* (Turai 2015: 135–136). Értelmezésében a határ egy találkozási felület (interfész), ahol a másság és a máshová tartozás kifejeződik (Turai 2015: 135–136). A mentális határárpítés gyakorlata akkor is jelen van, amikor az egyének vagy csoportok el sem hagyták lakóhelyüket. A továbbiakban viszont azokat a történeteket elemzem, amikor adatközlőimnek személyesen is lehetőségük volt tapasztalatot gyűjteni.

Azt, hogy a fizikai határ átlépése a különbözőség tudatosítását vonta magával, azt adatközlőim közül többen is megtapasztalták. Az interjúkból hasonló helyzet körvonalazódik, melyről más kutatók is beszámolnak (Bodó 2016; Fox 2005: 106; Hárs 1995: 96). A fizikai határ átlépésével adatközlőm mentális határmegvonással, sztereotipizálással, kárpátaljai-magyarországi magyarok között a mi-ők kategóriáinak felállításával és leoroszozó, leukránozó etnikai címkézéssel szembesültek (Bodó 2016; Bíró 1996; Kész 2018: 155).

A megkülönböztetettségre vonatkozó emlékekkel a megszólított munkavállalók (K. Andor és felesége, K. Melinda), illetve a 1991-ben fél éves részképzés erejéig Magyarországon tanuló egykori ungvári egyetemi hallgató (K. Mária) narratíváiban is találkozunk. K. Mária számára csalódásélmény volt, hogy megérkezéskor, a várt magyar-magyar találkozás ellenére, őt és kárpátaljai magyar diákokból álló csoportját leoroszolták. K. Melindát pedig (a narratívum szerint) azért nem vették fel háztartásbeli dolgozónak, mert kiderült, hogy ukrán. Természetesen az ehhez hasonló esetek teljeskörű megértéséhez a másik fél (a címkéző, az elutasító) szemszögét, indítékait, emlékeit is érdemes volna megvizsgálni. Ahogyan az interjúkból is kiderül, a megkülönböztetés mögött nem feltétlenül a sértés szándéka állt. E helyzetek olykor közeledő, ismerkedő szándékkal, de

ismeret- és információhiány miatt generálódtak. Így például, amikor a fogadó közösség tagjai rácsodálkoztak adatközlőim magyar nyelvtudására.¹⁷

Az interjúk alapján az etnikai stigmatizációra adott válaszreakció a dacból a sztereotípiákra való ráerősítés (csak azért is oroszul beszélés), vagy az igaz, mélymagyarság bizonyítása volt. Ez utóbbit más vidékről (pl. Erdélyből, Vajdaságból) érkező határon túliak is alkalmazzák (Fox 2005: 106; Turai 2015: 144). Turai Tünde (2015: 144) ezt olyan összetett kompenzációs stratégiaként említi, amellyel a kisebbségben élő határon túli magyarok konstruktív válaszokat próbálnak adni a határ általi elválasztottságból fakadó feszültségekre. Ebben a diszkurzív gyakorlatban például az érintettek ellenarratívákban reagálnak az anyaországban élő magyarok felől tapasztalt vagy tapasztalni vélt nemzeti felsőbbrendűségére, előrébbségságra (Turai 2015: 144). Magam is találkoztam azzal a véleménynel, mely szerint a nehézségek által fennmaradó határon túli magyarok által őrzött nemzeti identitás a tisztább. Emellett találkoztam azzal az áldozatnarratívával is, hogy az anyaországi magyarok belekényelmesedtek a jólétbe, nem értékelik a helyzetüket, míg a kárpátaljai magyarok az őket ért nehézségek árán is meg tudtak maradni magyarként.

Fontos megjegyezni azt, hogy a fent ismertetett, nemzetiségi alapú címkézés oda-vissza alapon működött és működik az utólagos átbeszélések során is. Azt tapasztalom, hogy adatközlőim bár felháborodnak a leoroszoszás, leukránozás ellen, az interjúk során maguk is hajlamosak etnikai alapon stigmatizálni. K. Andor romániai származású magyar munkaadóját (alvállalkozó, Feri bácsi) például románként említi. Emellett a magyarországi piacon árusító romániai magyarokat több adatközlőm is románként definiálja. Ezekben az esetekben az elbeszélők csupán rákérdezésemre részletezték, hogy tulajdonképpen „magyarul beszélő románokról” van szó.

Mindezekén túl, a negatív jellegű megkülönböztetés esetei mellett „kárpátaljaiság” miatti pozitív diszkrimináció példáival is találkozunk. Így például, K. Andor mesél arról, hogy volt olyan munkaadó, aki kárpátaljai hovatartozásuk miatt kiemelte és anyagilag támogatta őt és cimboráját. Mások élelemmel és itallal kedveskedtek nekik. Persze e cselekedetek kiváltó oka olykor túlmutat a „kárpátaljaiságon”: így például ezen gesztusokat előidézhetheti a jól, vagy a magyarországi bérekhez képest kedvezőbb áron végzett munka, vagy akár az, hogy a munkavállalók jó viszonyt építettek ki a munkaadóval.

Végül pedig az interjúk értelmezéséhez hozzá kell tennünk, hogy az emlékek harminc év távlatából, utólagos átbeszélési gyakorlat révén kerültek felidézésre. Az azóta eltelt években adatközlőim a pozitív, negatív tapasztalatokra alapozva számtalanszor újraértelmezhettek a Magyarországhoz és az ott élőkhöz fűződő viszonyukat. Kapcsolatokat építhettek ki, véleményüket pozitív és negatív emlékek révén árnyalhatták, formálhatták. Mindemellett, részben a saját vagy ismerősök által tapasztalt, a fent említetthez hasonló esetek is hozzájárultak ahhoz, hogy bár adatközlőim magyarnak tartják magukat,

¹⁷ „A diákokkal is változó volt a kapcsolatunk. Kérdezték, hogy hol tanultunk meg ilyen szépen magyarul. Mondjuk, magyar szakra jártunk. Eleinte nem értettük a kérdést, hát hol tanulhattunk volna meg? Hát otthon, a szüleinktől, nagyszüleinktől!” (K. Mária)

identitásukban mégsem azonosulnak az anyaországi magyarokkal. Ehelyett öndefiníciójukban inkább a kárpátaljai magyar voltukat hangsúlyozzák ki.

4. Zárszó, kitekintés

A rendszerváltás az egykori Szovjetunió területén nem csupán rendszerváltozást, hanem valódi rendszerváltást is jelentett: új államalakulatok jöttek létre. Így a kárpátaljai magyarság a világbirodalomnak számító Szovjetunióból a nemzetállamiságra törekedő, a saját nemzeti kisebbségeivel szemben egyre kevésbé toleráns, független Ukrajnába került. A gazdasági társadalmi és politikai változásokon kívül egy jelentős kultúraváltás is bekövetkezett (akkulturáció). Emellett egy komoly ideológiai és szemléletváltás is történt, amely drasztikusan megváltoztatta az itt élő emberek gondolkodását, akik ebben a gyökeresen új helyzetben különféle túlélési stratégiákra kényszerültek. E folyamatok, változások bemutatása, elemzése további kutatásokat igényel.

Tanulmányomban jelenleg a rendszerváltással kapcsolatos változásoknak csupán egy szűk szegmensét próbáltam az adatközlőim egyéni tapasztalatai alapján górcső alá venni, éspedig az országhatárnak a kárpátaljai magyar családok boldogulásához nyújtotta lehetőségeket (illetve mindezeknek csupán egy részletét). A további kutatómunkámban az országhatárral kapcsolatos egyéb, például a kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos tapasztalatok mellett az említett politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változásoknak más részletkérdéseit próbálom meg mikroszinten feldolgozni, a térség magyar családjainak szemszögéből nézve.

Irodalom

- Báti Anikó 2005. *Parasztélet, kultúra adaptáció*. In: Báti Anikó – Berkes Katalin – Elter András – Nobilis Júlia szerk. *A nők munkába állása és a falu táplálkozáskultúrájának változásai a közelmúltban...* Budapest: Akadémiai Kiadó, 141–174.
- Bíró A. Zoltán 1996. A megmutatkozás kényszere és módszertana Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép kelet-európai mikrorégióban. In: Gagy József szerk. *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, 247–283.
- Bodnár Anita 2005. Női migráció és változó nemi szerepek. Széki asszonyok Budapesten. In: Feischmidt Margit szerk. *Erdélyi (de)konstrukciók: Tanulmányok*. Budapest-Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 163–184.
- Bodó Julianna 2016. Határátlépések, térbeélések. Migránsok a transznacionális térben. In: *Iskolakultúra*. 26. évf., 1. sz. 20–30.
- Bokor Zsuzsa 2016. Úgy elmegyek, meglásátok... Román nők migrációs stratégiái egy olaszországi városban. In: Szabó Á. Tőhötöm szerk. *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók népi kultúrájáról*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság (Kriza Könyvek, 23), 31–52.
- Borbély Sándor: „Az ukrán, utolsó cigány” – a külföldi bevándorlás mikropolitikája egy határvidéki településen, Kispaládon. *Tér és Társadalom*. 29. évf. 3. sz. 3–32. [<https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2708/4812> – 2018.12.18.].

- Fedinec Csilla – Halász István – Tóth Mihály 2016. *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest: Kalligram – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Fox, Jon E 2005. Vándorló nemzet(i) – identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. In: Feischmidt Margit szerk. *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 103–122.
- Gazda Albert – Cséka György 2013. Kárpátalja. In: *olvassbele.com kulturális portál*. [<https://olvassbele.com/2013/01/16/cseka-gyorgy-gazda-albert-karpatalja-reszlet/> – 2018.11.10.]
- Grajczar István 2010. Erdélyi munkavállalók – 1997 (részletek). In: Czakó Ágnes – Giczi Johanna – Sik Endre szerk. *Piachely, KGST-piac, emberpiac...* Budapest: ELTE TáTK, 382–390.
- Gyáni Gábor 1983. *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Hárs Ágnes 1991. Vendégmunkások Magyarországon. In: Sik Endre szerk. *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 33–48.
- Hárs Ágnes 1995. Migration and the labor market (evidence, misinterpretations, lessons). In: M. Fullerton – E. Sik – J. Tóth eds. *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet, 85–104.
- Herendi György 2015. Határesetek. In: Sik Endre – Surányi Ráchel szerk. *Határhasárok*. Budapest: ELTE TáTK – Tárki ZRT., 357–375.
[http://old.tarki.hu/hu/about/staff/sb/2015hatarhatar/hatar_15.pdf – 2021.07.01.]
- Hideg Gergely – Grajczar István 2010. Moszkva tér – 1994 (részletek). In: Czakó Ágnes – Giczi Johanna – Sik Endre szerk.: *Piachely, KGST-piac, emberpiac*. Budapest: ELTE TáTK, 379–381.
- Hunyadi Zsuzsa 1991. Vendégmunkások Erdélyből. In: Sik Endre szerk. *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 33–48.
- Katona Imre. Emberkereskedő, emberhajcsár, embervásárló, ügynök. In: Ortutay Gyula főszerk. *Magyar Néprajzi Lexikon* [<https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1895.html> – 2021.05.26.]
- Katona Imre 1979. Gödörgazda, (kubikos) csapatgazda, csapatvezető, partigazda. In: Ortutay Gyula főszerk. *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, [<https://bit.ly/3LGc19M> – 2021.05.26.]
- Kész Réka 2017. *Női munkavállalási migráció az idősápolás tükrében* (kézirat). Debrecen: Debreceni Egyetem BTK, Néprajzi Tanszék, DENIA 4280.
- Kész Réka 2018. Kultúrák találkozása külföldön munkát vállaló kárpátaljai nők narratívái alapján. In: Nagy-Kolozsvári Enikő – Kovács Szilvia szerk. *Multiculturalism and Diversity in the 21st Century. Book of Abstracts*. Ungvár: „RIK-U” Kft., 150–155.
- Kész Réka 2019a: „Én mindent óhaja szerint csinállok”: Magyarországon idősápolói munkát végző kárpátaljai asszonyok táplálkozáskultúrájának vizsgálata (kézirat). Debrecen: Debreceni Egyetem BTK, Néprajzi Tanszék
- Kész Réka 2019b: Hagyományos női szerepek alkalmazása pénzkereseti lehetőségként: Magyarországon idősápolást vállaló kárpátaljai nők életstratégiái. In: Frauhammer Krisztina – Pajor Katalin szerk. *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 337–350.
- Lovas Kiss Antal 2011. Családfenntartó nők a rendszerváltozás után. In: Bathó Edit – Tóth Péter szerk. *A vászoncelédőtől a vállalkozó nőig: A nő a Jászkunság társadalmában: Jászkunság kutatása 2007: Tudományos konferencia a Jász Múzeumban*. Jászberény: Jász Múzeumért Alapítvány, 250–258.

- Németh Krisztina 2016. *Házi ápolók – „Új/globalis házicseléddek? A cselédmetafora két házi idősápolással foglalkozó nő történetében.*
[http://www.socio.hu/uploads/files/2016_4/nemeth.pdf – 2018.09.13.]
- Orosz Sándor 2012: *Az ukrajnai határforgalmi rendszer, különös tekintettel Kárpátaljára 1989-től napjainkig* [http://epa.oszk.hu/00400/00462/00063/pdf/EPA00462_kisebbségkutatas_2012_2_310-334.pdf – 2018.11.10.]
- Pulay Gergő 2005. A vendégmunka mint életforma. Széki építőmunkások Budapesten. In: Feischmidt Margit szerk. *Erdély- (de) konstrukciók*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 143–161.
- Sik Endre 2006. Emberpiac a Moszkva téren. Szűkülő változatlanóság 1995 és 2004 között. *Közgazdasági Szemle*. LIII. évf., 2006. március, 253–270.
- Sik Endre – Czákó Ágnes – Michalkó Gábor 2006. *Informális piacok a mai Magyarországon = Informal marketplaces in contemporary Hungary*. OTKA Munkabeszámoló, [<http://real.mtak.hu/129/> – 2021.05.21.]
- Somlai Péter 2002. *Húsz év. családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Turai Tünde 2012. What is a migrant careworker? Being at the crossroads of servant, family member and nurse. In: Széman Zsuzsa szerk. *Challenges of the Ageing Societies in the Visegrad Countries*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat, 83–90.
- Turai Tünde 2014. Időseket gondozó kelet-és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *ETHNO-LORE 2014: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. XXXI. 311–337. [<https://nti.btk.mta.hu/images/evkonyv/2014/Turai.pdf> (utolsó megtekintés: 2017.03.13.)]
- Turai Tünde 2015. Három határ – három válasz. Eltérő értelmezések és attitűdök a délkeleti hármashatár különböző oldalain. In: Turai Tünde szerk. *Hármashatárok néprajzi értelmezésben*. Budapest: Kapitális Nyomdaipari Kft., 135–158.
- Váradi Monika Mária 2018. Kiszármazott nők a globális gondozási piacon. In: Váradi Monika Mária szerk. *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum, 122–169.
- Vehes Mikola – Molnár D. István – Fedinec Csilla – Csernicskó István et al. 2011. *Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ungvár: Hoverla Kiadó

Pista bácsi szárnyai alatt

Kótyuk István munkásságának jelentősége és szerepe a kárpátaljai magyar tudományosságban és anyanyelvi nevelésben

Bárány Erzsébet – Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

*“...a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés ügye,
a kárpátaljai magyar iskolákban folyó anyanyelvoktatás és
annak alakítói, résztvevői, mi mindnyájan
Pista bácsi szárnyai alól bújtunk elő.”
(Beregszászi–Hires-László szerk. 2014: 7)*

1. A kárpátaljai magyar tudományosság 2020 őszén szegényebb lett: életének 86. évében eltávozott közülünk dr. Kótyuk István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanszékvezető professzora, az MTA külső köztestületi tagja, a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács alapító tagja. Pista bácsi, ahogy kollégái, tanítványai és tisztelői hívták és emlékeznek rá. A Rákóczi Főiskola Filológia tanszékének alapító tanszékvezetője volt, akiről az intézményben jobb szeretünk halálának évfordulója helyett születésének évfordulója környékén, januárban megemlékezni.

A születésnapoknál maradva: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 2021-ben alapításának 25-ik évfordulóját ünnepelte. Joggal mondható el, hogy a főiskola a kárpátaljai magyarság elmúlt 25 évének legsikeresebb, legdinamikusabban fejlődő projektje. A Filológia Tanszék az intézmény egyik legrégebbi egysége, 1998-ban alakult Nyelvészeti Tanszék néven. A tanszékhez tartozott az intézmény összes szakján a magyar, angol, ukrán, német, francia nyelv oktatása. Angol szakos tanárképzés a Rákóczi-főiskolán annak megalakulása óta folyik, a magyar szakos és ukrán szakos tanárképzés 2004-ben indult (az akkor hatályos lehetőségeknek megfelelően szakpárokon). A tanszék 2004–2012 között kibocsátó tanszék a magyar-angol, magyar-ukrán, magyar-történelem, angol-magyar, angol-történelem, ukrán-magyar szakpárokon. 2012 óta a tanszék alapszakos (BA) magyar nyelv és irodalom, ukrán nyelv és irodalom, valamint angol nyelv és irodalom szakos tanárokat képez. 2017-óta elérhető a Filológia Tanszék képzési kínálatában a magszteri (MA) szint. 2017 óta okleveles magyar nyelv és irodalom szakos bölcsész, okleveles ukrán nyelv és irodalom szakos bölcsész, 2019 óta okleveles angol nyelv és irodalom szakos bölcsész szakirányokon folyik MA képzés. 2004–2006 között a képzési kínálat

bővülésének megfelelően a Nyelvészeti Tanszéken alegységként létrejött a Magyar Tanszéki Csoport, az Ukrán Tanszéki Csoport és az Angol Tanszéki Csoport. A Tanszék 2005 óta Filológia Tanszék néven működik.

Jelenleg, a 2021–2022-es tanévben a Filológia Tanszék a Rákóczi-főiskola legnagyobb és leggazdagabb oktatási kínálattal rendelkező tanszéke, kibocsátó tanszékként hét képzési programot felügyel, amelyek nappali és levelező képzési formában is elérhetők, hallgatóinak száma összesen 354 fő.

Dr. Kótyuk István, Pista bácsi, 1997-től oktatóként, kutatóként, később tanszékvezetőként tudásával, szakmai és emberi hitelességével nagyban hozzájárult ehhez a siker-történethez.

2. Kótyuk István – elismert magyar nyelvész, műfordító, lexikográfus, számos, a kárpát-aljai magyar tannyelvű iskolák számára készült tankönyvek szerzője. A szovjet éra nehéz időinek tanúja és részese. Az őszinteség és becsületesség kísérte élete végéig. Évtizedek során a szülőföld tiszteletére, az anyanyelv és a kultúra ápolására nevelte tanítványait.

1934. január 11-én született az akkor Csehszlovákiához tartozó, jelenleg az ukrainai Ungvári járás területén található Nagyrát településen. Elemi iskolai tanulmányait helyben végezte. 1949-ben felvételt nyert a Munkácsi Tanítóképzőbe, mely 1950-ig Huszton működött. 1953-ban szerzett elemi iskolai tanítói diplomát, s még ugyanebben az évben az Ungvári Pedagógiai Főiskola magyar nyelvészeti szakán kezdett el tanulni. A pedagógiai főiskolát hamarosan megszüntették, tanulmányait ezért az Ungvári Állami Egyetemen folytatta, ahol 1958-ban szerzett orosz nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Ezt követően előbb a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségénél, majd pedig a megyei rádiónál tevékenykedett.

1963-ban létrejött az Ungvári Állami Egyetem magyar nyelvészeti tanszéke, ahol magyar nyelv és irodalom szakos tanárként kapott állást. Az itt eltöltött 30 év alatt különböző tárgyakat oktatott: mai magyar nyelvet (morfológia és szintaxis), dialektológiát, a magyar nyelv történeti grammatikáját s a magyar nyelv más speciális kurzusait. Kótyuk István 1994-ig dolgozott az Ungvári Állami Egyetem munkatársaként. 1997-ben elfogadta az akkor újonnan létrehozott II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola felkérését, s előbb a tanítói szakon, majd a magyar szak beindítását követően az itt tanuló hallgatók számára oktatott magyar grammatikát.

A múlt század 60-as éveinek a közepén Kótyuk István az ungi magyar nyelvjárás tanulmányozásával kezdett el foglalkozni. Kutatásai az említett nyelvjárás hangtani, szó-készletani, alak- és mondattani, valamint stilisztikai sajátosságaira, illetve az ezekben jelentkező keleti szláv hatások vizsgálatára is kiterjedtek. E témakörből írta meg kandidátusi disszertációját is, melyet 1974-ben *Українские заимствования в ужанском венгерском говоре* (Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai) címmel megvédett. Ez, a magyar dialektológia, illetve az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok kutatása szempontjából is igen jelentős munka több évtized elteltével, 2007-ben a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke által került kiadásra. A munkához írt előszavában

Zoltán András szerkesztő megjegyzi: „Kótyuk Istvánnak 1974-ben Ungvárt orosz nyelven megvédett kandidátusi disszertációjának a maga korában az adott viszonyok között nem volt esélye arra, hogy megjelenjék nyomtatásban, noha mind témája, mind a feldolgozott anyag mennyisége, valamint a feldolgozás minősége indokoltta tette volna, hogy ne csak néhány egyre halványuló gépiratos példányban álljon a magyar és az ukrán kutatók rendelkezésére, hanem már a maga korában is szervesen beépüljön a két nyelv kapcsolataival foglalkozó szakirodalomba.” A könyv nyelvészeti folyóirataink hasábjain részletes méltatásban részesült (Bárányné Komári 2009; Gazdag 2009; P. Lakatos 2010).

Kótyuk István disszertációját magas tudományos színvonal jellemzi, amelyben a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán és orosz kölcsönszavainak a legmélyebb tudományos elemzését adja. Ő volt az első, aki a kárpátaljai magyar nyelvjárások szókészletét ért keleti szláv (orosz és ukrán) hatást vizsgálva az ungi magyar nyelvjárásokban meghonosodott ukrán és ruszin eredetű kölcsönszavak felgyűjtése révén egy közel háromszáz tételből álló értelmező-etimológiai szótárt hozott létre. A munka számos fontos információt nyújt az ukrán és magyar nyelvtudomány, történelem, etnográfia és földrajz számára egyaránt.

Kótyuk István igen sokrétű tevékenységet folytatott. A tudományos kutatások, az oktatói, szervezői és fordítói munka, a magyar és az ukrán lexikográfia terén elvégzett feladatok csak a legfontosabb eredményei. Több évnyi aktív kutatómunkával járult hozzá az *Összkárpáti nyelvatlasz* (1989–2003), illetve *A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára* (melynek szócikkei az *Acta Hungarica* című folyóiratban is megjelentek) című munkák létrejöttéhez. Különös jelentőséggel bírtak a helyi újságok hasábjain a magyar nyelv és kultúra kapcsán megjelenő tudományos-ismeretterjesztő cikkei, az ukrán, orosz, udmurt és tatár nyelvű szépirodalmi művekből készített magyar nyelvű fordításai. 1982-ben Ungváron látott napvilágot a középiskolások 4–10. osztálya számára készült *Magyar helyesírási tanácsadó* című munkája. A magyar nyelv használatával, illetve a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságaival foglalkozó írásait az *Anyanyelvünk peremén* (1995) című kötetben gyűjtötte össze.

Kótyuk István a tudományos tevékenység mellett az oktatás területén is komoly munkát folytatott. 1971 óta 16 a Szovjet, illetve később az Ukrán Tudományos és Oktatási Minisztérium által jóváhagyott tankönyvet írt a kárpátaljai magyar iskolák 4–11. osztálya számára, melyek közül néhány már több kiadást is megélt (publikációinak listáját lásd Bárány–Gazdag 2016: 149–152). Ennek köszönhetően a kárpátaljai magyar iskolások több nemzedéke a Kótyuk István által összeállított tankönyvekből sajátíthatta el az anyanyelvére vonatkozó ismereteket.

Kevesebb szó esik viszont munkássága értékelése kapcsán arról, hogy Kótyuk István milyen jelentős szerepet vállalt a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés tartalmának és módszereinek a megújításában, megreformálásában a 2000-es évek közepétől, milyen jelentős szerepe volt az additív szemléletű kárpátaljai magyar anyanyelvoktatási modell kialakításában, amely a Rákóczi-főiskola általa vezetett Filológia Tanszékén született és formálódott.

A kárpátaljai magyar tananyelvű iskolákban folyó anyanyelvi nevelés tartalma és céljai a régió magyar közösségének egyik, a közbeszéd által is kiemelt érdeklődéssel kísért területe. Ennek oka, hogy a kárpátaljai magyarságnak kisebbségi helyzetben élő közösségként az anyanyelv és az anyanyelvű iskolahálózat megőrzése közösségi és nyelvi tervezési kérdés is egyben, hisz az oktatás tananyelvén, illetve a magyar mint anyanyelv tanításának a tartalmán keresztül a közösség jövője, megmaradása, identitásának megőrzése befolyásolható. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelésben a 2000-es években elkezdődött egy tantárgy-pedagógiai reform, melyben kiemelt szerepe volt az iskolai tanterveknek és a magyar nyelv tankönyveknek, melyeknek szintén egy megújulási folyamaton kellett átesniük. Az iskolai anyanyelv-oktatás egyik fontos célja volt, és az ma is, hogy a kárpátaljai magyarság nyelvi otthonosságérzete „anyanyelvünk peremén” is megmaradjon.

Amikor 2001–2002-ben megfogalmazódott a kárpátaljai magyar nyelvi tervezés koncepciója (lásd Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Beregszászi 2002), annak az anyanyelv oktatására vonatkozó javaslata az additív, hozzáadó módszer alkalmazása volt a kárpátaljai magyar iskolákban az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítását segítve (az államnyelv és egy idegen nyelv megfelelő szintű ismerete mellett). A cél: a felcserélő helyett hozzáadó, a nyelvi változatosságot figyelembe vevő szemlélet, kontrasztív módszerek és funkcionalitás alkalmazása az anyanyelv oktatásának gyakorlatában. Az iskolai anyanyelvi nevelés legfontosabb feladata így az lett, hogy hasznosítható tudást közvetítsen, felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és az iskolán kívül találkozhatnak. Ez pedig azt is jelenti, hogy a valós nyelvi helyzet, a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellegzetességei, „a mi szavunk járása” helyet kapott az oktatásban (bővebben pl. Beregszászi–Csernicskó 2007a, 2007b, Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c, 2012).

Az anyanyelv oktatásának tartalmát megváltoztatni a fentiek ellenére nem volt könnyű folyamat. Ennek okai főleg abban keresendők, hogy az oktatás tartalmát nem csak szorosan az oktatáshoz és a nyelvhez kapcsolódó tényezők befolyásolják és alakítják. Ilyen például a kisebbségi léthelyzet, a közösségnek a kisebbségi létből fakadó érzelmileg telített viszonyulása az anyanyelvhez és változataihoz, valamint ilyen fontos tényező a hagyomány, a nyelvművelőnek is nevezett, az oktatást évtizedekig meghatározó előíró nyelv-szemlélet utóhatása (bővebben lásd Beregszászi 2014).

Az első sikeres lépés az anyanyelvoktatás tartalmának a módosítására és a változtatások kodifikálására a 2005-ben megjelent, az ukrán oktatáspolitikai által akkor újonnan elképzelt, a korábbi 11 évfolyamosról 12 évfolyamos oktatási rendszerhez igazított magyar nyelv tanterv elkészítése volt (lásd Magyar nyelv, 2005). Ebben a határkönek számító magyar nyelv tantervben szerencsésen talált egymásra az éppen akkor friss nyelvészeti alapokra helyezett állami szabványtanterv szellemisége, a tanterv kiadására állami támogatást nyert csernyivci Bukrek Kiadó, a Területi Pedagógus-továbbképző Intézet, és az általuk a tanterv megírására felkért Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Így létre tudott jönni egy olyan, gyakorló magyartanárokból, főiskolai oktatókból és nyelvész kutatókból álló munkacsoport, amely Kótyuk Istvánnak, a régió legnagyobb tapasztalattal rendelkező tanterv- és tankönyvírójának, a

Rákóczi-főiskola Filológia Tanszéke tanszékvezetőjének az irányításával megalkotott egy olyan magyar nyelv tantervet, amely sok tekintetben előremutató volt.

Az előző általános és középiskola tantervekhez képest ez a tanterv főleg szemléletben volt más. Az általános iskolai osztályok tananyagának tartalmát (ami jelentős részben grammatika) nem lehetett teljes mértékben átszabni, ezt az állami szabványtanterv nem is tette lehetővé, de változtatni lehetett az anyanyelvhez és annak változataihoz való viszonyuláson, és hasznosabban, funkcionálisabban lehetett megközelíteni a nyelvtani ismeretek tanítását is. A 2005-ös tanterv újdonsága volt, hogy:

- kodifikálni próbálta az additív (hozzáadó) szemléletet;
- nem a grammatika oktatását tekintette fő feladatának, hanem azt, hogy az iskolából kikerülő képesek legyenek minden helyzethez megtalálni a megfelelő nyelvi változatokat és grammatikai formákat;
- kimondta, hogy a nyelvhasználat helyénvalóságának ismerete az anyanyelv oktatásának egyik legfontosabb célja;
- a nyelvtant nem öncélúan igyekezett tanítani, hanem azért, hogy a tanuló könnyen, magabiztosan és tudatosan tudjon válogatni a rendelkezésére álló nyelvi elemek közül, amikor egy konkrét élethelyzetben kell szóban vagy írásban megnyilvánulnia.

Jelentősebb változáson ment keresztül a középiskolai osztályok magyar nyelv tananyagának tartalma is. 2005-ben az ukrán oktatási rendszer még három középiskolai osztályban (10., 11., 12. évfolyam) gondolkodott, és az oktatás tartalmának megváltoztatására is lehetőséget adott. A korábbi tantervektől eltérően, a kárpátaljai magyarnyelv-oktatásban addig példátlan módon, a 2005-ös tanterv a középiskolai osztályokból száműzte a grammatikát, a nyelvet annak használata felől közelítve stilisztikai, szociolingvisztikai és retorikai ismereteket próbált tanítani (lásd Magyar nyelv, 2005). Olyan témakörök jelentek így meg a középiskolai osztályok tananyagában, amelyek amellest, hogy előzmény nélküliek a régióban, módot adnak arra is, hogy a közösségről rendelkezésünkre álló tudományos eredmények az oktatásba is bekerüljenek. Olyan tartalmi egységek szerepelnek a tantervben és a tankönyvekben, mint például: a szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat, a nyelv és nyelvváltozatok fogalma, a nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága, a nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége, a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia. Beépülnek az oktatás tartalmába a helyi magyar nyelvváltozatok jellemzőiről (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok) szóló ismeretek, a magyar nyelv más változataihoz viszonyított különbségek.

A 2005-ös tantervhez kapcsolódóan, évente haladva egyik évfolyamról a másikra új magyar nyelv tankönyvek is készültek a felvázolt, megváltozott, additív szemléletben, például a Rákóczi Főiskola tudományos műhelyeiben (pl. Kótyuk 2005, 2007, 2008, Beregszászi 2010, 2011d). Kótyuk István 2005-ös 5. osztályos Magyar nyelv tankönyve volt az első additív szemléletben készült tankönyv régióink magyar nyelv-tankönyveinek történetében (Kótyuk 2005), mely utat mutatott a későbbi tankönyvkészítőknek, illetve elindított egy olyan általános iskolai magyar nyelv tankönyvcsaládot (a Bukrek Kiadó kiadásában),

mely a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőit figyelembe véve, hozzáadó szemléletben, nyelvhasználat-központúan közelítette meg a magyar mint anyanyelv, és azon belül a grammatika tanítását is (Kótyuk 2007a, 2008). Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés 2000-es években indult reformja és szemléletváltása nem valósulhatott volna meg Kótyuk István tanterv- és tankönyvírói tapasztalata és példamutatása, folyamatos megújulásra képes tudományos szemlélete és emberi elkötelezettsége nélkül.

3. Kótyuk István sokrétű munkásságának értékelése során nem mehetünk el amellett sem, hogy a felsőoktatásban jövőre magyar tanárok generációi használták oktatásmódszertani jegyzeteit. A magyar irodalmi nyelv történetéből és mondattanából készült egyetemi jegyzetei, illetve a magyar grammatikához kapcsolódó feladatgyűjteményei komoly segítséget nyújtanak a felsőoktatásban tanuló hallgatók számára (Kótyuk 1970, 1984, 2007b).

Kótyuk Istvánnak szótárszerkesztői munkássága is jelentős. 2000-ben a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke Kótyuk Istvánt kérte fel az Udvari István szerkesztésében készülő hatkötetes *Ukrán-magyar szótári adatbázis* (2000–2003), illetve a kétkötetes *Magyar-ukrán szótár* (2005–2006) főmunkatársául. Ezen kívül a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által kiadott *Magyar-ukrán* (2006) és *Ukrán-magyar* (2008, második kiadás 2015) kisszótárak főszerkesztője is Kótyuk István.

Kótyuk István 2014-ben ünnepelte a 80. születésnapját. A jubileum kapcsán köszöntővel méltatták (Bárány 2015: 479–482), kollégái és tanítványai a tiszteletére kiadványt jelentettek meg (Beregszászi–Hires-László 2014). Az előszó helyett írt köszöntőjükben hangsúlyozták, hogy Kótyuk István évtizedek óta valamennyi kárpátaljai magyar mestere, oktatója, hiszen számos magyarnyelv-tankönyv szerzője, szerkesztője, az anyanyelvi tantervek összeállítója, valamint történelem és földrajz tankönyvek fordítója (i. m. 7).

Kótyuk István munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: 1993-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozása során elért eredményeiért Csűry Bálint-émlékéremmel és -díjjal jutalmazta. 1997-ben szépirodalmi fordításaiért Fegyir Potusnyak-díjban részesült. 2004-ben Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma Ukrajna kiváló oktatója címmel tüntette ki. 2009-ben a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság a sokoldalú munkásságáért, kutatói, műfordítói és oktatói tevékenységért Arany János Életmű-díjat adományozott Kótyuk Istvánnak. 2019-ben a Kárpátaljai Megyei Tanács és a Megyei Állami Közigazgatási Hivatal Kárpátalja fejlesztéséért díjjal méltatta. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács 2016-ban A kiemelkedő tudományos, illetve tudományszervezői munkásságért díjjal tüntette ki. 2020. szeptember 23-án a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanévnyitó ünnepségén Tomcsányi Hűségdíjat kapott.

Elmondhatjuk, hogy Kótyuk István életét a magyar nyelv szolgálatának szentelte. Drága Pista bácsi! Bölcsessége, tudása, kitartása, emberszeretete példaértékű marad számunkra! Megpróbáljuk továbbvinni és ápolni azokat az értékeket, amelyeket létrehozott és mindvégig kiállt mellettük. Hálás szívvel őrizzük emlékét!

Irodalom

- Bárány Erzsébet – Gazdag Vilmos 2016. Kótyuk István – anyanyelvünk jeles szakértője. In: Hires-László Kornélia szerk., *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból* 2. Ungvár: Autdor-Shark, 137–152.
- Bárány Erzsébet [Барань, Єлизавета] 2015. До 80-річчя Іштвана Ковтюка. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60., 479–482.
- Báránné Komári Erzsébet 2009. Kótyuk István, Az ungri magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai – Українские заимствования в ужанском венгерском говоре. *Magyar Nyelvőr* 133., 95–101.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. *Acta Beregsasiensis*, 2007/1. 44–62.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2007b. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk., *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia szerk. 2014. *Meszelt falakon túl. Születésnap i köszöntőkötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport – Hodinka Antal Intézet.
- Beregszászi Anikó 2002. A kárpátaljai magyarság nyelvhasználati sajátosságai a nyelvi tervezés szemszögéből. *Kisebbségkutatás* 2., 368–375.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2011a. An additive approach of the Transcarpathian Hungarian mother-tongue education: possibilities offered by the new curriculum. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. XXXIX., 129–132.
- Beregszászi Anikó 2011b. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* 2011/1., 32–44.
- Beregszászi Anikó 2011c. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: *Nyelvi mítoszok és ideológiák. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai*. Beregszász, 2011.
- Beregszászi Anikó 2011d. *Magyar nyelv 11. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlen lehetni*. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó 2014. Új témák, változó szemlélet. Az anyanyelvi nevelés új iránya a kárpátaljai magyar középiskolákban. *Anyanyelv-pedagógia* 2014/1., <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=504>.

- Gazdag Vilmos 2009. Jelentés az ukrán–magyar nyelvhatárról. (Ištván Kovtúk, Ukrainskie zaimstvovaniâ v užanskom vengerskom govore / Kótyuk István, Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai. Nyíregyháza, 2007.) *Kisebbségkutatás* 18., 476–481.
- Kótyuk István 1970. *Leíró magyar nyelvtani gyakorlatok (szótan és mondattan)*. Ungvár.
- Kótyuk István 1984. *Módszertani utasítások „A magyar irodalmi nyelv fejlődéstörténete” c. tantárgy oktatásához*. Az irodalmi norma alakulásának kezdeti szakasza. Uzsgorod.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 5. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Kótyuk István 2007a. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 7. osztálya számára*. Csernyivci, Bukrek.
- Kótyuk István 2007b. *Mondattani elemzések: segédkönyv a magyar nyelvtan tanulmányozásához*. Rákóczi-füzetek 28. Ungvár: PoliPrint.
- Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 8. osztálya számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Magyar nyelv, 2005. Kótyuk István és mtsai. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.
- P. Lakatos Ilona 2010. Kótyuk István, Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре / Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai. *Magyar Nyelv* 106., 227–233.

Recenziók

Bárány Erzsébet szerk.: Balczky Emil – nyelvész, költő, tanár

Nemzetközi tudományos szeminárium előadásainak gyűjteménye.
Beregszász, 2019. május 23–24.

Beregszász – Ungvár: II. RF KMF – „RIK-U” Kft., 2020, 236 oldal

Dudics Lakatos Katalin

2019. május 23–24-én nemzetközi szemináriumot tartottak Beregszászon a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszéke szervezésében. A rendezvényen több magyarországi és ukrain jeles kutató is részt vett. Mindegyikük azért utazott Kárpátaljára, s készült előadásával, hogy tisztelegjen a jeles kárpátaljai származású polihisztor, Balczky Emil munkássága, emléke előtt születésének 100. évfordulója kapcsán. A magyar, ukrán és orosz nyelvű előadások különböző tematikájúak, mégis egység érzetét keltik. Hiszen legyen szó tudománytörténetről, irodalomtudományról, stilisztikáról, nyelvfilozófiáról, folklórról, szociolingvisztikáról, mindegyik területet érintette az elismert kutató munkássága folyamán. Sőt, a tanulmányokat olvasva kiderül, hogy a címben is említett nyelvész, költő, tanár sok egyéb mással is foglalkozott élete során. S nem véletlenül méltatják mind a magyar, mind a szláv tudományos életben.

A szerkesztő, Bárány Erzsébet a kétnyelvű Előszóban (9–10, 11–12) kiemeli, hogy Balczky Emil a 20. század második felének legjelentősebb magyar szlavistája volt, akinek tudományos munkássága, pedagógiai pályája sokak tanulmányait, kutatói mentalitását meghatározta.

A 236 oldalas tanulmánykötet 15 előadás írott változatát (mindegyikhez angol nyelvű összefoglaló is készült) tartalmazza. Mivel valóban a tematikai sokszínűség jellemzi a kötetet, a szerkesztő az ukrán ábécé szerint rendezte el a munkákat.

Balla Evelina ukrán nyelvű írása (13–20) a későbbi nyelvészprofesszor kisprózáival foglalkozik: életének számos állomása megjelenik ezekben a művekben az út motívumán keresztül. A szerző megállapítja, hogy Balczky műveiben ez az emberi életet jelképezi.

Bárány Erzsébet szintén ukránul ír a kárpátaljai ukrán nyelvjárások kutatójáról (21–40). Az írásból a történelmi eseményekkel összefüggésben ismerhetjük meg azokat a fordulatokat, amik a kárpátaljai kis faluból a prágai, majd a budapesti egyetemre sodorták a fiatal diákot. Ott találkozott a korszak jelentős szláv nyelvészeivel, akiknek hatására az

irodalom mellett a nyelvtudomány is foglalkoztatni kezdte. A szerző megállapítja, hogy Balczyk Emil munkásságán keresztül ismerte meg a magyarországi nyelvész-társadalom a kárpátaljai ukrán nyelvjárások jellemzőit.

Gazdag Vilmos *A szláv–magyar nyelvi kapcsolatok alakulása egy elfeledett keleti szláv jövevényszó regionális újjáéledése tükrében* című írásában (41–48) a *szesztra* kölcsönszó etimológiáját, nyelvtörténeti forrásokban való előfordulását vizsgálja. Rávilágít arra, hogy a magyar nyelvhasználatból már korábban kiszorult szó, módosult jelentésben ugyan, de az államnyelvi szereppel bíró szláv nyelvek hatására több határon túli területen ismét elterjedt.

A kötet következő írása a volt tanítvány, Zoltán András tollából született (49–59). A neves professzor az *Ószláv nyelv* című, nyomtatásban 1968-ban megjelent egyetemi tankönyv kapcsán emeli ki Balczyk Emil nyelvészeti munkáinak megkerülhetetlenségét. Ezért is tartja fontosnak a kötet újbóli nyomtatását, melyet a szerzőtárs, Hollós Attila már elő is készített a javított, frissített kiadásra.

Káprály Mihály orosz nyelvű tanulmánya az elismert kutató sikeres, mégis megrázó sorsán keresztül ismerteti meg az olvasót a kárpátaljai ruszin értelmiségi réteg viszonyait a 20. század történelmi eseményei között (61–67). Az írásból képet kaphatunk arról, hogy bár Balczyk Emil Magyarországon élt, gyökereihez ragaszkodott.

Kordonec' Oleksandr Balczyk írói stílusát Bohdan Lepkij *A boldogság virága* című alkotásával összehasonlítva elemzi (69–75). A *Boldogság* című írása kapcsán megállapítja, hogy mindkét szerzőre hatottak a korszak népszerű filozófiai elméletei, s bár Lepkij szimbolikusabb, Balczyk realiztikusabb, mindkét alkotó munkássága illeszkedik a modern európai irodalomba.

Kocsis Mihály a nyelvész professzort 3 tanulmányának bemutatásával méltatja. Mindhárom munka Magyarországhoz kötődő ukrán nyelvemlékekkel foglalkozik: zborói szerződés, egri irmologion, Báthory Zsófia 1674-es oklevele (77–81). A Szegedről érkezett kutató szerint ezeknek az elemzéseknek a nyelvtudományi jelentőségük ma is nagy.

A következő tanulmány szerzője Larisa Kravec', aki az anyanyelv fogalmának nyelv-filozófiai megközelítését tárja az olvasók elé úgy, hogy figyelembe vesz szociolingvisztikai, antropológiai, kommunikációelméleti és nyelvpolitikai szempontokat is (83–92). Leszögezi, hogy bár a többnyelvű, modern társadalmakban az anyanyelv szerepe, sőt megnevezése is módosul, a nemzetállam kialakításában betöltött szerepe vitathatatlan.

Balczyk Emil nyugdíjazásáig az ELTE Orosz Nyelv és Irodalom Tanszékének vezetőjeként dolgozott. Lebovics Viktória tanulmányából a levéltári adatok, az egyetemi jegyzőkönyvek, és visszaemlékezések alapján az 1965-ös kinevezése körüli bonyodalmakról is tájékozódhatunk (93–116). Arra is fény derül, hogy e kinevezést az 1956-ban, a Lenin Intézet éléről való jogtalan elbocsátása árnyékolta be.

Ljavinec Marianna Balczyk korai költészetét mutatja be olyan versei alapján, melyeket mi magunk is olvashatunk egy füzet lapjairól a nyelvész-költő kézírásával (117–125). A számos fotó még közelebb hozza az olvasóhoz a költemények szerzőjét. Azt is megtudjuk, hogy a Hodinka Antal Ruszin Értelmiségi Egyesület a versek megjelentetését tervezi.

A következő tanulmány szerzője Ljavinec-Ugrin Marianna, aki Baleczky életének újabb epizódjaival ismerteti meg az olvasókat 1935–36-os naplórészletek, magyarországi újságok, rádióadások műsorain keresztül (127–164). Megtudjuk, hogy a neves egyetemi professzor szíven viselte a nemzete nyelvének, kultúrájának terjesztését, népszerűsítését: aktív szerepet vállalt rádiós szerkesztőként, műsorvezetőként, forgatókönyvíróként, fordítóként a kárpátaljai ukrán irodalmi és népköltészeti alkotások megismertetésében.

Ehhez kapcsolódik Musketik Lesja írása is, aki kiemeli, hogy a nyelvész nem csupán nemzete nyelve iránt volt elkötelezett, hanem annak néphagyományai iránt is érdeklődött (165–176). Számtalan feljegyzés árulkodik erről, illetve költői, fordítói munkáival is ezek továbbörökítését, tudományos vizsgálatát segítette elő.

Taskovics Okszana a ruszin nemzetiségű tudós költészetével foglalkozik (177–182). Versei, életrajzi adatai alapján azt kívánja bizonyítani, hogy Baleczky a népi írók csoportjához sorolta magát, hiszen rendszeresen foglalkoztatta a paraszti sors, tudományos műveiben, újságcikkeiben határokon belül és kívül is terjesztette ezeket az eszméket.

A nyelvtudományt mindig is foglalkoztatta, s foglalkoztatja ma is, hogy mi tekinthető önálló nyelvnek, s mi egy nyelv változatának. Csernicskó István írásában felhívja a figyelmet arra, hogy Baleczky Emil korát megelőzve foglalkozott a ruszin nyelv kapcsán ezekkel a kérdésekkel, bár kerülte a határozott állásfoglalást (183–221). A tanulmány további részében alapos szociolingvisztikai, nyelvpolitikai szempontú áttekintést kapunk a kárpátaljai szláv nyelvek, nyelvváltozatok egykori és mai helyzetéről. A szerző, Sándor Klárát idézve, azon a véleményen van, hogy a beszélőknek kell eldönteniük, hogy önálló nyelvnek tekintik-e anyanyelvváltozatukat.

Chonka Tetjana Baleczky prózai alkotásainak stílusát, tematikáját, problematikáját elemzi a kötet záró tanulmányában (223–231). Arra a következtetésre jut, hogy az nyelvész-író romantikus-szentszimentalista stílusban alkotta elemzett műveit. Visszatérő témái voltak az egyszerű ember hétköznapi problémái, a szerelem, a szenvedély, a szabadság iránti vágy.

Bár a tanulmánykötet szerkezete szándékosan nem követ tematikai csoportosítást, úgy alakult, hogy íróként méltatja az első és az utolsó tanulmány is a széles körben nyelvtudósként ismert, elismert Baleczky Emilt. Mindegyik írás újabb és újabb adalékkal szolgál ahhoz, hogy az olvasó megértse, miért volt akkora hatással egy kárpátaljai kis faluból származó férfi mind a tudományos, mind a társadalmi élet képviselőire, hogy összegyűljenek magyar és szláv nyelvészek, irodalomárok, néprajzkutatók több ország neves intézményeinek képviselői, hogy megosszák gondolataikat Baleczky Emilről, munkásságáról nyelvészként, íróként, tanárként. A kötet méltó emléket állít a nagyszerű szlavistának, ugyanakkor a szláv nyelvészeti, irodalmi, néprajzi kutatások iránt érdeklődőknek is segítségére lehet gazdag szakirodalmi jegyzékével.

Borbély Anna szerk.: Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon

Budapest: Nyelvtudományi Intézet, 2020, 262 oldal

Máté Réka

A nyelvi tájkép (Linguistic Landscape) önmagában való vizsgálata a nyelvtudomány berkein belül viszonylag újkeletűnek számít, ám az iránta való érdeklődés növekvő tendenciát mutat, s ez számos publikációban megjelenik (Gorter 2017). A nyelvi tájkép önálló tudományterületté történő előrelépése az *International Journal of Multilingualism* különkiadásának köszönhető (Gorter ed. 2006). Landry és Bourhis (1997) nevéhez kötődik az a korai publikáció, melyben a nyelvi tájkép definíciója a következő képpen kerül megfogalmazásra: „A közúti jelzőtáblák, a hirdetőtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi egységek jelzései és a kormányzati épületek nyilvános feliratai alkotják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét” (Landry és Bourhis 1997: 25). A nyilvános jelzéseken használt különböző nyelvek a világ számos területén a nyelvpolitika részét képezik. A nyelvi tájképre irányuló kutatások elsősorban azt vizsgálják, hogyan jelenik meg a nyelv a közterületen, a nyilvános térben (Gorter 2017). Az nyilvános jelzések jelentését csak úgy értelmezhetjük, ha egyúttal figyelembe vesszük azoknak a társadalmi és kulturális közegbe való beágyazását is. A nyelvi tájképben megjelenő nyelvek tagadhatatlanul szimbolikus funkcióval bírnak (vö. Csernicskó 2018).

A *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon* című könyv célja a nemzetiségek jelenlétét megmutatni a magyarországi nyelvi tájképben. A kötet alapjául A *nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* (MTA Nyelvtudományi Intézet Többszempontú Kutatóközpont, Budapest, 2019. április 3.) című konferencián elhangzott előadások válogatott anyagai szolgálnak. Tanulmányai a magyarországi nemzetiségekről szólnak, és a beások, bolgárok, horvátok, németek, örmények, romák, románok, szerbek, szlovákok, szlovének és ukránok közösségeire vonatkozó nyelvi tájkép egy-egy szeletét ismertetik. A szerkesztő előszavában kiemeli, hogy a könyvben felsorakoztatott tanulmányok hűen tükrözik az említett nemzetiségek nyelvi tájképében megjelenő változatosságot. A szerzők az általuk bemutatott közösségek tagjai, akik sok esetben fontos szerepet vállalnak (akár aktivistaként, kutatóként), s betekintést nyújtanak abba, hogyan jelenik meg nemzetiségük nyelve, kultúrája egy-egy térség nyelvi tájképében. A kötet bevezető tanulmánya összefoglalja a magyarországi nemzetiségekre irányuló közös és összehasonlító nyelvészeti kutatások két évtizedét, vagyis az olvasó átfogó képet kaphat

arról, milyen előzményei voltak a téma kutatásának Magyarországon. A tanulmánykötet minden fejezete gazdagon illusztrált. A képanyag minőségének megőrzése érdekében a hagyományos, papíralaptól eltérően csak internetes felületekről érhető el.

Gergy Eszter tanulmányában a beás és romani nyelv megjelenését elemzi többségi szintereken. A bemutatott nyelvek legtöbb esetben önállóan nem, csupán az angol, a magyar, a német, és olasz nyelvek társaságában jelennek meg. A kutatás iskolai nyelvi tájképbeli elemeken keresztül tárja olvasója elé eredményeit, a szerző fontosnak tartja a beások és romák iskolai sikerességére való törekvést, melynek egyik eleme az általuk beszélt nyelvek nyelvi tájképben való jelenléte.

A bolgár nyelvi tájképről Menyhárt Krisztina számol be tanulmányában. Az elemzésben részletesen olvashatunk a magyarországi bolgárkertészek történetéről, akiknek emléket Magyarországon számos köz- és külterület elnevezése is megőrizte, valamint emléket állítanak nekik a köztéri alkotások, melyek közül kiemelhető a Halászteleken található Bolgárkerék-emlékmű, mely a magyarországi bolgár közösség egyik legfontosabb jelképe.

Bockovac Tímea és Várnai Zsuzsa tanulmányában az alsószentmártoni sokác–horvát beszélőközösség 20. századi története példáján mutatják be, hogyan megy végbe egy teljes falu beszélőközösségének nyelvcsereje, mely napjainkban már csak emlékközösségnek tekinthető. Az idős beszélők lassankénti eltűnésével egy horvát dialektus fog megszűnni. Ugyanakkor ennek a példának szöges ellentéte a felsőszentmártoni horvát közösség, mely ma is élő és aktív.

A kötet két tanulmányt is szentelt a német nemzetiség nyelvi tájképének. Erb Maria a magyarországi német tanösvényekkel ismerteti meg az olvasót. A tanösvények koncepciójának legfontosabb alkotóeleme, hogy a már ismert sztereotípiákon túlmutatva tartalmukat tekintve összefoglalják egy közösség egyedi, csak rá jellemző motívumait. Az a vezérmotívum, amely végigkísér egy-egy állomáson, sokat elmond az oda látogatónak. Ezeknek a tanösvényeknek nem csak hagyományőrző, identitás-megerősítő szerepük van, hanem más, kézzel fogható hozadéka is, melyek a nyilvános térbe való bekerüléssel hozhatók kapcsolatba.

Pachné Heltai Borbála írásában bemutatja, milyen nyelvi ideológiák jelenhetnek meg egy iskola nyelvi tájképében. A vizsgált közösségben ma is fontos szerepe van a német nyelvnek. A nemzetiségi intézmények célja a tudás átadásán kívül a nemzetiségi kultúrával való megismertetés. A nemzetiségi kultúra elemeinek összekötése a német nyelvvel a diákokra is motiválóan hat, melyek nem csak nyelvi, de más vizuális eszközökön keresztül is megjelennek az intézmény nyelvi tájképében.

Avanesian Alex a magyarországi örmény nemzetiség nyelvi tájképét mutatja be. A tanulmányban szó esik az örmény kőkeresztekről, melyek a tragikus örmény népirtásnak állítanak emléket, s egyre több településen megjelennek. Továbbá számos magyarországi településen találhatunk az örmény kultúrát és írásbeliséget tükröző emlékműveket, szobrokat, mint a soproni Örök barátság emlékmű vagy a veszprémi Ararát szobor.

Rézműves Melinda a roma nemzetiség nyelvi tájképét vizsgálja. Hodász nevezetes, többek között, a szabadtéri madzag óvodájáról, a cigány miséiről, majd a Tájházáról, Alkotóházáról, a falvédőiről. A település roma nyelvi tájképét civil aktivisták és a közösség

aktív tagjainak köszönhetik. A tanulmányban továbbá olyan fontos kérdésekre is felhívja a figyelmet a szerző, mint az oktatásban előforduló nyelvi diszkrimináció, szegregáció, melyek univerzális problémának számítanak számos kisebbségi közösségben.

Borbély Anna egy magyarországi kétnyelvű iskola nyelvi tájképét elemzi. A méhke-reki iskola nyelvi tájképének egyedi részlete a román nyelvű ortodox hittanterem, azon belül is az ikonosztáz. A román nyelv megjelenése az iskola nyelvi tájképében hűen tükrözi a nyelv településen belüli előfordulását, annak életképességét.

A szerb nemzetiség utcanéveit ismerteti Lásztity Péro és Káplán Szofia. A vizsgált települések utcanéveiben találkozhatunk szerb vonatkozású személynévvel, nemzeti szimbólumokkal. A szerb nyelv vizuális jelenléte a települések nyelvi tájképében azonban csekélynek mondható, sok esetben a nyelv csak szimbolikus szereppel bír. A szerzők a téma vizsgálatának érdekes, izgalmas továbbgondolását helyezik kilátásba.

A szlovákok nyelvi tájképéről Tuska Tünde és Uhrin Erzsébet írt. A tanulmány Békéscsaba újratelepítésének 300. évfordulója megünneplése kapcsán született. A városban a szlovákok jelenléte a 19. század végéig meghatározó volt. Kiemelt figyelmet szentelnek a szlovák evangélikus szóteplomnak, a szlovák ifjúság kreativitása nyomán született pólókon megjelenő dizájn elemeknek.

Lukácsné Bajzek Mária írásának főszereplői a szlovén nemzetiség képviselői. A Rábavidék szlovén nyelvi tájképét napjainkban számos hivatalos, magán- és reklámfelirat tükrözi. Különösen érdekes a mentális térképről szóló alfejezet: a rábavidéki szlovén településeknek nyelvi tájképének ugyanis léteznek olyan aspektusai, melyek már csak a szájhagyományban és emlékezetben élnek tovább, melyekre javarészt már csak az idősebb generáció tagjai emlékeznek.

A Magyarországon felállított ukrán emlékhelyekről Stefuca Viktória írt. Az ukrán kultúra számos meghatározó alakjának állítottak emléktáblát Magyarországon (Tarasz Sevcsenko, Hrihorij Szkovoroda stb.). Ezek mellett kiemelendők az Ukrán Éhínség (Holodomor) áldozatai emlékére állított szobrok, emlékművek, melyek amellet, hogy ékes példái az ukrán közösség nyelvi tájképének, emléket állítanak az ukrán nép történelmének egyik legtöbb emberáldozatot követelő tragédiájának.

Összességében elmondhatjuk, hogy a kötetet olvasva meggyőződhetünk arról, milyen fontos identitás-megőrző szerepet játszik egy-egy nemzetiség nyelvének s kultúrájának jelenléte a nyilvános térben. Ahhoz, hogy legyen, aki egy közösség hagyományait továbbvigye, elengedhetetlen ennek fenntartása, továbbörökítése. A nyelvi tájképben való megjelenésnek tehát nem csak szimbolikus funkciója van, hanem közösségteremtő és megtartó ereje is. A Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon c. könyvet jó szívvel ajánljuk mindazoknak, akik szeretnének betekintést nyerni az országban élő számos kisebbség kultúrájába, hagyományaiba. A kötetben bemutatott kutatások egy rendkívül fontos tényezőre hívják fel a figyelmet: a fent említett nemzetiségek nyelve s kultúrája nem csak a szájhagyományban kell, hogy tovább öröklődjön, de szemmel látható, s akár kézzel fogható lenyomataira is szükség van.

Az elektronikus tanulmánykötet a Nyelvtudományi Intézet honlapjáról érhető el az alábbi linken: http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/index.html.

Irodalom

- Csernicskó István 2018. *Nyelvpolitika és nyelvi tájkép többnyelvű környezetben: Kárpátalja példája. Segédkönyv a Nyelvpolitika elmélete és gyakorlata c. tárgy oktatásához nyelvész szakos MA hallgatók számára.* Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3, 31–49.
- Gorter, Durk ed. 2006: *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16.

Mire (lehetne) jó a nyelvpolitika Ukrajnában?

Чілла Фединець – Степан Черничко: *Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні.*

Ужгород: Аутдор-Шарк, 2021, 160 с.

Szakál Imre

A nacionalizmus kutatás klasszikusai nagyjából egybehangzóan állítják, hogy bár kétségtelen a nemzeti nyelv szerepének fontossága a nemzetalkotásban, a nemzet, mint közösség bonyolultabb „tudatállapot” annál, hogysem valamely nyelv anyanyelvi szinten történő ismeretére redukálhatnánk le a közösség tagjai közötti legfontosabb kapcsolatot. (lásd: Renan 1995, Weber 1992). Ernest Renan korára jellemző festői trópusokkal int, ne-hogy a „nemzeti jogot” csupán a nyelvből eredeztessük: „A nyelv kizárólagosságának elmélete, akárcsak az, hogy túlon túl nagy jelentőséget tulajdonítunk a fajnak, veszélyekkel és hátrányokkal jár. Aki eltúlozza ezt a jelentőséget, begubózik egy meghatározott, nemzetinek tartott kultúrába, lehatárolja, bebörtönzi magát, immár nem szabad levegőt szív az emberiség roppant mezőin, hanem bezárkózik honfitársainak titkos gyülekezeteibe. Mi sem ártalmasabb a szellemre, mi sem károsabb a civilizációra nézve. Ne feledkezzünk meg arról az alapelvről, mely szerint az ember értelmes erkölcsi lény, mégpedig annak előtte az, hogy be volna ebbe vagy abba a nyelvbe zárva, hogy ennek vagy annak a fajnak tagja, ennek vagy annak a kultúrának részese volna.” (Renan 1995: 182.) Alulbecsülni sem érdekes persze nyelvet a nemzeti projekteken, hisz mi sem segíti jobban emberek csoportjának az összetartozás gondolatát, mint az, hogy megértik egymást? A gyanakvó tudomány ettől tovább megy. Eric Hobsbawm – az elmúlt évszázad egyik legkiválóbb történésze – szerint a nemzeti nyelv, akárcsak a nemzet maga, konstrukció. Azt a gondolatmenetet követi, amelyet Benedict Anderson is, aki szerint a nemzet, mint „imaginárius közösség”, azért jött létre, hogy a valós emberi közösségek megszűnése következtében keletkezett „érzelmi ürt” betöltse. Nem mellékesen az államok, nemzeti mozgalmak a kollektív érzelmek mély rétegeit tudták így mozgósítani, erőforrásként használni. Hobsbawm is arra jut, hogy nem a nemzetek teremtenek államokat, és nacionalista mozgalmakat, épp fordított folyamatok figyelhetők meg. Ebben a törekvésben a történész szerint fontos mechanizmus a nemzeti nyelv konstruálása is, amely mintegy összes nyelvváltozat, dialektus (tehát a „hétköznapi” nyelv) fölött létező absztrakció, egy elit sajátja, amelyet a kulturális intézmények (pl. oktatás) révén „sajátíttatják el” annak a közösségnek a tagjaival, akikre

a nemzeti mozgalom igényt tart. (Hobsbawm, 1997: 18., 73–81) Nem elhanyagolható szempont, hogy Eric Hobsbawm ezeket a megállapításait elsősorban a 19. századi nemzeti mozgalmakat vizsgálva teszi, kevesen vitatnák azonban, hogy a hidegháború végét követően reneszánszát élő nacionalizmusnak továbbra is lényegi eleme a nemzeti nyelv kérdése.

Az ukrán nemzeti mozgalom számára hosszú ideig nem adatott meg az, hogy állami intézményrendszer segítségével művelje, fejlessze, „védje” nyelvét. A 17–18. századi kozák mozgalmaktól kezdődően folyamatosan formálódó ukrán nemzeteszmé munkálóinak a Habsburg és Romanov fennhatóság alatt függetlenségre esélyük sem volt, de a nemzeti gondolat kulturális, majd később politikai törekvései is megjelentek, utóbbiak a két birodalom összeomlásával az önálló ukrán állam létrehozásával is megpróbálkoztak, hosszú távú sikerek nélkül. A független Ukrajna emlékeztetpolitikájának egyik legnagyobb kihívása pedig az, hogy kezdjen valamit azzal a ténnyel, miszerint az ukrán etnikumú területeken tartós ukrán államalakulatot csak a szovjetek tudtak létrehozni. Azokat a régiókat, amelyeket az ukrán történelmi emlékezet mint ukrán lakóterületet tart számon, a Vörös Hadsereg hódításai rendezték közös határok közé. Amikor 1991-ben végre függetlenné vált az ország, ezzel a ténnyel, valamint az ebből fakadó legitimációs hiánnyal szembe kellett nézni valamilyen módon. Az új ország az USZSZK örököse volt minden tekintetben, ahogyan Andrej Portnov történész fogalmaz, elmaradt a „hősies nemzeti-felszabadító harc”, az országnak azzal az ellentmondással kellett szembenéznie, hogy létezését annak a szovjet fennhatóságnak köszönheti, amellyel szakítani próbált. (Portnov 2009: 12.) Ennek a szakításnak megkerülhetetlen eleme volt a nyelv kérdése. Bár, a Szovjetunióknak nem volt deklarált államnyelve, az orosz dominanciája megkérdőjelezhetetlen volt. Fedinec Csilla és Csernicskó István legújabb, ukrán nyelvű könyvükben azt veszik tudományos igényességgel számba, hogy ezzel a „szembenézéssel”, „szakítással” hogyan boldogult a független Ukrajna posztkommunista, valamint nemzeti-hazafias elitje, illetve mik voltak azok a tényezők, amelyek az elmúlt harminc év ukrán nyelvpolitikáját meghatározták.

A szerzőpáros számos írásban foglalkozott már a kérdés különböző aspektusaival. Ezúttal a független Ukrajna nyelvpolitikájának jellemzőit három fejezetben elemzik, amelyeket egy előszó és egy utószó keretez. Az előszóban a kiinduló pontot ismerhetjük meg, a Szovjetunió nyelvpolitikáját, annak lényegét: bár minden nyelv egyenlő volt, a normatívák szintjén az orosz mégis élvezett bizonyos elsőbbséget, amely nyelvi asszimilációhoz, nyelváltáshoz vezetett az Ukrán SZSZK-ban. Az előszóban bemutatott nyelvpolitika-történeti előzmény azért is fontos, mert megkerülhetetlen meghatározója az ukrán (nyelv)politikának. A következő fejezetből, ki is derül, hogy akár a 2012-es megengedőbb nyelvtörvényről, akár az oktatás nyelvi homogenizációjára törekvő 2017-es oktatási törvény nyelvi passzusairól van szó, azok lényegileg, a szovjet örökségre adott eltérő szándékú reakciók. A fejezet íve segít megérteni, hogy az ország nemzetiségi és anyanyelvi összetétele, az eltérő történelmi háttérrel rendelkező régiók sajátosságai miként voltak a függetlenség kezdete óta a politika homlokterében, s miért kísérelték meg számos alka-

lommal törvényileg rendezni az országban történő különböző szintű nyelvhasználat szabályozását. A képlet egyszerű, de annál több bonyodalmat okoz: Ukrajna bár de jure egy nyelvű, de facto két-, vagy többnyelvű, a politikum egy jelentős része, és főként 2004, az első Majdan után az egy nyelvűségben látja a konszolidáció biztosítékát, míg a többnyelvűségre potenciális veszélyként, kihívásként tekint. A 2012-ben elfogadott, a nemzetiségek számára kedvezőbb nyelvtörvényt is több vita, törvénytervezet megalkotása előzte meg, amelyek mind az említett dilemmára próbáltak valamilyen megoldási javaslattal előállni. Ebből a fejezetből megismerhetjük ezeknek a vitáknak a menetét, a különböző nyelvtörvény-tervezetek sorsát. A 2013–2014-es politikai fordulat, az Euromajdan azoknak a politikai erőknak a hatalomra kerülését eredményezte, amelyek pozícióikat az „egy nemzet – egy nyelv” elv hangoztatásával igyekeztek biztosítani. Ezt alá támasztotta az a tény, hogy a Krim-félsziget orosz megszállása, Ukrajna keleti megyéiben megkezdődő háború, ezeknek a területeknek kivonását eredményezte az ország normál életéből, így Ukrajnában megerősödött az ukrán nyelv státusza. Az orosz beavatkozás Ukrajnában pedig tovább erősítette a posztkolonialista paranoiát: a múlttal, Moszkvával szakítani kell, hisz Oroszország Ukrajna létét fenyegeti. Ebből a logikából indultak ki a 2017-ben elfogadott oktatási törvény megalkotói is, amelynek nyelvi passzusait is mérlegre helyezik a szerzők.

A következő fejezetben az ukrán nyelvpolitika vizsgálatának egy kifejezetten izgalmas megközelítését alkalmazta Fedinec Csilla és Csernicskó István, amely egyúttal az ukrainai jogrend működésébe, annak sajátosságaiba is betekintést enged. Az ukrainai nyelvi (nyelvpolitikai) viták gyakorta kerültek az Alkotmánybíróság elé. A szerzők az ukrán normakontroll legfontosabb intézményének államnyelvvel kapcsolatos döntéseit elemzik, az államnyelv fogalmának alkotmánybírói értelmezésétől, a 2019-es nyelvtörvényen át egészen a 2017-es oktatási törvényig. Szerencsére nem hagytak ki egy nyelvpolitikailag fontos kérdést, a filmügy ilyesfajta kapcsolódásait, és az Alkotmánybíróság ezzel kapcsolatos döntéseinek vizsgálatát sem. A fejezet fontos tanulsága, hogy az Alkotmánybíróság a normakontroll során döntéseivel az ukrán nyelvet a hétköznapi, sőt hivatalos nyelvhasználaton is felül emeli, szimbolikus, szakrális tartalommal tölti meg, ezzel muníciót biztosítva azoknak a törekvéseknek, melyek az ukrán nyelvet az ukrán nemzeti lét legfontosabb attribútumaként kívánják feltüntetni.

A kötet harmadik fő fejezete, szám szerint a negyedik strukturális egysége, talán a legfontosabb, hisz bemutatja a nyelvpolitika (e sorok szerzője szerint) leglényegesebb kontextusát, a független ukrán állam szimbolikus politikáját, emlékezetpolitikáját. A fejezet megfontoltan felépített, bemutatva azt, hogy milyen dilemmái léteztek a Szovjetunió felbomlása utáni emlékezetpolitikai „újrakezdésnek”. Világos, hogy a napjainkban működő ukrán emlékezetpolitika 2004 után körvonalazódott igazán markánsan, majd 2014 után erősödött meg olyannyira, hogy a függetlenedés után az egész országra kiterjedten próbáltak meg szakítani a szovjet múlt szimbolikus jelenlétével. Ezt a folyamatot a szerzők az ukrán nemzeti hősök „kijelölésének” problematikáján, a második világháborús győzelem „öröksége” fölötti emlékezetpolitikai vitán, valamint köztéri szobrok ledöntésén, település és utcanevek megváltoztatásában megjelenő „dekommunizáció” folyamatán keresztül mutatják be, roppant tanulságosan. Hisz világossá válik: az ukrán nyelvpolitika sem

más, mint ennek a „nagy szakításnak” az egyik eleme. Oroszul beszélni mivel lenne kevésbé ellenséges megnyilvánulás az ukrán államisággal szemben, mint sarló-kalapácsos kitűzőt vagy Szent György-szalagot viselni? A helyzetet az teszi tragikussá, hogy míg az ukrán nyelvpolitika logikája az, hogy Ukrajna egynyelvű és egy nemzetiségű ország kell, hogy legyen, minden, ami ezzel szemben megy, az kockázat, addig a valóság ettől eltérő képet mutat. Érzékletes példa erre, hogy Ukrajnában, mint a könyvből is kiderül, a 2001-es népszámlálás szerint a lakosság kicsivel több mint 17 százaléka vallotta magát orosz nemzetiségűnek, addig az orosz anyanyelvűek részaránya majdnem elérte a lakosság 30 százalékát. Világos tehát – ami a tudományban eddig sem volt titok – az anyanyelv és a nemzeti önazonosság nem mindig jár kéz a kézben. Azonban, ahogyan az ukrán nemzetet az ukrán nyelvvel azonosítják a döntéshozók, úgy azonosítják az orosz nyelvet a szovjet múlttal, és a jelenlegi orosz geopolitikai törekvésekkel. A nemzeti identitás finom szerkezetének ilyesforma leegyszerűsítése enyhén szólva is megnehezíti az ukrán társadalom konszolidációját. Arról nem is beszélve, hogy ezeket a tényeket figyelmen kívül hagyó makacs nyelvpolitika, hiába irányul elsősorban a szovjet múlt, és az azt szimbolizáló orosz nyelv ellen, az ország azon kisebbségeit is negatívan érintik, amelyek humánerőforrást, kapcsolódási pontokat jelenthetnének azon az Európa felé vezető úton, amely melletti elkötelezettségét az ukrán hatalom többször is deklarálta.

Az utolsó összefoglaló áttekintést nyújt, végül is mi (lehet) a nyelvpolitika. Az olvasónak végeredményben az a benyomása, hogy nyelvpolitikával rendelkeznie szükséges lehet egy államnak. Akár pozitív hatásai is lehetnének a nyelvhasználat törvényi szabályozásának, ha a törvényalkotó érdekelt a társadalom igényeinek megértésében, s ki-egyensúlyozottan igyekszik biztosítani az állam működőképességéhez szükséges nyelvi környezetet, a többségi csoport érdekeitől eltérő igények figyelembevételével. A kötet szerzői azonban nem engednek a recenzenst megérintő idealizmus csábításának, a kurrens elméletek mentén arra jutnak, mint többen előttük: a nyelvpolitika végeredményében mégiscsak „politika”, tehát a hatalom megszerzéséről, és megtartásáról szól. Mire jó az ukrán nyelvpolitika? Arra biztosan, hogy írjanak róla egy jó könyvet, ezúttal ukránul, ami már csak azért sem mellékes, mert azokat is meg tudja vele szólítani, akiket ez az egész a leginkább érint.

Irodalom

- Renan, Ernest 1995. Mi a nemzet? In: Bretter Zoltán és Deák Ágnes szerk. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó, 171–187.
- Weber, Max 1992. Etnikai közösségi kapcsolatok. In: *Uő. Gazdaság és Társadalom: a megértő szociológia alapvonalai 2/1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 91–107.
- Hobsbawm, Eric J. 1997. *A nacionalizmus kétszáz éve*. Előadások. Maecenas.
- Portnov, Andrej 2009. Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória szerk. *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 11–49.

Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsai Zoltán, Márku Anita, Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő: **A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján**

Törökbálint: Termini Egyesület, 2021, 160 oldal

Dobsa Beáta

A Magyar Tudományos Akadémia évek óta támogatja azt a Kárpát-medencei kutatóhálózatot, mely több ország magyar kutatóit hivatott felölelni. A kárpátaljai magyar tudományosság meghatározó kutatóműhelye a beregszászi székhelyű, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont. Az immáron 20 éves intézmény termékeny munkásságának köszönhetően folyamatosan nyomon követhetjük a kárpátaljai magyar tudományos élet legfontosabb mozzanatait, tanulmányait, munkáit. Legfőbb kutatási témáik közé tartozik többek között Ukrajna nyelvpolitikájának összegzése, elemzése; Kárpátalja nyelvi tájképe vagy a többnyelvűség variánsa Kárpátalján.

2021-ben, a Termini Egyesület gondozásában megjelent *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* című kötet is, mely egy igazán gazdag összefoglalása a kárpátaljai magyar kisebbségi létezésnek. A tíz plusz egy fejezetből álló könyv a kárpátaljai magyarság száz évét kívánja bemutatni identitás, nyelvhasználat, annak változásai, összefüggései és hatásai tükrében. A prologus – *Egy évszázad a magyar nyelvben: előszó* – címe mintegy összefoglalóan bemutatja az írások profilját.

Kárpátalja mint földrajzi-közigazgatási egység az első világháborút lezáró békedöntések következtében, 1919-ben jött létre a Csehszlovák Köztársaság kötelékében Podkarpatszka Rusz néven, ezt a politikai döntést az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés erősítette meg. A régió megkapott új státusával megjelent a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség, akik máig meghatározó és megosztó komponensei a területnek. Hat különböző állami hovatartozás után, az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna elmúlt évtizedeinek történései hatással voltak a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség életére, kultúrájára, nyelvére, identitására, nyelvhasználatára. A szerzők szavait idézve, a kötet arra a misszióra hivatott, hogy érthető egyszerűséggel kívánja „röviden összefoglalni és bemutatni, valamint ábrákkal, diagramokkal, táblázatokkal, fotókkal és térképekkel illusztrálva szemléltetni az 1919–1920 óta eltelt évszázadnak a nyelvi és társadalmi következményeit”.

Az első fejezet már címében is – *Akik a magyar nyelvet fenntartják: magyarok Kárpátalján* – sokatmondó és mintegy előrevetíti tartalmi összetettségét. A fejezetben megtalálható diagrammok és számok híven mutatják, hogy az országban élő magyarok aránya 1880 és a 2001-es népszámlálás között jelentősen csökkent. A hivatalos népszámlálási adatokhoz képest, a 2017-es SUMMA empirikus kutatás azt mutatja, hogy a kárpátaljai magyar nemzetiségűek száma tizenhat év elteltével bizony 13,7%-kal csökkent, de „*fontos kiemelni, hogy a többi Kárpát-medencei nemzetrészhez képest a demográfiai jellemzők viszonylag kedvezőnek számítanak*”.

A második nagyobb lélegzetvételű téma, a kárpátaljai magyarság egyik legmeghatározóbb és egyben napjaink legerősebb szféráját hivatott felölelni, a magyar nyelven való oktatást. A szerzők rámutatnak, hogy az állami hovatartozástól függetlenül a magyar nyelvű oktatás hosszú évtizedek óta jelen van a régióban. A kimutatások jól tükrözik, hogy az iskolai szint emelkedésével egyenes arányosan növekszik azon magyar anyanyelvűek száma, akik a többségi, jelen esetben ukrán, tananyelvű intézményekben tanulnak tovább. A már sokat emlegetett 2001-es népszámlálási adatokból jól kivehető, hogy azoknál az Ukrajnában élő kisebbségi népcsoportoknál, akiknek van anyanyelvi oktatási intézményhálózata, mint az itt élő kárpátaljai magyarságnak is, egyértelműen kimutatható, hogy „*a nyelvi asszimiláció mértéke csekély, hiszen nagyon magas azoknak az aránya, akiknél a nemzetiség és az anyanyelv azonos*”. A felmérésben vizsgált azon kisebbségeknél, ahol csak korlátozottan, például az elemi iskolai szinten volt jelen az anyanyelvű oktatás, többben már csak „*a nemzetiségi származás tudatát őrzik, de anyanyelvként már egy másik nyelvet, az orosz vagy az ukránt beszélnek*”. Szó esik azokról a kisebbségekről is, ahol nincs jelen oktatásban a saját anyanyelvű szintér, melynek következtében már a nyelvcsere meg is történt.

Hatalmas jelentősége és feladata van tehát a kárpátaljai magyar oktatási intézményeknek. A felsőoktatási szférában 1963-ig megfigyelhető volt egyfajta hiány. Ezt az elmaradást az Ungvári Nemzeti Egyetem és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola létrejötte hivatott pótolni. Az említett intézmények létrejöttével – különösen a beregszászi főiskolának köszönhetően – számokban kifejezhető fejlődés indult meg a felsőfokú végzettséget szerzettek tekintetében.

Kétség sem férhet ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarság megmaradásának egyik záloga az anyanyelvi oktatásban, az anyanyelvi intézmények létében rejlik. A 2017-ben megszavazott oktatási kerettörvény pedig ezeket a tereket korlátozza és vele nem csak a kárpátaljai magyar, de az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek életét, létjogosultságát és anyanyelvének szabad gyakorlását, művelését lehetetleníti el.

A 3. fejezet címe: *Egyházak és a magyar nyelvhasználat lehetőségei*. A 2001-es népszámlálás nem tér ki az országban élő lakosok vallási hovatartozására. Más szociológiai mérések mutatói jelzik, hogy Ukrajna lakosságának legnagyobb része az ortodox, a kárpátaljai magyarság túlnyomó hányada a református felekezet tagja, illetve „*jelentős hányada római és görögkatolikus*”.

Reményik Sándor örökérvényű igazsága cseng az ember fülében kénytelen-kelletlen a kötet ezen pontján, az anyanyelvi oktatás és az egyházi nyelvhasználat összefoglalóinak olvasata után: „*Ne hagyjátok a templomot,/ A templomot s az iskolát!*”

A kisebbségi léthelyzetet számos kihívás, nehézség övezi, éppen ezért fontos a nyelvi jogok, a nyelvpolitika ismerete. A kötet negyedik része erről, a napjainkban igazi „harci helyzetben” lévő, alapvetően alkotmány adta lehetőségekről szól.

Az elmúlt évszázadban Kárpátaljának állami hovatartozásától függően, saját nyelvpolitikája volt. Hivatalos nyelve a magyartól kezdve, a csehszlovák, a ruszin, és orosz nyelven át, egészen az 1991-es függetlenné válástól az ukránig váltakozott. A magyar anyanyelvűek nyelvhasználati jogai az úgymond „legkedvezőbb” 2012-es nyelvtörvény adta lehetőségekkel szélesedett ki leginkább, azonban a 2019-es államnyelvi törvény olyan jellegű újításokkal kívánja az ukrán nyelvet védeni, amely erősen korlátozza, sőt egyenesen ellehetetleníti nem csak a Kárpátalján, de az egész országban élő nemzeti kisebbségek nyelvhasználatát.

A Heinz Kloss szerinti „*nyelvek jogi státusa*” fokozatok bemutatásával élénk tárul az esetlegesen nyelvi jogaitól megfosztott nemzetiség sorsa. A sorok szomorúan és kendőzetlenül vetítik előre azt a megállapítást, miszerint a kárpátaljai magyarság már lassan a 6 fokozatból az egyes pont irányába tart, mely szerint „a nyelv használatát tiltják a törvények, rendeletek”, amiktől már csak egyetlen lépésre van a nulladik fokozat, amikor már „nem ismerik el a nyelv létezését, önállóságát”.

A soron következő 5. fejezet a *Nyelvhasználat, identitás* címet viseli. A mai Kárpátalja területén „a 19–20. század fordulóján” élő egynyelvű közösségben egyre több számban beszéltek egy vagy több nyelven anyanyelvükön kívül. Ez a tendencia a következő évtizedekben és máig is megfigyelhető. A kárpátaljai közösség egy kétnyelvű beszélő közösség. Számos felmérés, kutatási eredmény mutatja, hogy például egy kárpátaljai magyar, anyanyelve mellett beszél valamilyen szinten többségi, ukrán nyelven is. A magánszférában ugyan bármikor „megengedett” az anyanyelvükön való kommunikáció, de például egy hivatali ügyintézésnél elengedhetetlen az államnyelv bizonyos szintű ismerete. A két- vagy többnyelvűségi léthelyzetből fakadóan az említett „*közösségek verbális repertoárja több nyelvet foglal magába*”, vagyis „*mindazokat a nyelveket, nyelvváltozatokat, stílusváltozatokat, amelyeket egy adott közösség a kommunikáció során használ*”. A kárpátaljai közösségnél leginkább a szláv eredetű lexikai kölcsönzés figyelhető meg, de ezen elemek számottevő része elterjedt az egész magyar nyelvterületen és mára már ezekből több szó is a magyar sztenderd része.

A nyelvi változatosság, szókészlet elemek gyűjtése, annak kölcsönös elfogadása, a Termini Kutatóhálózat missziójává vált, ahol a Kárpát-medencei magyar nyelvi irodák kutatóhálózata egyesül. A kötet 5. része egy igazán könnyen feldolgozható képet mutat a kárpátaljai kontaktusjelenségekről, mint a szókölcönzés, kódváltás (idézés, felidézés, kizárás), külön kitérve napjaink egyik legnagyobb „írott beszélt nyelv” felületére, az online világra. Összefoglalásként a szerzők megjegyzik, hogy „*a magyar nyelv változatai közötti eltérések nem lehetnek akadályai*” a nemzeti egység fenntartásának.

A 6. fejezet a magyar nyelv presztízsértékének fontosságáról értekezik. Rámutat arra a tényre, hogy egy nyelv akkor lesz „versenyképes”, ha beszélői kecsegtető pozícióban tudnak elhelyezkedni, példát és irányt mutatva mindenki számára. Egy, az írásban említett 2016-os felmérés is jól példázza, hogy a megkérdezettek számára saját anyanyelvük után az angol nyelv elsajátítását látják fontosnak. Ami érdekes és a magyar nemzeti kisebbségi viszonylatban mindenképpen elgondolkodtató és pozitív jelenség, hogy az ukránok igazán magasra értékelik a magyar nyelv szerepét.

A következő 7. fejezet egy olyan területet hivatott bemutatni, amely a térbeli vizuális nyelv választásról tanúskodik. Amikor egy idegen ember például betéved egy számára azelőtt ismeretlen kárpátaljai városba, mondjuk Beregszászba, és körbetekint a főtéren, számos magyar, ukrán és magyar–ukrán felirattal találkozhat bolti táblák, hirdetések, utcanévtáblák képében. Azon kárpátaljai közösségek, ahol kétnyelvűség jellemzi az érintett területet, a térbeli vizuális megnyilvánulások is jellemzően kétnyelvűek. Ez a jelenség, vagyis a kárpátaljai régió közterületeire jellemző többnyelvűség, már a 20. század első felétől megfigyelhető volt. A szerzők olyan, Kárpátalja különböző pontjainál készült fotókkal kívánják az olvasó figyelmét elragadni, melyek valóban érthető módon konstatálják a nyelvi tájkép sokszínűségét és arra sarkallja az olvasót, hogy a jövőben, ezekre az eddig részükről nem igazán „megfigyelt” jelenségekre már célzottan fókuszáljanak. Biztos vagyok abban, hogy egy kárpátaljai magyar számos alkalommal találkozott már két- vagy többnyelvű felirattal akár azon a kis településen is ahol él, mégsem érezte különös kiváltságnak, hogy a többségi, tehát ukrán nyelv mellett saját anyanyelvén is olvashatta a kiírást. Ezek a momentumok azonban napjainkban egyre nagyobb szerepet kapnak, felértékelődnek, hiszen a nyelvtörvény adta vagy éppen pont, hogy nem adta lehetőségek miatt, jogaink szűkítésének egyik pontja ezekre az eddig természetes mozzanatokra is kiterjedt (Csernicskó et al. 2020: 64).

A kötet 8. részében a kárpátaljai magyar érdekképviselétről kapunk áttekintést. A több mint harminc éve alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és a néhány évvel később alapított Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség a kárpátaljai magyarok két legnagyobb érdekvédelmi szervezete. Igaz, hogy az országban élő magyar közösség mindössze Ukrajna lakosságának 0,3%-át alkotja, mégis állandó érdekvédelmi szervezeteivel, összefogásukkal egy igazi stabil, példás nemzetközösséget alkotva, a választási feltételek átalakulásáig rendre képviselőt juttattak a parlamentbe, magyar képviselőt biztosítva érdekérvényesítésüknek. A 2020-as helyhatósági választások több szempontból is tanulságot hoztak. Egyrészt ez volt az első olyan választás, mely a strukturális váltás, a decentralizációs reform égisze alatt futott, másrészt a két kárpátaljai magyar párt ezúttal nem indított közös listát. A kárpátaljai közösség szavazati tükrében egyértelműen kimutatható továbbra is a magyar párt iránti bizalom és lojalitás, hiszen a KMKSZ listájáról továbbra is 8 képviselő jutott be a megyei tanácsba, illetve helyet kaptak példás számmal a városi tanácsokban is.

A 9. fejezet a decentralizációs átszervezésről nyújt egy átlátható képet, amelyet Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa még 2015-ben fogadott el. A közigazgatási reform legfőbb célja, hogy a helyi falusi és városi önkormányzatok kistérségbe tömörülésével csökkenjen

a közigazgatási egységek száma. Továbbá célként felvetődik, hogy az önkormányzati szinten felmerült problémák a szubszidiaritás elvének megfelelően kerüljenek megoldásra. Azonban a területiális közösségek önkéntes egyesüléséről szóló törvény a helyi önkormányzatok jelentős csökkenésével, a fentebb említett decentralizációs fogalom ellenkezőjét, vagyis koncentrációt jeleníti meg a mindennapi életben.

Ukrajnában az eddigi 490 járásból 136 új járás született. A magyarságot érintő legfontosabb pontra világítanak a szerzők azzal a százalékos arányértékeket is felmutató ki-mutatással, miszerint a járasok újraértelmezésekor nem vették figyelembe a KMKSZ javaslatát, és így a Kárpátalján élő magyar nemzeti kisebbségek nem kaptak egy olyan járást, ahol közösségük arányaiban megtarthatta volna többségét, mintahogy ez például a Beregszászi járásra eddig jellemző is volt. Ez a magyar közösség számára minden szem-pontból hátrányos változtatás merőben korlátozza, sőt akadályozza érdekérvényesítési törekvéseiket.

A kötet utolsó fejezetének már a címe is sokatmondó: *A magyar nyelv megmaradásának esélyei: összegzés helyett.*

A szerzők kifejtik a kötetben olvasható témakörök választásának okait, azok össze-függéseit. Kisebbségi léthelyzet, anyanyelvi presztízserő, oktatás, nyelvhasználat, nyelv-választás, identitás, jogi keretek, érdekérvényesítés. Ezek azok a pontok, amelyek egy országban élő nemzeti kisebbség életében meghatározó szerepű tényezők. Olyan tudás és ismeretanyag jól áttekinthető, könnyen értelmezhető összefoglalása a kötet, amely hű ké-pet ad az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbségek elmúlt több mint 100 évének min-den paradigmájáról. Túlpontosan rávilágít napjaink legfontosabb kérdésére és immáron kárpátaljai magyarságunk missziójára is, miszerint megmaradásunk kulcsa: anyanyel-vünk, kultúránk ápolása, továbbadása és a magyar tannyelvű oktatási intézményeink fennmaradása. A feladat tehát adott. A célok ismertek. A kárpátaljai magyarság pedig ren-díthetetlen! Számomra ez a kötet legfőbb üzenete.

100 év, 7 különböző régiói státus, 8 különböző állami hovatartozás, küzdelmes nem-zeti kisebbségi léthelyzet volt és van jelen mai napig a kárpátaljai magyar közösség éle-tében, mégis bizonyítottan volt, van és lesz létjogosultsága szülőföldjén.

Irodalom

Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévt az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint állam-nyelv működésének biztosításáról” (elemző áttekintés).* Törökbálint: Termini Egyesület.

Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvi kirakós Kárpátaljáról

Történeti és politikai dimenziók (1867–2019)

Budapest: Gondolat Kiadó, 2020, 214 oldal

Dobsa Beáta

Számos nemzetközi fórumon volt szerencsém meghallgatni ukrainai pártok képviselőinek hangzatos beszédeit a kárpátaljai magyarságban rejlő rizikófaktorról. Ukrajna ezen állampolgárai természetesen csak a médiában hallottak és látottak alapján vonták le messze-menő következtetéseiket az ország nyugati részében élő eme nemzeti kisebbségéről. Rövid ismeretséget követően mindig megkaptam a széljegyzetet, miszerint „nem is tűnök olyan veszélyesnek, mint azt a hírforrásokból lehet hallani”. Ekkor jött rövid kis történetem nagymamámról, aki életének 56 éve alatt soha el nem hagyta kis házikója területét, mégis volt szerencséje 4 ország állampolgáraként is felnőni. Következett az értetlenkedés, majd a történet feltárása és néhány percen belül a megvilágosodás, miért is olyan fontos kérdés egy kárpátaljai magyarnak a 2017-ben elfogadott oktatási kerettörvény néhány passzusának a felülvizsgálata.

A megértéshez, az elfogadáshoz, megszületett egy kézikönyv, mely nem csak az érdeklődőkhöz, de a többségi nyelvű ukrán állampolgároknak(hoz) is szól.

Az elmúlt közel három évtizedben a Fedinec Csilla – Csernicskó István szerzőpárosnak számos munkája született Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyairól (Csernicskó–Fedinec 2018: 141–182), nyelvpolitikáról (Fedinec–Csernicskó 2016a, 2016b; 2017a;), az oktatási kerettörvényről (Fedinec–Csernicskó 2017). A tanulmányok minden része az „átmenetiség régiójáról” kíván egyfajta hiánypótló, könnyen feldolgozható, igazán átfogó áttekintést nyújtani (Csernicskó 2015: 72).

A szerzőpáros 2020-ban készült *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról. Történeti és Politikai dimenziók (1867–2019)* című munkája, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának és a Gondolat Kiadó gondozásának köszönhetően jelent meg. A kötet tartalmazza és összegzi a korábbi értekezéseket, „*újragondolva a történetet, folyamatában újraértékelve több mint száz év nyelvi-politikai eseményeit*”, ahogyan azt az *Előszó helyett* részben olvashatjuk.

A bevezetést követően a 7 fő fejezetből ismerhetjük meg a kárpátaljai régió történetének legfontosabb mozzanatait, mérföldköveit az 1800-as évektől, egészen napjainkig.

Az első fejezet címe: *Az Osztrák-Magyar Monarchia öröksége*. A fejezetben betekintést nyerhetünk a kor változatos nyelvi palettájába, nemzetiségi sokszínűségébe, vagyis a régió nyelvi-etnikai viszonyairól, helyzetéről tájékozódhatunk. Rámutat arra, hogy a békebeli együttélés időszaka bizony sokkal árnyaltabb és komplexebb. Négy nagyobb etnikumról, nemzetiségről (magyarok, zsidók, ruszinok/rutének, cigányok/romák) olvashatunk bővebb leírást egy-egy alfejezet keretében. Miért pont ezek a nemzetiségi csoportok jutottak főbb szerephez? A szerzők sorait idézve: „*a duális Monarchia időszakában a mai Kárpátalja területén a helyi lakosság közel száz százalékát négy különböző közösség adta: a magyarok, a ruszinok, a zsidók, valamint a cigányok/romák*”.

A régióra jellemző kedvező lehetőségek adottak a többnyelvűség kialakulásához, mégis a lakosság túlnyomó része csak az anyanyelvén való kommunikációra volt képes. A nyelvi megosztottság kérdése mai napig vesszőparipaként él az éppen aktuális állami vezetők kezében. A szerzők számos kutatási eredménnyel támasztják alá, hogy az elvárt két- vagy többnyelvűség kárpátaljai vonatkozásban még a 21. század elején is mítosz csupán. Nincs egyetlen olyan nyelv sem, mely kortól, nemtől, vallástól, iskolai végzettségtől függetlenül mindenki ismerne a régióban.

A második fejezet tovább fűzi a térség nyelvi kérdéseit. Az immáron Csehszlovák Köztársaság érájába tartozó régió közösségének nyelvhasználatán keresztül bemutatja, hogy mely politikai és más egyéb elvek mentén rendszereződik az aktív nyelvi repertoár. A monarchia felbomlását követően megalakuló I. Csehszlovák Köztársaság többnemzetisége ellenére nemzetállamként jött létre. Etnikai összetételét illetően legnagyobb részben cseh, német és szlovák nemzetiségűek alkották a köztársaság népességét, majd Kárpátalját is bekebelezve, a ruszinok is megjelentek a palettán, akiket a „pánszláv összetartozás” jegyében a szlovák testvérnépneként emlegettek. Az 1920-ban elfogadott nyelvtörvény szavatolta a közigazgatás minden színterén, az oktatás területén és a kultúrában is a nyelvhasználatot a szláv népesség számára. De már ekkor is jelentkezett az egységes nyelvi vonulat elmaradása. Hiányzott az „egységes nyelvszemlélet”. A prágai szakértői testület meghatározása szerint a kárpátaljai régióban használatos szláv nyelvváltozat nem máshoz tartozik, mint az orosz ághoz, így természetes és logikus, hogy az oktatásban az orosz és az ukrán párhuzamos használatával megoldódik a vitás kérdés. A ruszinság ön-magára, mint önálló népcsoportra tekintett, és a saját irodalmi nyelv kiépítését és annak kodifikálását szorgalmazták. A kialakult nyelvi vita középpontjában az oktatás állt, azon belül pedig a grammatika kérdésében csúcsosodott ki a nézetkülönbség. A ruszofil oldal képviselői az orosz irodalmi nyelv mellett érveltek, míg az ukranofil oldal az ukrán irodalmi nyelv, a ruszinofil oldal pedig természetesen saját nyelvüket kívánták előtérbe helyezni.

A ruszin-kérdés a harmadik fejezetben „újraértelmezésre” emelkedik a még mindig abszolút többséget alkotó nemzetiségi területen. Ez a periódus, a revíziós időszak adott teret arra, hogy a magyar etnikai területek egy része újra Magyarországhoz tartozhatott. A megígért közigazgatási autonómia terve végül nem valósulhatott meg, de a magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta. A hivatali kétnyelvűség megjelenése újra a viták középpontjába helyezte a nyelvi kérdést, és

a hivatalnokok számára a szláv államnyelv elsajátítását szorgalmazták. Tudásuk megfelelő szintre emelését nyelvkönyvek is segítették, majd 1939-től már nyelvtanfolyamok is biztosították a megfelelő szintű nyelvsajátítást. Továbbá megjelent kifejezetten a közép-szintű oktatási intézmények számára készült nyelvkönyv, mely némi hiányossággal ugyan, de mindenképpen hiánypótló szerzeménynek számított és alapot adott a ruszin nyelven készülő különböző hivatali szövegek megalkotásánál is.

A negyedik fejezetben a régió szovjet időszakának nyelvpolitikai történéseit bemutató szakaszt tárja elénk. Ennek az átfogó nyelvpolitikai és nyelvtervezési programnak célja az volt, hogy a szovjet népek körében kineveljék azt az értelmiségi és hivatalnok réteget, amely a szovjet hatalmat képes szolgálni. Mindenképpen említésre méltó, hogy ebben az időszakban ugyan az anyanyelvhasználat szabadon gyakorolható volt, mégis számos írás tanúskodik arról, hogy ezt a szovjet időintervallumot bizony sok elemző az erőszakos oroszosítás időszakaként jellemzi. A szovjet éra alatt a kárpátaljai „vizuális térben” kétnyelvű feliratokkal is találkozhattunk, igaz többnyire csak propaganda céljából, hiszen *„a szovjet népek barátságát és a nemzetközi internacionalizmust magyarul is hirdették ekkoriban a magyarok lakta falvakban”*.

Elérkeztünk az ötödik fejezethez, az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnához, ahol a nyelvi kérdést az orosz–ukrán, vagyis az államnemzeti modell és a nemzeti-, nyelvi függetlenség szembenállása testesíti meg. A függetlenség első lépéseinél a nyelvi kisebbségekhez való viszonyulást még egy igazán átlag fölötti tolerancia jellemezte, hiszen garantálták az anyanyelvhasználatot a „társadalmi élet minden területén”. Számos próbálkozás jellemezte az elkövetkező időszakot, ami a nyelvtörvénytervezeteket illeti. Több kudarcba fulladt módosítás után 2012-ben elfogadásra került nyelvtörvény az anyanyelvhasználat terén szintén kedvezően hatott a nemzeti kisebbségekre nézve. Az első jogfosztásra a 2017-es oktatási kerettörvény, pontosabban annak 7. cikkelye vonatkozott, melyet 2019-ben egy kisebbségi jogokat jelentősen hátrányosan érintő „nyelvtörvény” követett.

A kötet hatodik fejezete az Ukrajnában érvényben lévő aktuális nyelvpolitikai kérdésekről értekezik egy tartalmas összefoglalás keretén belül. Bemutatja, hogyan jutunk az első, 1989-ben elfogadott *„Az Ukrán SZSZK nyelveiről”* elnevezésű jogszabálytól, a 2012-es *„Az állami nyelvpolitika alapjairól”* és a 2019-es *„Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról”* című nyelvtörvényekig. Külön alfejezetekre bontották a szerzők azokat a határozatokat, melyek új megvilágításba helyezik a nemzeti kisebbségi léthelyzetet. Ilyen például a filmügy vagy az oktatásügy. A 2019-es nyelvtörvény 23. cikkelye kimondja, hogy a külföldi filmek államnyelvi szinkronizálása vagy feliratozása kötelező, illetve a szerzők rávilágítanak arra a mementóra is, hogy a jogi dokumentumok alapján megtiltották több Oroszországban készült film vetítését, illetve arra is akadt példa, hogy oroszországi színészeket illettek a kitiltás privilégiumával.

Legnagyobb aggodalomra a 2017-es oktatási kerettörvény ad okot az Ukrajnában élő nemzeti kisebbségek számára, mely megkérdőjelezi alkotmányos jogaikat, és szűkíti eddig gyakorolt állampolgári jogosultságukat.

Az utolsó fejezet bemutatja a 2014-es, második Majdant követő periódust, ahol három súlyponti szerepet betöltő témakört nyomatékosítanak a szerzők. Nem meglepően

a nyelvkérdés továbbra is terítéken marad az alkotmányozás folyamatával karöltve, és felszálló ágba ér a „szovjet örökség felszámolására irányuló törekvés” is. A Szovjetunió szelleme máig körbe lengi, és egyfajta megosztottságot kölcsönöz az amúgy sem éppen szilárd alapokon álló országnak. Ukrajna egy része az európai integrációban látja a megoldás és elégedett, boldog élet kulcsát, míg mások inkább a jó öreg posztszovjet államok példája után maradnának inkább a „Nagymedve” közelében.

A Majdan megmutatta, hogy a nép saját jövőjét az Európához vezető úton kívánja és tudja elképzelni, amibe nem férnek bele a Lenin-kultusz hagyatékai. A Lenin-szobrok mentek, az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet 520 nevet tartalmazó listája pedig jött. Eme jegyzék tartalmazta azon személyek neveit, akik „kommunista múlttal” rendelkeznek, és a nevükkel fémjelzett bárminemű tárgy is tiltólistára, megsemmisítésre került. A kötet zárszavából kiderül, hogy ezekkel a lépésekkel a dekommunizáció folyamatát erősítik, mint ahogy a birodalmi orosz múlttól való elszakadást az orosz nyelvtől való teljes elhatárolódásban látják.

Fedinec Csilla és Csernicskó István lépésről lépésre mutatja be a kárpátaljai nyelvi helyzet alakulását. Megismerkedhetünk az előzményekkel, a társadalmi és politikai okokkal, tényekkel és az úttal, ami a jelenlegi nyelvpolitikai színtérhez vezettek. Az apró kirakós darabjaiból így tárulhat eléink egy olyan egésznek soha sem mondható kép, amit folyamatosan lehet formálni, kiegészíteni és reményeim szerint fejleszteni. Hiszen ahogyan azt a szerzőpáros már az első oldalain leszögezte: „...a történet nem statikus, hanem dinamikus, változó, élő, nincs nyugvópontja, csak közbeiktatott pihenők”.

Irodalom

- Csernicskó István – Fedinec Csilla 2018. A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In: Szakál Imre szerk. „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” – „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. Beregszász–Ungvár: RIK-U Kiadó, 141–182.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott nyelvtudomány*, XV (1–2). 71–84.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016a. Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 24/1: 73–124.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016b. Декомунізація в сучасній Україні: пошук шляхів в області історії, ідентичності і мовної політики. *Історическа Експертиза* 4: 67–88.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017: A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. *Regio* 25/3: 278–300.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2017a: Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján. *Kommentár* 2: 81–99.

**István Csernicskó, Kornélia Hires-László,
Zoltán Karmacsi, Anita Márku, Réka Máté
and Enikő Tóth-Orosz:
Ukrainian language policy gone astray**

The Law of Ukraine „On Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” (analytical overview)

Törökbálint: Termini Egyesület, 2020, 100 p.

Mairamgul Zhumabaeva

The modern world is facing with the problems of globalization and digitalization today. The issues of language policy are still exciting in the geopolitical struggle. So, language politics is a powerful ideological tool and reflects the needs and values of the ruling elites. The relevance of the study is confirmed by the fact that linguistic processes have a strong impact on regional minorities. The book examines the language policy that has influenced the processes of integration of national minorities in Ukraine. Ukraine is a multinational country with a rich culture and traditions.

The study is carried out by a group of authors who developed a scientific work devoted to aspects of language policy, bilingualism, socio-cultural aspects and features of the linguistic legal field of society. István Csernicskó is the main author of the book.

István Csernicskó touches upon the problems of age-old political themes related to language policy, freedom, internationality and independence. The research is devoted to the laws in force in the legal framework of Ukraine. The author reveals the relationship between language policy and national minorities in the context of an unstable political environment. Kornélia Hires-László, Zoltán Karmacsi, Anita Márku, Réka Máté and Enikő Tóth-Orosz are additional authors of this scientific work.

The structure of the book is presented as follows: the introduction and five chapters. The preface introduces the reader to the key problem situations. The introduction informs about the position of the authors regarding this problem of language policy and interference in the educational process. Ukraine, as noted above, includes many nationalities. Russian, Belarusian, Bulgarian, Hungarian, Romanian, Polish and other languages belong to the languages of national minorities.

A brief structure of the book with a short description is presented below.

The introductory section informs specifically about the linguistic situation in Ukraine.

Chapter I reveals the tendencies of the linguistic situation in Ukraine. The chapter emphasizes the multinationality of Ukraine. This factor determines strong language processes within the country. The chapter includes statistical information presented graphically to better understand the situation.

Chapter II is devoted to the study of linguistic laws in Ukraine. The Ukrainian government gained independence from the Soviet Union in 1991. This chapter contains a brief excursion into the history of the formation of regulatory documents related to the adoption of laws relating to the language field. Statistical information presented graphically complements the study.

Chapter III reveals the current Ukrainian law regarding the support of the national language. The chapter is of a reference and analytical nature regarding the regulatory and legal field of research on language legislation, including the use of language in the public sphere, the educational environment, the sphere of public relations and the media, culture and sports.

Chapter IV examines statistical information compiled by a team of authors. State linguistic law, enshrined in Ukraine, adversely affects national linguistic minorities. A study of regulatory legal acts shows that *“Ukraine has not entirely fulfilled its commitments under the Charter”*.

Chapter V summarizes the results, which present the main points of the study. The language policy in Ukraine has been undergoing tremendous changes since 2014. Currently, Ukrainian is the only one at the state level, therefore national languages are called illegitimate (2019). The authors of the study recommend a revision of the state language law for the Council of Europe.

The authors used a broad evidence base, backing it up with theoretical and factual data. The book contains pictures, tables, graphs, diagrams and pictures for high-quality presentation of information.

The multinationality of the country, coupled with the political-historical and socio-cultural processes, determine the increased complexity in solving this problem concerning bilingualism. The Ukrainian and Russian languages are a typical example of the problem of bilingualism in its historical development in the modern political situation. The authors of the book are not agree with the point of view of the Ukrainian authorities, which have launched an active policy aimed at strengthening the Ukrainian language to the detriment of the Russian language. The authors prove that actions aimed at diminishing the rights of Russian-speaking citizens of Ukraine are unjustified, which contradicts their civil rights.

The country's leadership is pursuing a restrictive language policy aimed at preserving and unifying the Ukrainian language in all spheres of Ukrainian citizens. The state language in Ukraine is a very controversial field of discussion. Minority rights are largely overlooked due to complex and irreconcilable relations with Russia. The Russian

language, which is historically closely related to the Ukrainian language, is becoming an "outcast" in its historical homeland. National minorities are not satisfied with the language policy pursued by the State.

The conflict of interests and centuries-old values between the Government of Ukraine and national Russian-speaking minorities is becoming widespread. The actions of the Ukrainian government lead to the formation of intolerance, nationalist sentiments, which negatively affects society as a whole. The actions of political leaders are assessed negatively due to the fact that their plans do not contribute to the settlement of the conflict related to language policy. Ethnic Russians and others make up a large community on the territories of Ukraine, which determines the duration of the conflict in language policy.

The disclosure of the essence of the conflicts, as well as the display of factual material (laws on the state language and the language of national minorities in Ukraine) is given in the next chapter. The time interval, which covers more than thirty years, makes it possible to understand the depth of the imminent conflict by tracing the chronology of events.

The trend followed by the authors makes it possible to understand that at the beginning of the Ukrainian authorities had a positive attitude towards the independence of the language policy presented for the national minority. However, after the events of tension between Russia and Ukraine, politicians are seriously engaged in strengthening the Ukrainian language as a language of state level and importance. The Russian language is deprived of the title of an independent language, which leads to the diminution of the rights of other national languages.

Language policy affects all spheres of human life. The law on the support of the state language in Ukraine was signed by the President *Petro Poroshenko* (ex-president) without public discussion. This law was aimed at severely limiting the rights to use the Russian language.

Consequently, a Russian-speaking citizen of Ukraine is deprived of many rights if he cannot express himself in Ukrainian. This law, among other things, had a strong impact on news agencies in Ukraine. These rules applied to cultural and social events. The language policy that was pursued in Ukraine caused a serious discussion at the international level.

The authors used a comparative-analytical method to draw an analogy with the international regulations on the national language. A detailed analysis carried out by a team of authors revealed the incompetence of politicians who disregarded many rules and recommendations. The reports compiled in Ukraine did not meet the requirements of the European Charter for Regional or Minority Languages.

The modern linguistic situation increases socio-political tension, having a negative impact on the national minorities of Ukraine. The Ukrainian authorities intended to quickly implant the Ukrainian language in order to strengthen ideological control over their citizens. However, such actions are negatively assessed at the international level.

The study provides important theoretical material aimed at strengthening language policy in a rapidly changing political environment. Language processes have a strong

influence on the preservation of national independence and national identity. The importance of preserving and maintaining the independence of the languages of national minorities is a serious problem in the modern world, which determines the practical significance of the study. The analysis carried out by the authors shows the reaction and confrontation between the government and national minorities. The research conducted by the authors is a well-argued and well-structured work. The reasoning given in the book corresponds to the format of scientific reference literature.

Future research is aimed at expanding the field of current research in order to solve the national-political and psychosocial problems associated with the formation of the independence of the national language of Ukrainian minorities. The problem of the ineffectiveness of language policy is widespread in the modern world, especially among developing countries. The research carried out by the authors is an invaluable contribution to solving future problems in the world related to language policy.

The national language is the main tool for manipulating public consciousness. Politicians can create and shape ideological currents, a system of beliefs and values only to control human consciousness. The target audience is used to test manipulative tactics in order to use them to develop patterns of behavior among citizens, a deliberate reaction to a particular event. Thus, a person, as an object of manipulation, becomes controllable.

High-quality historical, lingua cultural, ethno sociological analysis provided the audience with comprehensive information on the issues. The complexity of the political system, confrontation, strong tension between the countries, *Russia and Ukraine*, all these make the book especially relevant in 2021.

As a rule, linguistic process is a very painful phenomenon for national and ethnic minorities on the territory of any country. The authors of this study draw our attention to complex problems in the context of a bipolar environment.

A kötet szerzői

Bárány Erzsébet, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

ORCID: 0000-0001-8395-5475

Beregszászi Anikó, PhD, habil., professzor

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, tanszékvezető

ORCID: 0000-0001-6860-7579

Csernicskó István DSc, habil., professzor

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, rektor

Pannon Egyetem (Veszprém), egyetemi tanár

ORCID: 0000-0003-4512-988X

Csurman-Puskás Anikó

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, tanársegéd

ORCID: 0000-0001-8018-621X

Dobsa Beáta

Pannon Egyetem, Többsnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, doktorjelölt

Mathias Corvinus Collegium (Beregszász), régióvezető

Dudics Lakatos Katalin, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

ORCID: 0000-0003-1354-4421

Fábián Márta

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, adjunktus

ORCID: 0000-0002-5549-1156

Fedinec Csilla, PhD

Társadalomtudományi Kutatóközpont (Budapest) tudományos főmunkatárs

ORCID: 0000-0002-9156-9002

Gazdag Vilmos, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

ORCID: 0000-0002-9331-2307

Hires-László Kornélia, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, docens

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, intézetvezető

ORCID: 0000-0003-2017-3999

Husztai Ilona, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

ORCID: 0000-0002-1900-8112

Karmacsi Zoltán, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató

ORCID: 0000-0002-1483-9750

Kész Réka

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Lechner Ilona, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszék, docens

ORCID: 0000-0001-7235-6506

Mambetaliev, Askar

Pannon Egyetem, Többsnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola (Veszprém), doktorjelölt

Márku Anita, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató

ORCID: 0000-0001-8976-117X

Máté Réka

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, asszisztens

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató

Pannon Egyetem, Többsnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola (Veszprém), doktorjelölt

ORCID: 0000-0003-3598-4057

Sütő Krisztina

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató

ORCID: 0000-0001-8545-8106

Szakál Imre, PhD

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, docens

ORCID:0000-0003-2017-3999

Tóth-Orosz Enikő

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, kutató

ORCID: 0000-0002-8588-6626

Zhumabaeva, Mairamgul

Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola (Veszprém), PhD-hallgató

